

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

cavit orhan tütengil
**AZ GELİŞMENİN
SOSYOLOJİSİ**

ÜLKEN YAYINLARI

**ÜLKEN YAYINLARI : 1 / KAPAK : DENİZ ORAL
BASKI : KARDEŞLER MATBAASI Himayei Etfal
Sok. Çavuş Han / KAPAK BASKI : EBRU GRAFİK
BİRİNCİ-İKİNCİ BASKI: 1970 / ÜÇÜNCÜ B. 1980**

CAVİT ORHAN TÜTENGİL
Sosyoloji Profesörü

AZ GELİŞMENİN SOSYOLOJİSİ

ÜLKEN YAYINLARI

*Karasu kenarında çocuklar
Bozkır otlarına benzer sarı, cılız
Ufacık yüzlerinde keder
Bir akşam üzeri karanlıkta doğarlar
Çoğu ölür, azı kalır
Karasu kenarında çocuklar
Yemyeşil çayırarda rüzgâra karşı
Koşamazlar.
Karasu kenarında zaman
Akamamış donup kalmış
Karasu akıp gitmiş dağlardan.*

Mehmet Karabulut

SUNUŞ YAZISI

7 Aralık 1979 sabahı, insanlık düşmanı kişilerin planladığı saldırı ile yaşamını yitiren Cavit Orhan Tütengil'in «Az Gelişmenin Sosyolojisi» adlı yapıtının Ülken Yayınları'nca yeniden basılması isteği kendisini sevenleri memnun etmiştir. Bu istek, bir anlamda, insanlığın değişmez yazgısı olan ölümlülüğe karşı, bazı kişilerin ölüm sonrası yaşam diyebileceğimiz bir mutluluğa erebileceklerini de gösteriyor. Tütengil bundan sonra onurlu adı ve yapıtlarıyla yaşayacaktır.

«Az Gelişmenin Sosyolojisi»nin, Tütengil'in yapıtları arasında özel bir yeri vardır. Bu kitapta, toplumumuzun en önde gelen sorunlarına veya sıkıntılarına bilimsel bir gözle bakılmış ve az gelişmişliğin rasgele bir olay olmadığı vurgulanmıştır. Az gelişmişlikten kurtulabilmek için öncelikle bu olayı yaratan nedenleri bulmanın gerekli olduğunu söyleyen Tütengil, bu nedenlerin saptanması için de toplumu bir varlık olarak ele alıp hastalıkları teşhis eden bir hekim gibi çözümlemeler yaparak çeşitli sorunları topluma yöneltmiş ve az gelişmişliği toplumsal sorunların yarattığı görüşünü kanıtlamaya çalışmıştır. 1970 yılında yapılan birinci baskının ön-sözünde şu tümcelere rastlıyoruz : «Az gelişmiş ülkeler ve bu ülkelerle ilgili çeşitli sorunlar gittikçe artan bir ilginin konusu olmakta devam ediyor... Türkiye'de 'az gelişme' konusuna duyulan ilgi iki başlıdır. Bir yandan, gittikçe küçülen fakat kalabalıklaşan dünyamızda insanların büyük çoğunluğunun paylaştığı görülen ortak kaygı ve umutlar uyanık bir dikkatin konusu olmaktadır. Bir yandan da, dünyayı yeni baştan tanırken ve öncelikle 'Üçüncü Dünya'nın sorunlarına eğilirken kendimizi de yeni bir açıdan ölçüp biçmek değerlendirmek ve yerimizi tespit etmek sözkonusudur.»

Toplumda bir sorun varsa, bu sorunu çözme gereği de vardır. Bu kitapta ülkemizin de bir sorunu olan az gelişmişliğin nedenleri ve bu nedenleri ortadan kaldıracak çareler araştırılmaktadır. Bunun için de nedenler, toplumumuzda yaşanan olaylar bir bir ele alınarak bulunmaya çalışılmış ve her birinin az gelişmemizde ne denli etkili olduğu saptanmıştır.

Kitabın bölümlerine göz attığımızda şu başlıklarla karşılaşırız: 1. Bölümde Az Gelişmenin Niteliği, Az Gelişmeyi Etkileyen Faktörler, Az Gelişmiş Ülkelerin Yeryüzündeki Dağılışı ve Bölgesel Az Gelişme, konularına yer verilmekte ve bu konular titiz bir araştırmayla irdelenmektedir.

Az Gelişmenin Ölçüleri ve Türkiye'nin Durumu genel başlığını taşıyan 2. bölümde Az Gelişmişlik Ölçüleri, sosyo-kültürel, iktisadi ve sosyal yapı bakımından incelenerek çeşitli istatistik verileriyle bir karşılaştırma olanağı sağlanmıştır. İkinci bölümü «Konunun Sosyolojik Yönleri ve Sosyal Yapıda Değişiklik İhtiyacı» başlığını taşıyan 3. bölüm ve «Sosyal Yapı Sorunları ve Bazı Çözüm Yolları» başlıklı 4. bölüm izlemektedir.

Çağımızda pek çok değer yargılarına yeni yorumlar getirilmektedir. Bu değer yargılarından biri de milliyetçilik anlayışıdır. Günümüzde milliyetçiliği her türlü aksaklığın saklanarak meziyetlerin abartıldığı bir biçimde yorumlayanlar vardır. Ancak, eksiklikleri saptayıp kabul ederek bunların giderilmesi için çaba göstermek ve yollar aramak Tütengil'in milliyetçilik anlayışına uyan bir tutumdur. O, Bilim adamlarının yurt sorunlarına eğilmeleri ve sorunların yok edilebilmesi yolları araştırma gereğinin ulusal bir görev olduğunu sık sık tekrarlardı. Bu kitabıyla Tütengil bu görevini yerine getirmiştir.

3. baskısı yapılan bu kitabın Türk aydınına mesajı, sorunlardan korkmayıp cesaretle açıklamak ve bunları giderme yollarını bilimsel yollarla aramak olmalıdır. Birinci baskının yankılarında pek çok yazarın belirttiği gibi, «Az Gelişmenin Sosyoloji» ülke ve dünya sorunlarına ilgi duyan okurların ilgiyle okuyacağı bir kaynak kitaptır. Ülken Yayınlarının 3. baskıyı yapma isteği de kitabın bu yönüne önem vermiş olmasındandır.

Kadirbirlik örneği veren yayınevine ve Gülseren Ülken Artunkal'a ve her türlü yardımlarıyla kitabın gerçekleştirilmesine katkıda bulunan Ayşe ve Ragıp Zarakolu'na içtenlikle teşekkür ederiz.

Şükriye TÜTENGİL

Ö N S Ö Z

Az gelişmiş ülkeler ve bu ülkelerle ilgili çeşitli sorunlar gittikçe artan bir ilginin konusu olmakta devam ediyor. Yaygın dillerde yayınlanan kataloglar, sadece bu konuyu ele alan özel bibliyografyalar* az gelişmiş ülkelere duyulan ilginin genişliği hakkında bir fikir verebilir. Dilimizde de, çevirilerle birlikte makale ve kitap olarak azımsanmıyacak bir yayın bolluğu dikkatten kaçmamaktadır.**

Türkiye’de «az gelişme» konusuna duyulan ilgi iki başlıdır. Bir yandan, gittikçe küçülen fakat kalabalıklaşan dünyamızda insanların büyük çoğunluğunun paylaştığı görülen ortak kaygı ve umutlar uyanık bir dikkatin konusu olmaktadır. Bir yandan da, dünyayı yeni baştan tanıırken ve öncelikle «Üçüncü Dünya»nın sorunlarına eğilirken kendimizi de yeni bir açıdan ölçüp biçmek, değerlendirmek ve yerimizi tespit etmek sözkonusudur. Son yıllarda, Türkiye’nin «bugün»üne olduğu kadar «dün»üne ve «yarın»ına duyulan büyük ilginin bu kaynaktan beslendiğini sanmak yanlış olmaz.

Sosyoloji alanında da gittikçe artan işbölümü anlayışının, günümüzde önem kazanan konuları «sosyoloji» kelimesiyle bir araya getirerek sosyolojinin çevresini genişlettiği görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak «sanayi»den «seçim»e, «gençlik»ten «yaşlılık»a ve «edebiyat»tan «sinema»ya kadar uzanan yeni sosyoloji dalları ortaya çıkıyor. Bu arada, az gelişmiş ülkelerin ortak çizgisi olan bir «f a i t - vakıa - olgu»dan hareketle «Az Gelişmenin Sosyolojisi» yeni bir «c o n t e n u - muhteva - kapsam» ile birlikte bir «çerçeve» de kazanmış olmaktadır. Bizim giriştiğimiz denemede, Türkiye’de mevcut olduğuna işaret ettiğimiz iki başlı ilgi bir arada incelenmektedir.

Bölüm başlıklarının da gösterdiği gibi, önce «Konunun Genel Görünüşü ve Kapsamı» ele alınarak «azgelişme»nin niteliği belirtilmiş, az gelişmeyi etkileyen faktörler gözden geçirildikten sonra da az gelişmiş ülkelerin yeryüzündeki dağılışı ve büyük sanayi öncesi Avrupa ülkeleriyle mukayesesi yapılmıştır. Birinci bölüm, az gelişmenin «bölge»lerle ilgili olanını «Mezzogiorno» örneği üzerinde ele alarak sona ermektedir.

İkinci bölümde, konuyu derinliğine inceleyen bir yöntemle «Az Gelişmenin Ölçüleri ve Türkiye'nin Durumu» sözkonusu edilmiştir. Dikkate değer bulduğumuz istatistik verilere dayandırılan «tablo»larla objektifliği söz götürmeyecek hükümlere ulaşılmış, incelenen her «ölçü»den sonra da Türkiye üzerinde durularak «genel-umumî» içindeki yerimiz belirtilmiştir. Bu bölüm, az gelişmeyi tanımlamanın güçlüğüne ortaya koyan bir bahisle son bulmaktadır.

Üçüncü bölümde «Konunun Sosyolojik Yönleri ve Sosyal Yapıda Değişiklik İhtiyacı» ele alınmıştır. Bir yandan «çatışma», «içtimaî değişme», «karmaşıklık» ve «iktisat dışı sebeplerin önem kazanması» sosyolojik yönler olarak incelenmiş, bir yandan da «iktisadî gelişmenin sosyal ve kültürel şartları» adını taşıyan başlık altında özellikle «kısır döngüler» üzerinde durulmuştur. Reform ihtiyacı ve milletlerarası ihtisas kurumlarının az gelişmiş ülkelerle ilişkisi bahisleri bu bölümü tamamlamaktadır.

Kitabın son bölümünü teşkil eden «Sosyal Yapı Sorunları ve Bazı Çözüm Yolları», Türkiye'deki duruma da yer vererek başlıca üç konuyu, aile planlaması, insangücü sorunları ve köyden şehre göçü kuşatmaktadır. Son konu, genel görünüşü içinde ele alındıktan sonra Türkiye'deki durumu, «sebepler» ve «neticeler» olarak ortaya koymak suretiyle dördüncü bölüm de sona ermektedir. Kitabın sonuna, yararlandığımız kaynakları gösteren bir «bibliyografya» ile kitabın kullanılmasını daha yararlı kılacak «dizin»ler eklenmiştir.

Görüldüğü gibi, «Az Gelişmenin Sosyolojisi» adını taşıyan kitabımız, konunun genel çerçevesini çizmekle kalmıyarak Türkiye'nin bu çerçeve içerisindeki yerini de belirtmek ama-

cını gütmektedir. Bu yönü ile, düşündürücü ve uyarıcı bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Yerli ve yabancı istatistiklere dayanarak hazırladığımız «tablo»ların, mukayeselere olduğu kadar zihinden geçecek bazı sorulara cevap bulmaya da yarayacağını umuyoruz. 1966 yılında bir «ders notu» olarak yayınlanan «Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı» adlı kitabımızın yerini alan «Az Gelişmenin Sosyolojisi», Türkiye’de «Üçüncü Dünya» konusuna duyulan ilginin genişlemesine ve Türkiye sorunlarının «az gelişme» açısından değerlendirilmesine yardım ederse görevini yerine getirmiş olacaktır.

Son olarak, bu kitabın Fakültemiz yayınları arasında basılmasına karar veren İktisat Fakültesi Yönetim Kuruluna, onu özenle baskıya hazırlayan İstanbul Matbaası mensuplarına, düzeltme ve dizinleri hazırlama sırasında bana yardımcı olan oğluma ve kızıma teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

İçlevent, 27 Temmuz 1970

Dr. C. O. Tütengil

* Arthur Hazlewood tarafından hazırlanan, sadece İngilizce yayınları yazar adlarına göre sıralanmış kitap ve makalelerle konulara göre sıralanan bölümler halinde veren bir bibliyografya. örnek bir çalışma olarak anılmağa değer.

Bk. The Economics of «Under-Developed» Areas, Genişletilmiş ikinci Baskım, Londra 1959 XII + 158 s., (Oxford University Press).

** Hazırlamakta olduğumuz, az gelişmiş ülkelerle ilgili Türkçe yazılar bibliyografyası yakında yayınlanacaktır.

İKİNCİ BASKI İÇİN

«Az Gelişmenin Sosyolojisi» adlı kitabımızın İktisat Fakültesi tarafından yayımlanan ilk baskısı kısa sürede tükendi. Kitabımıza gösterilen yakın ilginin «konu»sundan doğduğunu düşünerek seviniyor ve bunu dikkate değer bir belirti sayıyoruz.

Kitabın «ikinci» baskısında herhangi bir değişiklik yapmadık. Zaten, iki baskı arasında geçen kısa sürede bir değişiklik yapma olanağımız da yoktu. Üstelik, kullandığımız istatistik veriler de büyük ölçüde aynen duruyordu. Köklü bir değişiklik ve kitaba yeni bölümlerin eklenmesi, gerekirse, gelecek yıllarda olabilir. İkinci baskının ilk baskıdan farklı olan tek yanı, başa eklenen bir şiirin dizeleri ile, sona eklenen «Birinci Baskının Yankıları»ndan ibarettir. Görebildiğimiz yazılardan bazı bölümleri, yayım tarihlerini gözeterek, kitabımıza aldık. Bu vesile ile, «Az Gelişmenin Sosyolojisi»ni yazılarıyla tanıtanlara ve eleştirenlere teşekkürlerimi sunmayı zevkli bir görev sayıyorum.

Kitabımızın ikinci baskısının okuyucuların eline kolaylıkla geçmesini sağlayabilmek için «Toplum Yayınevi»nin olanaklarından yararlanmayı gerekli saydık. Yayın Yönetmeliğinin kitabın halka kolayca ulaşmasını engelleyen maddelerinden yakınan yayınevi ve kişilerden aldığımız çok sayıda mektup bizim için uyarıcı oldu.

«Az Gelişmenin Sosyolojisi»nin ikinci baskısı da İstanbul Matbaası mensuplarının özeni ve dikkati ile hazırlandı. Kendilerine yeniden teşekkür borçluyum. «Toplum Yayınları»nın «Bilim Dizisi»ni başlatan kitabımı daha değerli çalışmaların izlemesini yürekten dilerim.

Birinci Bölüm

KONUNUN GENEL GÖRÜNÜŞÜ ve KAPSAMI

I. Az Gelişmenin Niteliği

Az gelişmiş ülkeler sorununun temeli olarak karşımıza çıkan «az gelişme» değişik sebeplerin meydana getirdiği bir «sonuç»tur. İlk bakışta göze çarpan sebepler arasında,

- Tabiattan gelen güçlükler ve engellemeler,
- Kaynakların kıtlığı veya yeterince kullanılamaması,
- Sosyo-kültürel güçlükler,
- Gelişme hızını kesen bir nüfus artışı veya gelişme için yeterli olmayan bir nüfus yoğunluğu,
- Toplumlari derinden etkileyen büyük dönüşümlerin dışında kalınması,
- Teknolojide ve organizasyonda gecikmişlik,
- Dış güçlerin yararına işleyen bir ilişkiler düzeni,
- Gelişmede yer alan insan ve madde kaynaklarının kötü kullanılması veya elden kaçırılması

sayılabilir. Başlıca dört kümede toplayabileceğimiz bu çok sayıdaki sebeplerin ortaklaşa yanı, bir engelleme, sınır çizme, gelişmeden alıkoyma ve zaman içinde duraklatma sonucunu yaratmaktır. Düşündüğümüz dört küme ise, sıraladığımız sebeplerin ve benzerlerinin dört kategorisini adlandıran «Mekân, Toplum, İlişkiler ve Tarih» kategorileridir.

I. Konunun Adlandırılması

Az gelişmiş ülkelerle ikiz olan «az gelişme» olayı, söz-konusu ettiğimiz kategoriler içinde yer alan sebeplerin ortak görünüşler kazandırdığı ayrı bir dünyayı önümüze serer. Günümüzün iktisatçıları, sosyologları, demograf-ları ve politikacıları bu ayrı dünyanın ülkelerini ekon-misi gelişmiş ülkelere ayırt etmek için bazı deyim-ler kullanmaktadırlar. Bu deyimleri, «ülke», «millet» ve «devlet» kavramlarına bağlı olarak üç bölükte toplamak mümkündür. Girişilen bu adlandırma denemesi, hangi kavram etrafında olursa olsun, bir «ayırma» ve «temel sa-yılan özelliği belirtme» amacını gütmektedir.

Ü l k e : Az gelişmiş, gecikmiş, gelişen, gelişme halin-de, geri bıraktırılmış, geri kalmış, kalkınan, yarı gelişmiş, yeteri kadar gelişmemiş,

M i l l e t : Hızla değişen, huzursuz, proleter, yoksul,

D e v l e t : Genç, yeni...

Üç kavram etrafında toplanan bu deyimlerin yanı sı-ra, az gelişmiş ülkeleri topluca anlatmak için kullanılan deyimler de vardır. Bunlardan en yaygın olanı ve bir te-rim özelliği kazananı «Üçüncü Dünya» (Tiers Monde)dır. «Bakir toprak» (virgin land) ve «Bakir dünya» (le monde en friche) deyimleri de az gelişmiş ülkelerin bütünü hakkında kullanılan «Üçüncü Dünya»ya eklenebilir.

Gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasındaki farklılığın ve özelliklerin belirtilmesine bağlı olarak şu noktalar ilginizi çekmektedir :

1) Yeni deyimlerle anlatılmasına rağmen üzerinde durulan «olay», yüzyılımıza has «yeni» bir olay olmayıp «eski» bir olaydır. Haklı olarak işaret edildiği gibi, «yeni bir biçim altındaki oldukça eski bir sorun» sözkonusu-dur.¹

¹ Bk. Sauvy, A., Introduction à l'étude Des Pays Sous-Développés, Population, Yıl 6. S. 4, s. 601, (Ekim-Aralık 1951).

2) Üç kavramın yanı sıra kullanılan «sıfat»lar ya gelişmiş ülkelere ait özelliklere karşıt olarak, ya da onların inkârı (négation) suretiyle elde edilmektedir. Bu arada dikkati çeken bir başka taraf da gelişmiş ülkelerin durumunun bir «veri» olarak ele alınması ve «az», «sous», «under», «unter»... gibi kelimelerin aracılığı ile gelişme-deki bir eksikliğin dile getirilmesidir.²

3) Gelişmeye bir sınır çizilemeyeceğine göre hiç bir ülkenin gelişmenin sonuna vardığı söylenemez. Üstelik, «kaynaklar»ın yeterince kullanılıp kullanılmaması bakımından da, gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında kesin bir ayırma yapmak mümkün değildir.

4) Bir mukayeseden doğuyor görünse de, gerçekte az gelişmişlik bu ülkelerin sosyal ve ekonomik yapısından, hayatlarının her alanında etkileri görülen iç çelişkilerinden doğmaktadır.

5) Çeşitli ülkeler için aynı deyimlerin kullanılışı, bu ülkeler arasında bir takım derece farklarının bulunmadığı ve hepsinin aynı düzeyde yer aldığı anlamına gelmez. Gelişmiş ülkeler arasında olduğu gibi az gelişmiş ülkeler arasında da dikkate değer farklar vardır.

6) Ağırlığın «iç» veya «dış» faktörlere, başka ülkelerle ilişkilere verilmesine göre olayın adlandırılması değişebilmektedir.

7) Yeryüzündeki ülkelerin iktisadî, sosyal ve kültürel bakımlardan «ikili» veya «üçlü» bir ayırmaya tabi tutulmasında «sınır çizme» (eşik) güçlüğü vardır ve bu bakımdan her zaman ortak görüşlere varılması mümkün olamamaktadır.

Aynı olayı ifade etmek için öne sürülen deyimler arasında «az gelişmiş ülke»ye öncelik vermeyi daha doğru buluyoruz. Böylece, hem «geri kalmış» gibi bu ülkeler halkını incitmeyen, hem de incelenmek istenen olayı somut bir biçimde ortaya koyan gerçekçi bir deyim kul-

2 «Az gelişmiş ülkeler»e karşılık olarak Fransızca, İngilizce ve Almandaca sırasıyla «les pays sous-développés», «underdeveloped countries» ve «unter entwickelnde Länder» deyimleri kullanılmaktadır.

lanılmış olacaktır. «Az gelişmiş ülkeler» deyimini yeterince nazik bulmayarak «Gelişme halinde ülkeler»i tercih edenler varsa da, kendi hesabımıza, «gerçekçi» olmayı çok nazik olmaya yeğ tutuyoruz.

Ch. Bettelheim «az gelişmiş ülkeler» yerine, «bilimsel bakımdan daha doğru» olduğunu ileri sürdüğü «sömürülmüş, baskı altında tutulmuş ve ekonomisi bozulmuş ülkeler» deyiminin kullanılmasını öngörmektedir.³ Gerekçe olarak öne sürdüğü, «Yaşama düzeyi düşük ülkelerde Bağımlılık, Sömürülme ve Ekonominin Engellenmesi Gerçeği» bir ölçüde sözkonusu ise de⁴ olaya tek bir açıdan bakan bu uzun deyim yerine, Türkiye’de de yaygınlık kazanmış olduğunu gözönünde tutarak, «az gelişmiş ülke» deyimini kullanmayı daha doğru saymaktayız.* Bu ülkelerin tümü sözkonusu olduğu hallerde de «Üçüncü Dünya» deyimini kullanacağız

İlk defa Bandung Konferansı** (1945) sırasında A. Cauvy tarafından 1789 yılının «Tiers Etat» sözüne benzetilerek ileri sürülen «Üçüncü Dünya» (Tiers Monde)⁵ günümüzde iki ayrı anlam taşımaktadır.⁶

1. İktisadî ve sosyal bakımdan «Üçüncü Dünya», gelişmiş kapitalist ve sosyalist ülkeler dışında kalan bütün az gelişmiş ülkeleri kapsamaktadır.
2. Siyasî anlamda ise «Üçüncü Dünya» iki büyük siyasî blok dışında kalan ve tarafsızlık siyaseti gü-

* Bu terimi tercih edenler arasında gördüğümüz G. Myrdal onu «dinamik» olarak nitelendirmektedir. Bk. *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, Londra 1963, s. 7-8.

** Çeşitli yayınlara konu olan Bandung Konferansı ile ilgili kitaplardan biri (O. Guitard, *Bandoung et Révél Des Anciens Colonisés*, Paris 1965, ikinci baskı) değişik bir adla dilimize de çevrilmiştir. Bk. *Üçüncü Dünya (Sömürgelerin Uyanışı)*, İstanbul 1966. (Çeviren: A. Angin).

3 Bk. Bettelheim, Ch., *Sosyalist Planlama*, İstanbul 1965, s. 32, (Çeviren: K. So-mer).

4 Aynı kitap, s. 36-49.

5 Bk. Sauvy, A., *De Malthus à Mao Tsé-Toung*, Paris 1958, s. 8.

6 Bk. Lacoste, Y., *Géographie du Sous-Développement*, Paris 1965, s. 14-15.

den (neutraliste) az gelişmiş ülkeleri ifade etmektedir.⁷

Bu durumda, bloklar dışında kalan Afrika, Asya ve Latin Amerika ülkeleriyle bunlara katılan Yugoslavya siyasi anlamdaki «Üçüncü Dünya»yı meydana getirmektedir. Bu kitapta, ayrıca belirtilmedikçe «Üçüncü Dünya» terimi daima birinci anlamda kullanılmıştır.

2. Konunun Önem Kazanması ve Türkiye

Az gelişmiş ülkeler konusunun önem kazanması ikinci Dünya Savaşından sonradır. Sömürgecilik yılları ve onu izleyen «milletlerin uyanışı», içinde yaşadığımız dünyada az gelişmiş ülkeler konusunu ön plana çıkarmıştır. İki büyük blok etrafında kümelenen bir dünyada yeni bir denge aranması, kapitalist ve sosyalist blok arasındaki rekabet, az gelişmiş ülkelerdeki bağımsızlık eğilimi, milletlerarası ilişkilerde az gelişmiş ülkeleri çok yanlı bir dünya sorunu haline getirmiştir.

Olayın tespitinde ve başka ülkelere öncü olmada Türkiye'nin oynadığı tarihi rol, az gelişmiş ülkeler konusunu bizler için daha da ilgi çekici kılmaktadır. Gerçekten, Atatürk'ün önderliğinde bir yandan Batı emperyalizminin ve kapitalizminin Türkiye'de yenilgiye uğratılması, öte yandan Asya'da ve Afrika'da bağımsızlık savaşı veren milletlerdeki **Mustafa Kemal ülküsü** üzerinde önemle durulmağa değer iki olgudur.

Mustafa Kemal Paşa 1922 yılındaki bir konuşmasında Türkiye'nin giriştiği mücadelenin evrensel yanına işaret ederken az gelişmiş ülkelerin «göbek adı»nı da koymuş bulunuyordu:

«Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye azim ve mühim bir gayret sarfediyor. Çünkü müdafaa ettiği

7 Fransız Devrimi sırasında «aristokrası» ve «ruhban» sınıfının yanı sıra «üçüncü sınıf» olarak «burjuvazi»nin siyaset sahnesine çıkmasına karşılık, burada «kapitalist» ve «sosyalist» kümeleşmeye «Üçüncü Dünya» olarak az gelişmiş ülkelerin katılması sözkonusudur.

bütün mazlum milletlerin, bütün Şarkın dâvasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan Şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir.»⁸

Mustafa Kemal Paşa'nın 1922 yılında sözünü ettiği «mazlum milletler» günümüzdeki yaygın adıyla az gelişmiş ülkelerdir.

Atatürk'ün 1933 yılındaki konuşmasında günümüzün oluşlarını müjdeleyen geniş bir anlayış ve uzak görüşlülük ilgi çekicidir:

«Bugün, günün ağardığını nasıl görüyorsam, uzak-
tan bütün Şark milletlerinin de uyanışlarını öyle
görüyorum. İstiklâl ve hürriyetine kavuşacak olan
çok kardeş millet vardır. Onların yeniden doğuşu,
şüphesiz ki terakkiye ve refaha müteveccih vuku
bulacaktır. Bu milletler bütün güçlüklerle ve bütün
mânilere rağmen muzaffer olacaklar ve kendilerini
bekleyen istikbale ulaşacaklardır.

Müstemlekecilik ve emperyalizm yeryüzünden yok
olacak ve yerlerine milletler arasında hiçbir renk,
din ve ırk farkı gözetmeyen yeni bir ahenk ve işbir-
liği çağı hâkim olacaktır».⁹

Asyalı ve Afrikalı liderlerin onu kendilerine «model»
olarak seçmeleri,¹⁰ kazandığı kurtuluş savaşını yeni bir
devletin kurucusu olarak «Türk Devrimi» denilen bir di-
zi devrimlerle tamamlamak istemesindendir. Mustafa Ke-
mal Atatürk'ün az gelişmiş ülkelerdeki etkisini yabancı
bir yazar şöyle anlatmaktadır :

«O, modern Türkiye'yi yarattıktan başka, evrensel
bir hareketin de ilham kaynağı oldu. Bu hareketin
konusu, geri kalmış memleketlere gelecek için bü-
yük ümitler vermiş, modern uygarlığın araçlarını
tanıtarak, hayat seviyelerini geliştirerek, milletler

8 Bk. Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara 1952, C. II, s. 40.

9 Atatürk'ten Düşünceler, Ankara (ts.). İkinci basım, s. 17. (Derleyen: E. Z. Karal).

10 Daha geniş bilgi için bk. Tütengil, C. O., Atatürk ve «Mazlum Milletler», Türk Dili, S. 170, s. 106-108, (Kasım 1965).

toplumunda önemli roller oynamaya çağırarak, onları içinde bulundukları uyuşukluktan kurtarmıştır. Mustafa Kemal'in pek çok taklitçisi vardır. Yalnız kendi memleketinin komşuları arasında değil, dünyanın başka taraflarında da, yalnız Türklerin anavatanı olan Asya'da değil, Afrika'nın yeni kurulan memleketlerinde de, Mustafa Kemal'in adı, yapıcı devlet adamı vasıfları, yaratıcı muhayyile ve kudretli irade anlamı taşır. Gelişmemiş memleketlerin halkları bugün milletin kendisine Türklerin Babası adını verdikleri Atatürk'ün eserinden, her zaman-
kinden çok ondan ilham almaktadırlar.»¹¹

Türkiye'nin Üçüncü Dünyadaki etkenliği, bir zamanlar güttüğü dış politika sebebiyle, düne kıyasla azalmış görünmektedir. Öte yandan, günümüzün az gelişmiş ülkeleri için daha ilgi çekici görünen başka «model»ler de ortaya çıkmıştır.

İçinde yaşadığımız dünyanın sadece Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmadığını, yeryüzünü ikiye bölen asıl çizginin gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında bulunduğunu söylerken Hindistan Başbakanlarından Pandit Nehru bir gerçeğe işaret ediyordu. Gerçi, günümüzde Doğu ve Batı coğrafi bir terim olarak önemini kaybetmiş, yerini, iktisadi sistemleri ve dünya görüşleri farklı, siyasi anlamdaki Doğu ve Batıya bırakmıştır. Bugün «Doğu dünyası» denildiği vakit «sosyalist blok», «Batı dünyası» denildiğinde de «parlömanter demokrasinin yer aldığı ülkeler» anlaşılmaktadır. Nehru'nun da işaret ettiği gibi gerçek ayrılma çizgisi, bazı hallerde Doğu ve Batı ile de bir arada bulunsa, gelişmiş ülkelerle gelişmemişler arasındadır.

Uyanan Afrika'dan yükselen yeni sesler arasında Tanzania (eski Tanganyika) Başkanı Nyerere'nin F.A.O.'nun 1963 yılında Roma'da yaptığı toplantıda söyledikleri daha açıktır: «İktisadi bakımdan henüz bir değil iki dün-

11 Bk. Türk Dili, S. 194, s. 97, (Kasım 1967). E. Lengley'in 1962 yılında yayınlanan «They Called Him Atatürk» adlı kitabından.

ya vardır. Sarfedilen bütün çabalara rağmen, zenginlik 1945 yılına kıyasla şimdi, dünya milletleri arasında daha çok eşitsizlikle bölüşülmektedir». ¹² Bu arada hatırlatalım ki, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U-Thant da, «dünyanın varlıklılar ve yoksullar olarak ikiye bölünüşü»nü bloklar arasındaki ideolojik bölünüşten «daha ciddi ve daha tehlikeli» bulmaktadır. ¹³

İster Nyerere'nin ve U-Thant'ın kelimeleriyle «varlıklı» ve «yoksul», —İngiliz tarihçisi A. J. Toynbee'nin teklif ettiği, fakat yaygınlık kazanmayan kelimeyle «proleter»— olsun, ister daha yaygın olan kelimelerle «gelişmiş» ve «az gelişmiş» olarak nitelensin **ikili ayırma**, kolaylığının yanı sıra ortaya bir güçlük çıkarmaktadır. Çünkü olay çeşitli ölçüler (kriterler) bakımından ele alındığında bazı bakımlardan az gelişmiş, bazı bakımlardan da gelişmiş sayılması gereken ülkelerle karşılaşılması olağandır.

İkili ayırmanın daha pratik olmasına ve kesinlik taşımaya rağmen, önce de işaret ettiğimiz «sınır çizme güçlüğü», ölçülmesi en kolay konularda bile ayırma işini güçleştirmektedir. En objektif ölçü gibi görünen adam başına bir yılda düşen milli gelir bakımından Birleşmiş Milletlerin «eşik» olarak 500 doları kabul etmesine karşılık, ¹⁴ 300 ve 400 doları daha elverişli bulan iktisatçılar da vardır.

3. Üçlü Ayırma Denemesi

Az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında yapılacak ikili ayırmanın ortaya çıkardığı bir güçlük olarak, bazı bakımlardan her iki kümede de yer alması gereken ülkelerin varlığı (Japonya gibi), bizi E. Staley'in teklif

* Bu kelimeyi benimseyen bir kitap olarak bk. Moussa, P., *Les Nations Proletaires*, Paris 1963, Üçüncü basım, 203 s.

12 Bk. *The Times*, 19 Kasım 1963, s. 10.

13 Bk. Gendarme, R., *La Pauvreté Des Nations*, Paris 1963, s. 522.

14 Bk. Lacharrière, G. de, *Aspects actuels du classement d'un pays comme «sous-développé»*, *Tiers-Monde*, C.V. S. 18, s. 158, (Nisan-Haziran 1964).

ettiği gibi, **üçlü ayırma** denemesine götürebilir.¹⁵ Ülkelere iktisadî ve sosyal gelişme seviyelerine göre yapılan bu ayırmada adam başına düşen millî gelirin yanı sıra şehirleşme oranı ve tarım dışı alanlarda çalışanlar yüzdesi de gözönünde tutulmuş, millî gelir bakımından 150 dolardan daha az, 150-450 dolar ve 450 dolardan daha fazla ölçüleri kabul edilmiştir. Böylece E. Staley yeryüzündeki ülkeleri üç kümede toplamaktadır:

- A. Çok gelişmiş ülkeler,
- B. Orta derecede gelişmiş ülkeler,
- C. Az gelişmiş ülkeler.

Amerikalı iktisatçı Paul A. Samuelson'ın 1964 yılındaki duruma göre düzeltmeler yaptığı bu «üçlü ayırma» da yer alan ülkeler şunlardır:¹⁶

A. Çok Gelişmiş Ülkeler

Amerika Birleşik Devletleri - Kanada

Almanya - Belçika - Danimarka - Fransa - Hollanda - İngiltere - İsveç - İsviçre

Avustralya - Yeni Zelanda.

B. Orta Derecede Gelişmiş Ülkeler

Güney Afrika Birliği

Arjantin - Brezilya - Küba - Meksika - Porto Riko - Şili - Uruguay - Venezuela

İsrail - Japonya - Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği - Avusturya - Çekoslovakya - Finlandiya - İrlanda - İspanya - İtalya - Macaristan - Polonya - Portekiz - Yunanistan.

C. Az Gelişmiş Ülkeler

«Güney Afrika Birliği» dışında kalan bütün Afrika ülkeleri :

Angola - Batı Afrika - Cezayir - Fas - Gana - Güney Rodezya - Habeşistan - Kamerun - Kenya - Kongo - Kuzey Rodezya - Liberya - Libya - Madagaskar -

15 Staley, E., *The Future of Underdeveloped Countries*, New York 1961, s. 16-17.

16 Bk. Samuelson, P.A., *İktisat*, Ankara 1965, s. 841, (Çeviren: Y. Demirgil.) Tam bir liste elde edilebilmesi için son yıllarda kurulan yeni devletlerin de «Az gelişmiş ülkeler»e eklenmesi gerekir.

Mısır - Mozambik - Nijerya - Orta Afrika - Ruanda - Siera Leone - Sudan - Tanzanya - Tunus - Uganda.

Amerika'da: Batı Hint Adaları - Bolivya - Dominik - Ekvator - El Salvador - Guatemala - Haiti - Honduras - Kolombiya - Kosta Rika - Nikaragua - Paraguay - Peru.

«İsrail, Japonya ve SSCB» dışında kalan bütün Asya ülkeleri: Afganistan - Burma - Çin - Endonezya - Formoza - Filipin - Hindistan - Irak - İran - Kamboçya - Kore - Laos - Lübnan - Malaya - Nepal - Ürdün - Pakistan - Seylan - Suriye - Suudi Arabistan - Tayland - Türkiye - Vietnam - Yemen.

Avrupa'da: Arnavutluk - Bulgaristan - Romanya - Yugoslavya.*

E. Staley'in «üçlü ayırma»sında P.A. Samuelson tarafından yeni verilere göre yapılan düzeltmeler, «Az gelişmiş ülkeler» arasında yer alan Brezilya, Meksika ve Yunanistan'ın «Orta derecede gelişmiş ülkeler» grubuna geçirilmesiyle ilgilidir.¹⁷

«Üçlü ayırma»nın sağladığı açıklık ve gerçeğe yaklaşma yanında, yeni verilere göre yapılması gerekecek olan değişimler de sözkonusudur. Biraz önce işaret edildiği gibi, E. Staley'in tasnifinde az gelişmiş ülkeler arasında yer alan komşumuz Yunanistan, yeni duruma göre orta derecede gelişmiş ülkeler arasına katılmıştır. Bu sebeple, konunun genel çizgileriyle ele alınması hallerinde, ülkelerin gelişme düzeyleri bakımından ayrılmalarında aralarında «görece»lik (nispi'lik, relatif'lik) bulunduğunu gözönünde tutarak, «ikili ayırma»dan doğan güçlüğü ortadan kaldırmak daha yerinde olabilir. Zaten, ana

* P. Moussu, haklı olarak Avustralya ve Yeni Zelanda dışında kalan Okyanusya adalarını da az gelişmiş ülkelere katmaktadır. Bk. *Les Nations Préfétales*, Paris 1963. 3. basım, s. 9.

17 P.A. Samuelson'un listesine esas teşkil eden «üçlü ayırma» için bk. Staley, E., *The Future of Underdeveloped Countries*, New York 1961. s. 16-17.

Değişik ölçülerden hareket edilerek bu kümelerin bazısını daraltan veya genişleten yeni listelerin hazırlanması mümkün olabilir.

özellikleri bakımından «az gelişmiş ülkeler» başlıklı kümede yer alan ülkeleri merdiven basamakları biçiminde düşünmek en çıkar yoldur. Böylece, bir yandan ülkelerin karşılıklı durumları belirginlik kazanacağı gibi, öte yandan da kısa sürelerde iki küme arasında yer değiştirmelere ihtiyaç duyulmayacaktır.

Kendi aralarında da görecelik durumu bulunan az gelişmiş ülkelerin yanı sıra bir de az gelişmiş bölgeler vardır. Az gelişmiş bölgeler, başka bir söyleyişle «bölgesel az gelişme» ister gelişmiş, ister az gelişmiş olsun bütün ülkeler için geçerli olabilen bir durumun ifadesidir. Hemen işaret edelim ki, bir ülkenin bütününe kıyasla gelişmeden yeteri kadar faydalanamamış bölgeleri her zaman «az gelişmiş bölge» sayılamaz. Bölgesel az gelişmenin varlığı için, ülkenin bütünü ile ele alınan bölge arasında sosyal yapı farklarının da bulunması gerekir. ABD'de «Eski Güney - le Vieux - Sud»), İtalya'da «Mezzogiorno» ve Türkiye'de «Doğu ve Güney-Doğu Anadolu» az gelişmiş bölgelere birer misaldir. Böylece, az gelişmenin iki çeşidinden, yani «ülkeler» ve «bölgeler» bakımından az gelişmişlikten söz etmiş oluyoruz. Az gelişmiş bölgeler konusu ilerde ayrıca ele alınacaktır.

Az gelişmiş ülkeler konusunun önem kazanmasında ağır basan sebep A. Sauvy'nin de haklı olarak işaret ettiği gibi, bu ülkelerin çoğundaki, «nüfus patlaması» da denilen hızlı nüfus artışıdır. Ortalama olarak yıllık nüfus artışı % 2.5 olan bütün az gelişmiş ülkelerin nüfusu 30 yılda iki misli artmaktadır. Bu durumda, bir yüzyıldaki nüfus artışı, adı geçen ülkelere 12 misli olacaktır.¹⁸ Bunun bir sonucu olarak, gelişmiş ülkelere kıyasla hızlı bir nüfus artışı içinde bulunan Üçüncü Dünyanın nüfusu mevcut dengiyi yakın bir gelecekte değiştirme eğilimindedir. Öte yandan, az gelişmiş ülkelerdeki gıda maddeleri üretimi nüfus artış hızının daima gerisinde kalmaktadır. Bu kadarı bile, az gelişmiş ülkeler sorununun

18 Bk. Sauvy. A., De Malthus à Mao Tsé-Toung, Paris 1959, s. 27.

neden dünya ölçüsünde bir ilginin ve hatta kaygının konusu olduğunu belirtmeğe yeter.

Öyle sanıyoruz ki şimdiye kadar söylenenler «az gelişmenin niteliği»ni ve konuya bağlı olan çeşitli yanları ana çizgileriyle ortaya koymuştur. Bundan sonraki bahisler değişik açılardan az gelişme olayını derinlemesine incelememize fırsat verecektir.

Şimdiden, kuşatıcı bir görüşe varabilmek için bir Amerikan iktisatçısının ünlü benzetmesini hatırlatmak gereğini duyuyoruz. Hans W. Singer'in «tanımlama» konusundaki bir tartışma sırasında Dr. A. N. McLeod'a verdiği cevapta söylediği gibi, «Az gelişmiş bir ülke zürafaya benzer. Kolaylıkla tanımlayamazsınız ama, gördüce hemen tanırırsınız».¹⁹

Bu benzetme çok yerindedir. Bir turist gözüyle Suriye, Irak ve İran, Almanya, Belçika ve Fransa gibi ülkeler arasında kabaca bir kıyaslama yapılacak olsa bile Batılı ülkelerin gelişmiş, sınır komşularımızın ise az gelişmiş ülkeler arasında yer aldığı hemen söylenebilir. Fakat bu, kabaca bir ayırmadır. Bilimsel bir tanımlama yapabilmek için, önce, az gelişmiş ülkeleri gelişmiş ülkelere ayırt eden özellikler üzerinde ayrı ayrı durmamız gerekir.

II. Az Gelişmeyi Etkileyen Faktörler

Az gelişmeyi etkileyen faktörleri dört ayrı açıdan ele almak mümkündür:

1. *Coğrafi Mevki* (Tabiat şartları, toprak, iklim ve madenler)

Acaba coğrafya faktörü ile az gelişmiş ülke olma arasında nasıl bir ilgi kurulabilir? Bir dünya haritasına bakılırsa, az gelişmiş ülkelerin çoğunlukla tropik ve yarı

19 Bk. *The American Economic Review*, C.XLI, S. 3, s. 418. (Haziran 1951).

tropik bölgelerde toplandığı görülür. Ancak bunun, az gelişmiş ülke olmakla münasebeti bulunduğu söylenemez. Zira bu kuşak dışında da (Kuzey Çin, Akdeniz çevresi. Orta-Doğu gibi) az gelişmiş ülkeler mevcuttur. Öte yandan, tek başına İsrail misali bile, coğrafi faktörle az gelişme arasında kesin ve katı bir bağın kurulamayacağına yeter niteliktedir.

Gelişme üzerinde, bir ülkenin sahip olduğu yer altı servetlerinin (madenler) etkili olup olmadığı da sorulabilir. Bu soruyu da «hayır» diye karşılayabiliriz. Çünkü bu da yeter bir ölçü olmaktan uzaktır. Zengin madenlere sahip olan ülkeler gelişir, olmayanlar az gelişmiş ülke olarak kalır gibisine bir kural konulamaz. Madenlere sahip olmayan Hollanda, İsveç, İsviçre gibi ülkeler gelişmiş oldukları halde az gelişmiş ülkeler arasında yer alan Venezuela ve bazı Orta-Doğu ülkeleri düşündürücü birer örnek olmaktadır. Kömürün çıkarılmasının Hindistan ve Çin'de İngiltere'den çok daha önce olduğu ise bilinmektedir. Bu vakıalar, madene bağlı bir gelişmeden sözedilemeyeceğini açıkça göstermektedir.

Coğrafi faktör, değişik zamanlarda değişik kalkınma imkânları vermiştir. Bunun bir neticesi olarak da, aynı topraklar üzerinde tarihin muhtelif devirlerinde farklı medeniyetler ortaya çıkmıştır. Meselâ, Amerika Birleşik Devletleri 3 yüzyıl önce de aynı coğrafi ve tabii şartlar içinde bulunuyordu. Dün Kızılderililerin ve yerlilerin sıkıntılı bir hayat sürdürdükleri topraklar üzerinde şimdi en gelişmiş ülkelerden biri bulunmaktadır.

Sosyolojide tabiat ile, bu tabiat şartları içinde yaşayan insanlar arasında münasebet kuran muhtelif okullar vardır. Meselâ Le Play Okulu mensupları, Asya stepleri ve Norveç fiyordlarına bağlı olarak iki hayat tarzı ve iki cemiyet çeşidinin ortaya çıktığını söylerler. Bu okulun Türkiye'deki temsilcileri de (Prens Sabahattin ve devamcıları) «tecemmüî» ve «infiradî» denen iki cemiyet tipinin, iki farklı yapının varlığını ileri sürmüşlerdir. Tecemmüî (communautaire) cemiyet, ailede ba-

ba otoritesinin, umumî hayatta da despotik bir idare tarzının hâkim bulunduğu cemiyettir. İnfiradî (particulariste) cemiyette ise insanlar hürriyet içindedirler. Le Play Okulu, böylece içtimai yapıyı sıkıca coğrafi çevreye bağlamış oluyor ki, bu bizim için kabule şayan görülmemektedir.

Beşerî coğrafya içinde de birbirinden farklı iki görüşün mevcudiyetine rastlıyoruz. Ratzel, kaderciliğe kadar varan bir determinizmin varlığından sözeder. «Cemiyetin durumu, yaşayışı coğrafi faktörün neticesidir» der. Buna karşı Demangeon ise, «coğrafi faktör ile yaşayış arasındaki ilginin kadercilik olmadığını, insanın tabiat şartları içinde onları seçerek yaşadığını» söyler.²⁰ İnsan sadece tabiat şartlarının etkisi altında değildir, onlara etki de yapabilir haldedir. Bu karşılıklı münasebet ve etkilerde insanın kültür ve medeniyet derecesi, tabiat şartlarına etki yapmasında büyük rol oynar. Le Play Okulunun daha sonraki temsilcilerinden P. Bureau, «Coğrafi faktörün tek başına cemiyetin yaşayış ve biçimini tayin etmediğini, emeğin ve dünya görüşünün de bunda etkisi olduğunu» söylemektedir.²¹

Netice olarak, coğrafi faktörün tek başına az gelişmeyi tayin edemeyeceği söylenebilir.

2. *İrk Faktörü* (Beşerî Sebepler)

Acaba ırklarla az gelişmişlik arasındaki münasebet nedir? Renk ve görünümlere göre ırklar, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında nasıl dağılmışlardır? Kabaca bir gözlem sonunda, kızılderili, siyah derili ve sarı ırkın az gelişmiş ülkelerde, beyaz ırkın ise gelişmiş ülkelerde bulunduğu belki de söylenebilir. Bu görüş, beyaz ırkın gelişmeye daha elverişli olduğu kanaatinden hareket etmekte ise de, ırk faktörü ile zekâ derecesi arasında sadece ırka bağlı olan bir ilgi bulunmamaktadır. Zira, ge-

20 Bk. *Les Sciences Sociales En France*, Paris 1937, s. 54.

21 Cuvillier. A., *Introduction A La Sociologie*, Paris 1946, 3. basım, s. 173-174.

lişme şartları aynı olduğu takdirde çeşitli ırklara mensup insanlar arasında zekâ derecelerinin de aynı olduğu tespit edilmiştir. Çünkü ırk, zihni bir potansiyel eşitsizliğe âmil değildir.”

«Renkli» bir sosyoloğun haklı olarak işaret ettiği gibi «Brezilyalı bir siyah iktisadi bakımdan yükseldikçe beyazlaşır ve üstün gruplara mensup olmanın davranışlarını kazanır.»²³ Gerçi, beyaz ırkın üstün olduğu görüşü yaygındır. Bilimsel dayanakları olmayan bu telâkki de doğru değildir. Akdeniz, Orta Avrupa, Orta-Doğu ve bazı Latin Amerika ülkelerinde beyaz ırkın egemenliğini görmekteyiz. Fakat bu ülkeler arasında da az gelişmiş olanlar vardır. Bu da bize, beyaz ırkın üstünlüğünden sözedilemeyeceğini gösterir. Bunun içindir ki ırk faktörünü de, az gelişmenin sebebi olarak sayamayız. Coğrafi faktör gibi ırk faktörü de, tek başına gelişmeyi etkileyemez.

3. *Din Faktörü*

Acaba din gelişmede nasıl bir rol oynamaktadır? Bütün Müslüman ülkelerin az gelişmiş ülkeler arasında bulunması ne dereceye kadar dine bağlanabilir?

Kabataslak ele alınırsa, protestanlığın yaygın olduğu ülkelerde gelişmenin, kaderci (fatalist) dinlerin yaygın bulunduğu ülkelerde de az gelişmenin mevcudiyeti görülür. Monoteist dinler bakımından Hristiyan ülkeler, bütünü ile gelişmiş ülkeler arasında değildir. Meselâ, katolik olan Hristiyanların, protestanlara kıyasla, az gelişmiş ülkelerde çoğunluğu teşkil ettikleri görülür. (Akdeniz çevresinde İspanya ve İtalya, Amerika'da Latin Amerika ülkeleri gibi). Geleneklere sıkıca bağlı kalmak isteyen katolikliğin yanında, protestanlığın hâkim olduğu ülkelerde, cenneti yeryüzünde gerçekleştirme çabaları sebebiyle, az gelişmiş ülke kalmamıştır, denebilir.

²² Levi-Strauss, C., *Race et Histoire*, Paris 1952, s. 5. (UNESCO).

²³ Bk. Thales de Azevedo, *Les Elites De Couleur Dans Une Ville Brésilienne. Race et Société*, Paris 1953, s. 10. (UNESCO).

Faizi meşru sayan, tasarrufa, dolayısıyla sermaye birikmesine ve ticarî faaliyetlere önem veren protestanlığa karşılık, katoliklik gibi gelenekçi ve kaderci olan dinler iktisadî faaliyetleri yavaşlatmışlardır. Ancak, cemiyetlerle birlikte dinlerin de, zaman ve mekân içinde farklı şekilde yorumlandıkları bir vakıadır. Avrupalılardaki ortaklaşa bir görüşü, hiç olmazsa XIX. Yüzyılda, ifade eden E. Renan'a göre, «İslâmiyet, milletlerini terakki etmesine engel olan bir dindir». Namık Kemal «**Renan Müdafaaanamesi**» adlı kitabında bu fikirleri çürütmeğe çalışmıştır. Renan'ın fikirlerini tartıştığı kitabının bir yerinde «İslâmın sair milletlerden aşağı kalmağa mahkûm olmasına gelince :

Eğer gazetelerin rivayâtı sahih ise İngilizler hiç de bu reyde bulunmuyorlar. Hatta Hindde yerliden olan et-falin İngiliz çocuklarına kıyas kabul etmeyecek surette tefevvukunu gördükleri için Müslüman çocuklarına mektepleri kapadıkları bile rivayet olunuyor» demektedir.²⁴

Az gelişme ile Müslümanlık arasındaki münasebete geçmeden önce, söylediklerimizi özetleyecek olursak, gelişmiş ülkelerin çoğunluğunun protestan mezhebinde olduğunu görmekteyiz. Öte yandan, az gelişmiş ülkelerde çoğunlukla kaderci (fatalist) dinlere veya mezheplere rastlıyoruz.

Müslümanlığın iktisadî faaliyetler karşısındaki tutumu değişik değerlendirmelere konu olmuştur. Dikkate değer görüşler öne süren R. Gendarme'a göre gelişmeye engel olan «İslâm dini» değil «İslâm medeniyeti»dir. İslâmın beş temel şartı sınaî gelişme ile uyumsuzluk halinde sayılamaz. Halbuki «İslâm medeniyeti»ne bağlı ahlâkî, hukukî ve iktisadî davranışlar gelişmeyi köstekleyici yönde etki yapmaktadır. Üzerinde durduğu ve Müslümanlığı karakterize ettiğini söylediği üç nokta, temaşa (contemplation), kadercilik (fatalisme) ve gelenekçilik (traditionalisme)tir. İktisadî gelişmenin dünya işlerinde

24 Namık Kemal, **Renan Müdafaaanamesi**, İstanbul (ts.), s. 51-52, (Dün - Bugün Yayınevi).

dinî inançların etkisinden kurtulmakla sağlanabileceğini ileri süren R. Gendarme, «Kemal Atatürk denemesi» adını verdiği din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılmasının dinin iktisadî hayata uymasının mümkün olduğunu gösterdiği kanaatindedir.²⁵

İktisadî gelişme karşısında Protestanlığın ve Müslümanlığın birbirine karşıt davranışını ele alan J. Freyssinet «Reform»un yeni şartlara uymaya çalışan «burjuvazi»nin isteklerine cevap verdiğini belirterek Müslümanlığın tutumu hakkında iki sonuca varıyor: 1) İktisadî gelişmenin yayılmasına karşı koyan İslâmlık değil, tarım medeniyeti (civilisation rurale) dir. 2) İslâmlığın kapitalizmle bağdaşmaması karşısında dinin zaruretleri ve müsbet muhtevası üzerine kurulu bir iktisadî sistemin özelliklerini aramak gerekir.²⁶

İkinci konunun İslâm bilginlerini yakından ilgilendirdiği görülmektedir. «İktisadî sahada da hattı hareket kaideleri» getiren Kur'an bir taraftan faizi yasaklamakla kalmamış, çare olarak ödünç verme işlerinin devletleştirilmesini de öngörmüştür. «Servet terakümünü önleyici hükümler»le «kolay kazancın kötü bir kazanç olduğu anlayışı» ahlâkın ağır basan yanını ortaya koymaktadır.²⁷ Bazı yazarların «faiz» ile «ribâ» arasında fark gözeterek «İslâmın faizi değil ribâyı yasak ettiğini» ileri sürenler varsa da, «İslâm faiz haddini sıfır olarak tesbit etmiş ve bu sıfırın üstündeki her faiz haddini ribâ olarak kabul etmiştir» diyerek kesin bir tavır takınanlar da vardır. Aynı yazara göre, «İslâm faizi yasak etmekte ve fakat kâr ve ortaklık sözleşmelerini mubah ve mümkün görmektedir. Şayet bankalar sanayie ödünç veren müesseseler olmak yerine bunların ortakları olacak olsa, kâr

25 Bk. Gendarme, R., *L'Economie de l'Algérie*, Paris 1959, «İslâm ve İktisadî Faaliyet» başlıklı bölüm, s. 126-141.

26 Freyssinet, J., *Le Concept de Sous-Développement*, Paris 1966, s. 29.

27 Bk. Muhammed Hamidullah, *Modern İktisat ve İslâm*, İstanbul 1963, s. 8-25, (Cev. S. Tuğ).

ve zarara da ortak olacak ve böylece İslâmî sistemde bu nevi bankacılık kabule mazhar olacaktır».²⁸

Görülüyor ki, değişen şartları hesaba katmadan din adına iktisadî hayata kaideler koymaya çalışan İslâm bilginlerine karşılık iktisadî hayatın zorlamaları bazan «hile-i şer'iyeye» başvurarak da olsa, halkı günün icaplarına göre hareket etmeye yöneltmektedir. Dinî hayatla ilgili telâkkilerin iktisadî duruma göre değişmekte olduğu ve «sübjektifleşme» dönemlerinde dinî çatışmaların ortaya çıktığı, haklı olarak, söylenebilir: «Ekonomik yönden kuvvetli olan dönemlerde toplumların sübjektif hayatları pasifleşerek içe dönmekte ve halklar, devlet erkine, karşı komaksızın baş eğmektedir. Bunun tam karşısı durumlarda da, yani ekonomik hayatın zayıfladığı dönemlerde de, sübjektif hayat aksine iyice ön plana çıkmakta ve devlet diniyle halk dini arasında, mezhep kavgaları şeklinde gözükten bir çatışma başlamaktadır.»²⁹ Bize kalırsa, «devlet dini» yerine «resmî din görüşü» denilmesi daha yerinde olur.

Az gelişme ile Müslümanlık arasındaki münasebet nedir? Başlangıçtan XI. Yüzyıla kadar Müslüman ülkelerdeki ilerlemeyi iktisadî ve içtimai durumla izah edebiliriz. Bundan sonra gelişmenin yavaşlamasındaki, hatta durmasındaki kabahati yalnız dine yüklemek doğru olmaz. Zira, tarihi gerçekler, iktisadî ve içtimai şartlar Müslümanlığın değişik biçimlerde yorumlanmasına sebep olmuştur. İktisadi yönden gelişmiş bir çevrede Müslümanlık ilerlemeye yardım eden bir biçimde yorumlanırken, fakir ülke ve zamanlarda Müslümanlık, yanlış ve gelişmeyi engelleyici bir yorum bulmuştur. Bunun bir sonucu olarak da, engelleyici bir yoruma kavuştuğu ülkelerde ve zamanlarda cemiyetlerin ilerlemesine çeşitli yollardan engel teşkil eden bir din halini almıştır. Sözün kısası, Müslüman ülkelerin geri kalışı dine tesir et-

28 Bk. Kureşî, E. İ., *Faiz Nazariyesi ve İslâm*, İstanbul 1966, s. 107 ve 121. ((Çev. S. Tuğ).

29 Bk. Ceyhun, D., *Hac'lı Emperyalizm*, İstanbul 1967, s. 66.

miştir, yoksa bizatihi din bu ülkelerin geri kalışında âmîl olmamıştır.

4. Tarihî Sebepler

Batı Avrupa ülkeleri iktisadî gelişmelerini sanayi devrimine borçludur. Sanayi devrimi ise, ilk defa İngiltere’de buhar gücünün makineye uygulanması ile başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak da pek çok sosyal değişimler meydana gelmiştir. Acaba neden bu olay bir Batı Avrupa ülkesinde, özellikle de İngiltere’de meydana gelmiştir?

Ayrıntılara girmek bizi konumuzdan uzaklaştırabilir. Kısaca, sınıf gelişmeyi bir ülkenin sınıf yapısı ile ilgili sayabiliriz. Sanayi devriminin ilk defa ortaya çıktığı ülkelerde «burjuvazi»nin kuvvetli olduğu görülmektedir. Müteşebbislerin aracılığı ile yapılan gelişme, kuvvetli bir burjuvaziyi gerekli kılmaktadır. Buradan hareketle, burjuvazinin gelişmesine imkân hazırlayan ülkelerin sanayide ileri gitmiş olduklarını söylemek yanlış olmaz.³⁰

Burada, az gelişmiş ülkeler bakımından dikkate değer olan taraf şudur: H. W. Singer’e göre, «sınıf gelişmenin meyvelerini taşımak, tohumlarını taşımaktan daha kolaydır.»³¹ Az gelişmiş ülkelerde de kolaylık ön plana geçmiş, «meyve»nin taşınması «tohum»a tercih edilmiştir. Acaba az gelişmiş ülkeler sınıf gelişmenin meyvelerini işin kolayına kaçtıkları için mi taşıdılar, yoksa «tohum»ların yeşermesinden bir endişeleri mi vardı? Önemli olan, dışardan taşınan bir «fabrika»yı kurmak, hatta onu nasıl olursa olsun işletmek değil, fakat verimli bir şekilde işletmektir. Mesele bu yönü ile ele alınırsa yine burjuvazinin rolü ortaya çıkacaktır. Bir ülkenin gelişmesi konusunda sadece bu yolu veya modeli salık verenler için,

30 Bk. Lacoste, Y., Sınıf Açısından Az Gelişmişlik, İstanbul 1966, s. 64-68, (Çev. S. Avcıoğlu).

31 Bk. Lacoste, Y., Les Pays Sous-Développés, Paris 1963. 4. basım, e. 54.

herhangi bir ülkede burjuvazi gelişmemişse en iyi «tohum» bile «meyve» veremeyecektir.

Sınai gelişmede başarı şansı yalnız burjuvazi sınıfına bağlanırsa, sınai gelişme için bu sınıfın teşekkülünü veya kuvvetlenmesini beklemek gerekecektir, demektir. Bu ise tarihi bir evrimin sonucu olduğundan, gerekirse yüz-yıllarca beklemek mi icap edecektir? Hayır. Pekâlâ başka yollar da düşünülebilir. Söz konusu edilen kaideye aykırı olarak gelişmesini yapmış olan iki ülke görüyoruz: Japonya ve Rusya. Her ikisi de az gelişmiş ülkeler olarak sınai gelişmenin tohumunu dışardan almışlar ve sınai gelişmeyi kendileri yaratmışlardır.³² Halbuki bu iki ülkede de burjuvazi sınıfı yoktu, Çarlık Rusyasındaki ise 1917 ihtilâlinde sonra tasfiye edilmişti. O halde bu iki ülkede sınai gelişme nasıl başarmıştır? Rusya'da (SSCB) burjuvazinin yokluğu devlet teşebbüsü ile telâfi edilmiştir. Belki de bu olay tarihte ilktir. Japonya'da ise sınai gelişme, devletin de desteği ile feodallere ve ticarî aristokrasiye dayandırılarak sağlanmıştır. Rusya'dan tamamen farklı olarak, önce asker ve aristokratların faaliyetleri ile geliştirilen iktisadî hayat, devletin yönetimi sayesinde ve kârların da artması sonucu olarak burjuvaziyi kuvvetlendirmiştir. Kaideye aykırı olan bu iki misal bize, yarı feodal bir ortamda sanayiî, devletçi veya liberal bir anlayışla nasıl geliştirildiğini gösterir. Her ikisinde de askerî aristokrasi büyük rol oynamıştır. Şu halde, az gelişmiş bir ülkenin iktisaden kalkınması için gelişmiş bir burjuvazi sınıfı mutlak değildir.

Japonya'nın kalkınması konusu, ikinci Meşrutiyet yıllarından bu yana Türkiye'de devamlı bir ilginin konusu olmuştur. Son yıllarda, Washington'da düzenlenen bir seminerde iki ülkenin ilgilileri konunun bazı yönlerini tartışmış,³³ dilimize yapılan bir çeviriye eklenen «Önsöz» de ise «Japon sanayileşmesi ile Türkiye'nin tarihi-eko-

32 Bk. Lacoste, Y., *Sınıf Açısından Az Gelişmişlik*, s. 78-80.

33 Seminerde ele alınan konular büyük bir cilt halinde yayınlanmıştır. Bk. *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton 1964, VIII+502 s.

nomik şartlarının hemen hiç bir benzerliği bulunmadığı» gösterilmiştir.³⁴ Dikkate değer bir incelemede de iki ülkenin iktisadî kalkınması karşılaştırılarak «Japon kalkınma modelini gerçekleştiren metod ve araçların, teknolojik gelişmeyi izleme konusundaki gösterilen çaba dışında, hemen hiç birisinin aynen ve hatta değiştirilerek kalkınmamızda uygulanamayacağı» sonucuna varılmaktadır.³⁵

Az gelişmiş ülkelerde, genel olarak, burjuvazinin zayıflığının sınıî gelişmeyi güçleştirmesi yanında, bu gelişmeyi engelleyen kurumların varlığından da sözedilebilir. Köylülerin gelenekçiliği, kapalı cemiyet halinde yaşama durumu, sosyal hareketliliğin yokluğu veya zayıflığı ilk akla gelenler arasındadır. Ticaret kârlarının bir mutlu azınlığın elinde toplanması ve az gelişmiş ülkelerin çoğunda görülen siyasî bağılılık da gelişmenin engellenmesinde rol oynamaktadır. Bunların yanı sıra, yerli sanayi ve küçük sanatların dış rekabet karşısında cılız kalması ve buhranlara sürüklenmesi de üzerinde önemle durulması gereken bir başka sebeptir. Son olarak, azınlıkların, iktisadî hayatın köprü başlarını tutmalarının sınıî gelişme üzerinde yaptığı olumsuz etkileri de, önceki sebeplere katmalıdır. Bütün bu söylediklerimiz az gelişmiş ülkelerde sınıî gelişmenin «tohum»larının gürbüzleşmesine engel olmaktadır.

Karmaşık bir tarihi oluştan bugüne varan az gelişmiş ülkelerin bazıları bağımsızlıklarını yeni yeni kazanmakta iseler de Türkiye, İspanya, Çin gibi uzun bir tarih geçmiştense ve şaşaalı devirlerden gelmiş olan az gelişmiş ülkeler de eksik değildir. Sahip oldukları halk kültürü hazinesinin zenginliği ise geri kalmışlığın manevî alanlara da teşmilini, haklı olarak engellemektedir. Az gelişmiş olma iktisadî ve içtimai bir durumdur.

34 Bk. Küçükömer, İ. Japon Kalkınması ve Türkiye, İstanbul 1966. Önsöz: s. 5-20. (M. Oka ve İ. Perceval'den cev. F. Naci).

35 Tenker, L., Japon İktisadî Kalkınma Modeli ve Türk İktisadî Kalkınması, Planlama, C. I, S. 4, s. 79-94, (Kış 1963).

Hayatlarının her alanında karşılaştıkları çelişmeler ve kısır döngüler az gelişmiş ülkeleri «çıkılmaz»larla karşı karşıya getirmektedir. Bu ülkelerde görülen huzursuzluklar bir kurtuluş ve çıkış yolu aramak şeklinde yorumlanabilir. Az gelişmiş ülke olmanın bilinci yayıldığı ölçüde belki huzursuzluk da artacak, fakat çözüm yolunun dış yardımlarla değil, bu ülke insanların fedakârlık ve gayretleriyle bulunabileceği gerçeği de kuvvet kazandırmaktadır. Bu arada, özellikle «aydınlar»a büyük ödevler ve sorumluluklar düşmektedir.

Netice olarak denilebilir ki, az gelişmeyi tek bir faktöre dayayarak açıklamak mümkün değildir. Bu olay, bir karmaşıklık içinde karşımıza çıkmaktadır. Her az gelişmiş ülkenin yaşadığı tarihi şartlar, ortaklaşa unsurların yanı sıra, kendine has farklı yapıları da ortaya çıkarmıştır.* Bunun içindir ki, her az gelişmiş ülke için şartların ve özelliklerin gerekli kıldığı çarelere başvurmak gerekir.

III. Az Gelişmiş Ülkelerin Yeryüzündeki Dağılışı ve Büyük Sanayi Öncesi Avrupa Ülkeleriyle Mukayesesi

Genellikle kabul edildiği gibi, dünya üzerinde açlık, cehalet, kötü sağlık şartları, işsizlik, kıtlık ve hükümet darbelerinin cereyan ettiği yerler az gelişmiş ülkelerdir. Bu ülkelerin coğrafi bakımdan yeryüzündeki dağılışı şöyledir:

- a) Avrupa'da Güney Avrupa ve Doğu Avrupa,
- b) Latin Amerika ülkeleri (Orta ve Güney Amerika),
- c) Siyah Afrika,
- ç) Asya.

Bu coğrafi belirtilmeleri «dinî» bir nitelikte tamamlayarak bütün İslâm ülkelerinin az gelişmişler arasında bulunduğunu söyleyebiliriz.

* Kanun Türkiye açısından ele alınan bir yazı dizisi için bk. Berkes, N., Azgelişmişliğin Tarihsel Nedenleri, Yönl. S. 182, (23 Eylül 1986) — S. 190, (18 Kasım 1986).

A. Az Gelişme Tipolojileri

Genel çerçeveyi aşarak az gelişmiş ülkeleri sınıflandırma denemeleri yapılmıştır. Belli bir yılın sosyo-ekonomik verilerine dayandırılan bu sınıflamalar zaman içinde değişiklik gösterdiğinden ayrıntılarıyla ele alınması gerekmez. Bu sebeple, iki tipoloji örneğini, sadece bölümleri belirterek vermekle yetiniyoruz.

Çok çeşitli unsurları gözönünde bulundurarak Y. Lacoste'un ileri sürdüğü «az gelişmişliğin beş tipi» şöyle özetlenebilir:³⁶

1. Millî geliri 100 dolardan daha az ve nüfus artışı nisbi olarak düşük (% 1.8'den daha az) ülkeler

Bu kümede yer alan ülkelerde enerji tüketimi, dış ticaret haddi ve okur-yazar oranı düşük, tarımda çalışanlar oranı yüksek, eşitsizlik derecesi az ve modern iktisat nisbi olarak az önemlidir.

2. Millî geliri 100 dolardan daha az, fakat nüfus artışı %1.8'den daha fazla olan ülkeler

Bu ülkelerde modern iktisat kesiminin nisbi zayıflığına rağmen nüfus artışı hızlı, tarım üretimi de nisbi olarak yüksektir.

3. Millî geliri 100 - 200 dolar arasında ve nüfus artışı %1.8'den daha fazla olan ülkeler

Genellikle Müslüman ülkelerin yer aldığı bu kümede, öncekilere kıyasla modern iktisat hissedilir ölçüde önemli bir yer tutmakta, sosyal eşitsizlikler çok belirginlik kazanmaktadır. Ölüm oranlarında önemli bir azalış vardır.

4. Millî geliri 200 - 350 dolar arasında ve nüfus artışı %2-4 oranında olan ülkeler

Millî gelirin de gösterdiği gibi bu ülkelerde modern iktisat nisbeten önemlidir. Sosyal eşitsizliklerin son derece fazla olduğu bu kümede dış ticaret etkili olup üçüncü kesim millî gelirin önemli bir kısmını teşkil etmektedir.

36 Bk. *Géographie du Sous-Développement*, Paris 1965 s. 258-264.

Genellikle Latin Amerika ülkeleri bu kümede yer almaktadır.

5. Milli geliri 200 - 350 dolar arasında, fakat nüfus artışı %1.8'den daha az olan ülkeler

Avrupa'nın az gelişmiş ülkelerini kapsayan bu kümede eğitim seviyesi yüksek, doğurganlık oranı ise gerileme halindedir.

Lacoste, 1957 yılının verilerine göre milli geliri 350 doları aşan dört az gelişmiş ülkeyi de, kapitalist iktisat kesiminin istisnai büyüklüğüne bağlı olarak «özel bir durum» göstermekle nitelemektedir. Zaten bu dört ülke de (Güney Afrika Birliği, Arjantin, Porto Riko ve Venezuela) son verilere göre «Orta derecede gelişmiş ülkeler» arasına girmiştir.

Kapitalist sistemin az gelişmiş ülkelere giriş biçimi bakımından da Lacoste üçlü bir tipoloji ortaya koymaktadır.³⁷

- a) Kapitalist sistemin «geleneksel» topluma yabancı bir seksiyon tarafından ithal edildiği az gelişmiş ülkeler,
- b) Şimdiki iskânın başlangıçları ile birlikte kapitalist sistemin «kolonyal» topluma ithal edildiği az gelişmiş ülkeler (Latin Amerika),
- c) Kapitalist sistemin yabancı sömürgeci tarafından değil de küçük veya büyük oranda imtiyazlı yerli azınlıklar tarafından ithal edildiği az gelişmiş ülkeler (İspanya, Türkiye, Güney İtalya, Japonya vb.).

Fransız sosyoloğu G. Balandier de eşit olmayan ve değişik toplumlar arasındaki ilişkiler sorununu, F. Perroux'ya dayanarak, üçlü bir tipoloji içinde ele almaktadır.³⁸

1. Sömürge durumunda az gelişmiş ülkeler,

37 Lacoste, A.g.e., s. 268.

38 Bk. Balandier, G., *Les Pays 'Sous-Développés': Aspects et Perspectives*, Paris 1958-1959, Fasikül I-II, s. 33.

2. Dış dünyaya ticaret merkezleriyle bağı az gelişmiş ülkeler,
3. Gelişmiş ülkelere sanayi merkezleriyle bağı az gelişmiş ülkeler.

Görüldüğü gibi, çeşitli bakış açılarına ve verilere dayanarak az gelişmiş ülkelerin değişik tipolojilerini yapmak mümkündür.

B. Az Gelişmiş Ülkelerin «Büyük Sanayi» Öncesi Avrupa Ülkeleriyle Mukayesesi

«Büyük Sanayi» öncesi Avrupa ülkeleri ile günümüzün az gelişmiş ülkeleri arasında nasıl bir fark vardır?

Değişik görüşlere sahip olan iktisatçılar bile bu iki ülke topluluğunun temelde ayrıldığında birleşmektedirler. Ch. Bettelheim'a göre «. . (azgelişmiş) denilen ülkeler, bugün sanayileşmiş bulunan ülkelerin bundan elli, yüz, iki yüz ya da üç yüz yıl önce içinde bulunmuş olduklarından çok farklı bir durumda bulunuyorlar. Hatta o zamanlar bu ülkelerde kişi başına düşen millî gelirin bugün (azgelişmiş) denilen ülkelerdekinden daha yüksek olmadığı kabul edilse bile, **nitelik** bakımından durumları bambaşkaydı.

Bugün sanayileşmiş bulunan ülkelerin o zamanki ekonomik durumları, (azgelişmiş) denilen ülkelerin ayırdedici niteliklerinden hiçbirine sahip değildi. Bugünün sanayileşmiş ülkeleri ,o zamanlar da ekonomik bakımdan bağımlı bir durumda değillerdi.

Üretim yapılarında, bazı yabancı piyasalara sıkı sığa bağı ve yabancı sermaye yatırımlarına konu olarak dengesiz ve aşırı bir şekilde gelişmiş kesimler yoktu. Ekonomileri tarımsal ham maddelerin, ya da şu veya bu ilkel maddenin dünya piyasasındaki gelişmesine göre gelişip durgunlaşmıyordu. Yabancı kapitalistlere ödenen faiz, kâr, imtiyaz hakkı (royaltie) gibi ağır dış borçlar altında değildiler. Doğuş halinde bulunan sanayileri, kendi doğal zenginliklerine de el koymuş bulunan büyük

yabancı sermaye tarafından kurulmuş, güçlü sanayilerle rekabet etme durumunda ve mecburiyetinde değildi. Bu ülkelerde üretim hacmini genişletmek, dışardan gelecek yatırım malları ithalatına bağlı değildi. Sanayileşme dereceleri düşüktü, ama ekonomileri bozulmuş ve dengesini yitirmiş değil, tersine, dengeli ve uyumluydu.

Kısaca değinilen bu noktalar, (azgelişmiş) denilen ülkelerdeki durumu karakterize etmek için sadece (gecikme) kavramı üzerinde durmanın ne kadar yanlış olduğunu göstermeye yeter».³⁹

Az gelişmiş ülkelerin de gelişmiş ülkelerle birlikte evrim geçirdiğini söyleyen Bettelheim, bu evrimin yönünün ve biçiminin başka türlü olduğunu ileri sürerken S. Kuznetz'e dayandırılan bir mukayesede, özetle, şu sonuçlara varılmaktadır:⁴⁰

«1. Bugünün ileri ülkeleri, hiçbir zaman başka ülkelere kıyasla geri durumda olmamışlardır... Bu ülkelerin diğer ülkelere kıyasla geri oldukları zamanı tespit edebilmek için 13 ilâ 16. yüzyılın ortalarına kadar gitmek gerekir. Bu çağlar Orta ve Uzak Şark'ın ileri olduğu çağlardır. Ancak, bu bahis konusu orta çağ içinde, bugünün ileri ülkeleri coğrafi, entellektüel ve politik devrimlere sahne olmuştur. Buna karşı, bugünün az gelişmiş ve o devrin gelişmiş ülkeleri gerek 13 ilâ 16. yüzyıl Avrupa'sının coğrafi, entellektüel ve politik devrimlerinin, gerek bu devrimleri takip eden ve 18. yüzyılda başlayan ekonomik ve teknik devrimlerin dışında kalmış ve kalıplaşmışlardır.

2. Sınai Devriminin başlangıcında, yani 1.5 yüzyıl evvel dahi, gelişmiş ekonomilerin gelir seviyesi, bugünün geri kalmış ülkelerinin bugünkü gelir seviyesinden çok daha fazlaydı. Adam başına düşen gelir bakımından bugünün ileri memleketlerinin az gelişmiş ülkelerin bugün-

39 Bettelheim, Ch., *Sosyalist Planlama*, İstanbul 1985, s. 32-33. (Çev. K. Somer).

40 Bk. Hic, M., *Büyüme Teorileri ve Az Gelişmiş Ekonomiler*, İstanbul 1967, s. 108-109.

kü seviyesine eşit olduğu devri bulmak için beiki de 3 yüzyıl öncesine gitmek gerekir.

3. Bugünün ileri ülkeleri 1.5 yüzyıl ve daha önceki önderliği topyekûn olarak devam ettirmiş, fakat aralarında bazı yer değiştirmeler olmuştur.

4. Gelişmemiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki fark açılmıştır. Son yüzyıl içinde gelişmiş ülkeler % 500 - 600 bir ilerlemeye mazhar olmuşlardır.

5. Bu son yüzyıl içinde ileri ülkelerin nüfusu süratle artmıştır. Bu nüfus artışı yüksek ekonomik gelişmenin sonucudur. Buna karşı bugünün az gelişmiş ekonomilerinin bu yüzyıl içindeki nüfus artışı gelişmiş ekonomilere kıyasla az olmuştur. Ancak, son 10 - 20 yıldanberi az gelişmişlerin nüfus artışı hızı birden yükselmiştir.

Büyük Sanayi öncesi Avrupa ülkeleriyle bugünkü az gelişmiş ülkeler arasında dış görünüş bakımından bir takım benzerlikler bulunabilir. Fakat temelde büyük ayrılıklar vardır :

a) Büyük Sanayi öncesi Avrupa ülkelerinde ilerleme kümülâtif bir vetirenin sonucudur. Gelişmiş ülkeler fikrî, iktisadî ve içtimai bir verasete dayanarak gelişmişlerdir. Halbuki az gelişmiş ülkelerde bu veraset eksiktir.

b) Büyük Sanayi öncesi Avrupa ülkelerinde burjuvazi sınıfının tasarruf zihniyeti ve teşebbüs ruhu ilerlemeye yardım eden en önemli unsurlar olmuştur. Bu unsurlar az gelişmiş ülkelerde mevcut değildir veya yetersizdir.

c) Bugünkü az gelişmiş ülkelerde «orta sınıflar» ya hiç yoktur veya çok zayıftır. Halbuki Büyük Sanayi öncesi Avrupa ülkelerinde durum çok farklıydı. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerde ülkücü, cesur davranışlı ve mücadeleye azimli insanları yetiştirecek «şahsiyetçi» bir eğitime büyük ihtiyaç vardır.

Görüldüğü gibi az gelişmiş ülkeler, Büyük Sanayi öncesi Avrupa ülkelerine kıyasla üç ana unsurdan yoksundur. Fakat buna karşılık azımsanmıyacak bir üstünlükleri mevcuttur; o da Büyük Sanayi öncesi Avrupa ülkelerinin edindiği tecrübelerden faydalanma imkânıdır.

Günümüzün az gelişmiş ülkeleri aynı hataları yapmama-
ğa çalışarak gelişme süresini kısaltabilir. Büyük Sanayi
öncesi Avrupa ülkeleri için böyle bir imkân yoktu. Ayırı-
ca, günümüzdeki «Devlet plancılığı» da az gelişmiş ülke-
leri güvenilir bir yoldan selâmete çıkarmanın «anahar-
tarı» olarak bugün ortada durmaktadır. «Üçüncü Dün-
ya»nın özellikle iktisadî bakımdan içinde bulunduğu du-
rum, «Büyük Sanayi» öncesi Avrupa ülkelerinden çok
değişik bir gelişme doğrultusu izlemelerini günümüzün
az gelişmiş ülkeleri için kaçınılmaz bir hale getirmiştir.

IV. Bölgesel Az Gelişme

1. Genel Durum

Önce de değindiğimiz gibi, «az gelişmiş ülke»lerin
yanı sıra bir de «az gelişmiş bölge»ler vardır. «Bölgesel
az gelişme» dediğimiz bu «az gelişme» çeşidi, hatırla-
nacağı gibi «üçlü ayırma» içinde yer alan bazı ülkeler için
söz konusu olabilir. Ne var ki, «az gelişmiş bölge»ler bir
ülkenin bütününe kıyasla yalnızca yeteri kadar gelişme-
miş bölgeler olmayıp, sosyal yapı farkları bakımından
da «ülke»den bazı özellikleri ile ayrılan «bölge»ler görü-
nüşündedir. Coğrafyadan gelen fizikî tecrit edilme veya
elverişsizlik koşulları, etnik ayrılıklar, demografik özel-
likler, ülkenin bütünü ile birlikte gelişmeyi engelleyen
veya sınırlayan bir ilişkiler düzeninin varlığı bölgesel az
gelişmeyi doğuran en önemli sebepler arasında yer alır.

Az gelişmiş bölgelerin ortaklaşa özellikleri şöylece
özetlenebilir: Kaide olarak, az gelişmiş bölgelerdeki ta-
sarruf, sermayenin emin ve yüksek kâr sağladığı, daha
zengin veya daha ilerlemiş bölgelere göç etmektedir.⁴¹
İşgücü bakımından da benzer bir durum söz konusudur.
«Sanayi, el emeğinin ucuz olduğu geri kalmış bölgelere
gideceğine, bu bölgelerin halkları, emek talebinin yüksek

41 Bk. Myrdal, G., *Théorie Economique et Pays Sous-Développés*, Paris 1959, s. 41.

olduğu yerlere» gitmektedir.⁴² Tasarruf ve işgücünün gelişmiş bölgelere doğru göçünün tabii bir sonucu olarak da, gelişen bölgeler daha çok gelişmiş, geri kalmış bölgeler ise daha da geri kalmış ve fakirleşmiş olur. Bölgeler arası dengesizliğin artmakta oluşu yukardaki mekanizmanın işlemesine sıkıca bağlıdır.

Az gelişmiş ülkelerde, yüksek tarım gelirlerinin bölgeler arasında atlamalar kaydetmesi, büyük şehirlerde arsa spekülasyonunda yapılan harcamalar, söz konusu ettiğimiz durumla açıklanabilir. Mizah dergilerine konu olan «hacıağa» ve benzeri tipler kısaca değindiğimiz iktisadi ve içtimai yapıların bir neticesi olarak ortaya çıkmaktadır. Özel teşebbüsün «kâr» ve «güvenlik» motifleriyle yatırım için gelişmiş bölgeleri tercih etmesi, az gelişmiş bölgelerin kalkındırılması konusunu bir Devlet işi haline getirmektedir.

1. Batı Avrupa'daki ülkelerde bölgeler arası milli gelir farkı, zengin ülkelere kıyasla fakir ülkelerde daha fazladır. İngiltere ve İsviçre'de bölgeler arası milli gelir farkı oranı çok düşük olduğu halde, bu oran Fransa ve Norveç'te %10, İtalya, İspanya ve Türkiye'de ise % 30-33' tür.

2. Bölgeler arasındaki eşitsizlik Batı Avrupa'nın zengin ülkelerinde azalmaya yüz tutarken, fakir ülkelerinde daha da artmaktadır.⁴³

İktisadi seviyesi yüksek olan bir çevrede daha geniş iktisadi gelişme imkânları vardır. Değişiklikler daha kolay ve çabuk olmaktadır. İktisaden gelişmiş bölgelerin öteki bölgelerle ulaştırma, haberleşme gibi münasebetleri daha çoktur. Az gelişmiş ülkelerde genel olarak kârların sür'atle temin edildiği, normal üstü olduğu ve gösterişe büyük yer verildiği görülmektedir.⁴⁴

42 Myrdal, G., A.g.e., s. 44.

43 Aynı eser, s. 46.

44 Bk. Ülgener, S. F., Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme, İstanbul 1986, 2. baskı, s. 187. Adı geçen kitapta, ele alınan konuların az gelişmiş ülkelerdeki durumunu gösteren fasıllar da vardır.

Netice itibariyle, az gelişmiş bölgelerde kazanılanlar gelişmiş bölgelerde harcanmakta, yüksek tarım gelirlerinin istihlâk merkezlerine sıçradığı görülmektedir. Büyük şehirlerdeki gayrimenkul spekülasyonu, kıymetli madden alış-verişi, gösteriş harcamaları bir yanı ile de geri kalmış bölgelerin tarım kazançlarına bağlanabilir.

ABD'nin az gelişmiş bölgesi sayılan «Yaşlı Güney» (863 000 mil²) 1960 yılında bu ülkenin nüfusunun % 27'sini barındırmakta ve 1938 yılına kadar da ABD'nin bir çeşit sömürgesi sayılmakta idi.⁴⁵ Genel kaideye uygun olarak 1940 yılından 1960 yılına kadar Florida hariç 5.6 milyon insanın göçerek terk ettiği Güney, Federal Hükümetin giriştiği tarım reformu ve kısaca TVA denilen (Tennessee Valley Authority) sulama projeleriyle gelişme yolunu tutmuştur.⁴⁶

2. İtalya Örneği: «Mezzogiorno»

Bölgesel az gelişmeyi İtalya örneğini ele alarak özetlersek, İspanya bir yana bırakılacak olursa Avrupa'da bölgeler arası dengesizliğin en göze çarptığı ülkenin İtalya olduğu görülür.⁴⁷

İtalya'nın kuzeyi ile güneyi arasında meydana çıkan bu bölgeler arası dengesizlik sorununun İkinci Dünya Savaşından sonra ciddiyetle üzerinde durulduğu bilinmektedir. İtalyanlar 1950 yılında «Vanoni Planı» gereğince «Güney Sandığı» (Cassa per il Mezzogiorno) adı verilen iktisadi bir müessese kurarak «Mezzogiorno»ya (Sicilya ve Sardunya adalarıyla birlikte Güney İtalya) el atmışlar, bölgenin tarım ve sanayi konuları üzerinde durmuşlardı. İtalya'nın yüzeyinin %40.9'unu teşkil eden «Mezzogiorno» bu tarihte, İtalya nüfusunun % 37.8'ini

45 Bk. Goldschmidt, A., The Development of the U. S. South, Scientific American, Cilt 209, Ş. 3, s. 227-228.

46 Aynı yazı, s. 232.

47 Aşağıdaki bilgilere kaynak olan yazı şudur: Birau, A., Difficultés d'un développement équilibré en Italie, Economie et Humanisme, S. 130, s. 76-78, (Ocak - Şubat 1961).

barındırmakta idi. Dikkate değer nokta, İtalya'nın bu bölgesinde nüfusun % 35.3'ünün faal olmasına karşılık İtalya'nın geri kalan kısmında faal nüfus oranının % 50.1'i bulmasıdır.

1960 yılındaki durumu belirtmek için ilgi çekici iki noktaya değinmek yeter:

- a) 100 lirelik bir gelir sağlayabilmek için Kuzey'de 330, Güney'de ise 840 lirelik bir yatırım yapmak gerekmektedir.
- b) Son üç yılda Güney'de sanayicilere gösterilen çeşitli kolaylıklara rağmen (kredi, düşük faiz, vergi muafılığı) öngörülen sanayi yatırımlarının ancak % 16.6'sını özel teşebbüs yapmıştır.

Bu durumu sebeplere bağlayan Fransız iktisatçısına göre şu işaretler dikkate değer:

1. Kuzey'deki gelişmiş kutup Güney'in aleyhine bir rol oynamaktadır.
2. Devlet «sanayi-öncesi» dönemini yaratsa bile bu, bir bölgeyi kalkındırmaya yetmez
3. Güney'in az gelişmesi sorunu, gerçekte dört başı mamur bir iktisat siyasetini gerektiren İtalyan gelişmesinin genel dengesi sorunudur.
4. İtalya'da iktisadi ve siyasi liberalizmin gücü, homogene bir iktisadi gelişmenin genelleşmesine engel olmaktadır.

A. Sauvy'ye göre ise «İki İtalya» vardır.⁴⁸ Yürürlükteki kanunlar aynı parlamentodan çıksa da hayat seviyesi, eğitim, kadının içtimai durumu vb. bakımından büyük ayrılıklar göze çarpar. Kuzey'de doğum oranı %0.15 civarında olduğu halde Güney'de % 0.24'tür ve bunun bir sonucu olarak Kuzey'deki ortalama iki çocuklu ailelerin yerini Güney'de çok çocuklu aileler alır. 1954-1961 dönemindeki çalışmalarla iki milyona yakın insana yeni iş alanı açılmışsa da artan nüfus ABD, Kanada ve Batı Almanya'ya göç etmektedir. Özet olarak Sauvy'ye göre

48 Bir özetini verdiğimiz yazı için bk. Sauvy, A., Bir Gelişme Okulu: İtalya, Varlık, S. 582, s. 12-13, (15 Kasım 1961, çev. İ. Akay).

İtalya örneği, «Gelişmede asıl önemli olan sermayeler değil, insanlardır» büyük ilkesini doğrulamaktadır.

Güney İtalya'da girişilen çalışmaların faal nüfusun kesimler arasındaki bölünüşünü nasıl etkilediğini aşağıdaki tabloda görmek mümkündür:

Tablo 1

İtalya'nın Güney'inde ve Kuzey'inde Faal Nüfusun İktisadi Kesimlere Göre Bölünüşü (%)				
Kesimler	1951		1961	
	Kuzey / Güney		Kuzey / Güney	
Tarım	34.7	52.1	23.5	44.7
Sanayi	37.3	23.5	44.5	25.2
Öteki faaliyetler	28.0	24.4	32.0	30.1

Kaynak : R. Arslan, A. Report on the Industrialization of Southern Italy, Lahey 1967, s. 10, (Çoğaltma).

İtalya örneği, Türkiye'de geniş bir ilginin konusu olmuştur. Sadece birkaçına işaret edebileceğimiz bu çalışmalardan birinde konu kooperasyon açısından ele alınmış, «İtalyan Güneyinin gelişmemişlik netice'sine bağlanan 11 illet» bizim «Doğu Kalkınması» ile karşılaştırılmıştır. Fındıkoğlu'nun bu karşılaştırmadan çıkardığı neticeye göre, «iki memleket veya o memleketlerin iki bölgesi birbirlerine ne kadar benzerse benzesin, birini idare eden (illet) ve (sebeplerin aynı derecede öteki için de bahis mevzuu olması icap etmez. Bununla beraber (sebeplerdeki ayniyet, bazan (netice)lerde de dikkat çekici benzerlikler gösterebilir. Umumî sosyolojinin bol bol misallerini verdiği bu durum, İtalya'nın güneyinde de görülüyor. Meselâ İtalyan ekonomistlerinin güney'i kuzey'le denkleştirmek için ileri sürdükleri çare üçlülüğü, bizde de hiç değilse şekilce ele alınabilir».⁴⁹

49 Bk. Fındıkoğlu, Z. F., Kooperasyon Sosyolojisi, İstanbul 1967, s. 496. Kanıyü kooperasyon açısından ele alarak İtalya ve Türkiye arasında bir mukayeseye girişen Fındıkoğlu, (s. 447-505) «çare üçlülüğü» içinde liberal, sosyalist ve kooperatist yollar üzerinde durmaktadır.

Güney İtalya'nın kalkındırılması çalışmalarını ele alan bir incelemede «kullanılan iktisadî değişkenler»e ağırlık verilerek 1950'den bu yana girilen çalışmaların bir değerlendirilmesi yapılmıştır.⁵⁰

Bir yazıda da «Doğu'nun kalkınması için İtalyan modelinin Türkiye'ye uygun olup olmayacağı» ele alınarak «devlet müdahalesi ile kalkınmanın ve özel teşebbüsü bu bölgeye celbetmek için gerekli ortamın hazırlayıcı» olan «Cassa»nın «bütün tekniği ve ahlâkî cephesiyle» benimsenmesi gerektiği ileri sürülmektedir.⁵¹ Aynı yazar daha önce de konuyu Devletin rolü açısından ele almıştı.⁵²

*
**

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında kısaca yer verilen «geri kalmış bölgeler» konusunun⁵³ ikinci beş yıllık «Plan»da daha ayrıntılı olarak ele alındığı görülür. «Bölgesel gelişme»yi sağlamak için uygulanması öngörülen politikalar 3 noktada toplanmaktadır :

«1... Geri kalmış bölgelerdeki stratejik şehirleşme merkezleri alt yapı yatırımlarının yoğunlaştırılmasıyla özellikle desteklenecek ve geri kalmış bölgelerdeki iktisadî olma niteliğini kaybetmeden yapılabilecek sanayi yatırımları bu merkezlerde toplanarak kendi kendine gelişme gücü kazanan ve çevresini etkileyen gelişme noktaları elde edilecektir.

2. İktisadî faaliyetleri az gelişmiş bölgelere yöneltmek için, iktisadî kamu yatırımlarının bu bölgelerde yukarda açıklanan anlayış içerisinde yapılması imkânı üzerinde bütün projelerde durulacaktır. Özel sektörün sanayi yatırımlarını bu bölgelerde yapmaları için teşvik unsurları artırılacaktır. Bu amaçla özel kredi imkânları, vergi indirimleri, bütün altyapının hazırlandığı düzenli sanayi bölgeleri ve

50 Bk. Akman, D., İtalya'da Bölge Planlaması ve Bölge Planlama Çalışmaları, Planlama, C. I, S. 3, s. 123-134, (İlkbahar 1962).

51 Bk. Kazgan, H., Kalkınma'da İtalyan Örneği, Cumhuriyet, 5 Temmuz 1965, s. 2.

52 Bk. Güney İtalya'nın Kalkınmasında Devletin Rolü, İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, C. 78, S. 7-8, s. 32-48, (Temmuz-Ağustos 1962).

53 Bk. A.g.e., Ankara 1963, s. 473-474.

buralarda ucuz enerji imkânları sağlanacak, bu bölgelerin geliştirilme gücü olan kaynakları tespit edilip tanıtılacak ve bu bölgelerde yatırım yapacaklara rehberlik» edilecektir.

«3. Bu amaçla kamu kuruluşları az gelişmiş bölgelerdeki kaynak ve imkânları değerlendirici ve alternatif projeler ortaya koyucu proje hazırlıklarına öncelik vererek hızlandıracaklardır».⁵⁴

İkinci Beş Yıllık Plan'ın öngördüğü politikalar «geri kalmış» denilen ve belirtilmeden bırakılan bölgeler için geniş çerçeveli fikirler getirmekten öteye gitmemiştir. Az gelişmiş bölgeler için kalkınma planları hazırlanmadan ve fonlar ayrılmadan bu bölgelerde gelişmeyi sağlamak mümkün olamaz.⁵⁵ Bilimsel çalışmalara⁵⁶ ve seminerlere⁵⁷ konu olduğu görülen «az gelişmiş bölgeler»in geliştirilmesi sorunu Devletin öncülüğünü ve ilgisini zorunlu kılmaktadır. Türkiye'nin bütünü içinde bir farklılaşma gösteren «Doğu» ve «Güney-Doğu» Anadolu bölgelerinin sorunlarına cesaretle eğilmek zamanı çoktan gelmiştir.⁵⁸

54 Bk. Kalkınma Planı, İkinci Beş Yıl, Ankara 1967, s. 268-269.

55 Son günlerin umut verici bir haberi İtalyanların «Cassa»sını hatıra getiren bir «Gelişmemiş Bölgeler Kalkınma ve Yatırım Bankası'nın kurulmasını öngören bir kanun teklifinin Millet Meclisi'nin Ticaret Komisyonu tarafından kabul edilmesidir. Bk. Milliyet, 10 Nisan 1970, s. 9.

56 Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

- Kazgan, G., İktisadi Kalkınmada Bölgesel Farklaşma ve Devlet Müdahalesi, İktisat ve Maliye, C. VIII, S. I, s. 27-36, (15 Nisan 1961).
- Keleş, R. Y., Türkiye'de Bölgelerarası Dengesizlikler, Ankara 1964, s. 1-40, (Ayrı baskı).
- Kazgan, G., Doğu-Güneydoğu Anadolu'nun Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XXIV, S. 1-2, s. 120-144, (İstanbul 1965).
- Payzın, Z., Türkiye'de Yerleşim Sorunları ve Bölgeler Arası Dengesizlikler, Ankara (ts.).

57 1967 yılında toplanan «Erzurum Kalkınma Semineri» hatırlanmalıdır. Bu seminere verilen raporların bir listesi, 49 sayılı notta belirtilen kitabın 472. sayfasında görülebilir.

58 Doğu sorununu ele alan yeni yayınlar arasında aşağıdakiler dikkate değer:

- Bozarslan, M. E., Doğu'nun Sorunları, Ankara 1966.
- Beşikçi, İ., Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar, Ankara 1969.
- Beşikçi, İ., Doğu Anadolu'nun Düzeni. Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller, İstanbul 1969.

İkinci Bölüm

AZ GELİŞMENİN ÖLÇÜLERİ ve TÜRKİYE'NİN DURUMU

Bu bölümün ilk özelliği, az gelişmenin ölçüleri incelendikçe Türkiye'nin durumunun da ortaya konulmasıdır. Böylece «genel - umumi» içinde «özel - hususi»nin yeri belirtilmiş bulunmaktadır. Bölümün ikinci özelliği ise, ileri sürülen görüşlerin ve varılan hükümlerin, milli ve milletlerarası istatistiklere dayandırılan «tablo»larla sübjektiflikten kurtararak «objektif» hale getirilmesidir. Üçüncü olarak da, Türkiye hakkında verilen bilgilerin, güvenilir resmi belgelere dayandırılmak istenmesidir.

Az gelişmiş ülkeleri gelişmiş ülkelere ayıran temel özelliklerin neler olduğu, çok kişinin üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Bunların hepsinden burada söz etmenin olanağı ve gereği yoktur. Bu sebeple, birbirleriyle tamamlanan görüşlerin ele alınması yeğ tutulmuştur. Seçtiğimiz yazarlardan bazıları öne sürdükleri «test»lerle (A. Sauvy ve C. Lévy), bazıları «kriter» veya «karakter»lerle (G. Balandier ve Y. Lacoste), kimi de «gösterge»ler (E. Gannagé) veya «ortaklaşa çizgi»lerle (F. Baade) az gelişmenin ölçülerini belirtmeye çalışmışlardır.

A. Sauvy'nin önce bir makalesinde öne sürdüğü¹ ve sonra bir kitabında da ele aldığı² on ve C. Lévy'nin bu-

1 Bk. Introduction à l'étude Des Pays Sous-Développés, *Population*, Yıl 6, S. 4, s. 604, (Ekim-Aralık 1951).

2 Bk. *Théorie Générale de Population*, Paris 1956, 2. basım, C. I, s. 241-242.

nun üzerinde yaptığı düzeltme ve eklemelerle vardığı on-bir «test»³, G. Balandier'nin üç kümede topladığı oniki «kriter»⁴ ve Y. Lacoste'ta gördüğümüz onbeş «karakter»⁵ bu konudaki çalışmalar hakkında bir fikir verebilir. Değişik bir tasnifle konuyu ele alan E. Gannagé'nin yanında⁶, Türkiye'nin özelliklerine de yer vererek dikkate değer görüşler ortaya atan F. Baade'nin yedi «ortaklaşa çizgi»si⁷ ilkimizi çekmektedir.

Tekrarlama, düzeltme ve ekleme biçiminde geliştiği görülen konuyu, pedagojik endişelerle, üç başlık altında incelemek bize daha uygun göründü. Adını andığımız yazarların görüşlerine de yer vererek ve istatistiklerle belgelemeye çalışarak, az gelişmiş ülkeleri gelişmiş ülkelerden ayırmaya yarayan ölçüleri aşağıdaki başlıklar altında ele almayı denedik:

- A. Sosyo-kültürel bakımdan ölçüler,
- B. İktisadî bakımdan ölçüler,
- C. Sosyal yapı bakımından ölçüler

Böylece, «genel» olarak incelediğimiz 18 «ölçü»den sonra «Türkiye»nin durumunu ele aldık. Bu ölçüler incelendikçe, bilimsel bir tanımlama için gereken ortak özelliklerin neler olabileceği de anlaşılacaktır.

3 Lévy, C.. Les critères du sous-développement. Le «Tiers Monde», Sous-développement et développement. Paris 1956, (Travaux et Documents, Cahier no. 27).

Adı geçen yazının Türkçe çevirisi için bk. Birkan, S., Az Gelişmiş Ülkeler. Sosyal ve Ekonomik Kalkınma, İstanbul (ts.), s. 26-30.

4 Balandier, G.. Les Pays «Sous-Développés»: Aspects et Perspectives, Paris 1958-1959. Fasikül I-II, s. 21-27.

5 Bk. Les Pays Sous-Développés, Paris 1963. s. 7-27 ve Géographie du Sous-Développement, Paris 1965, s. 167/168.

İlk kitabın Türkçe çevirisi için bk. Az Gelişmiş Ülkeler, İstanbul 1965, s. 7-37. (Cev. Dr. Y. Gürbüz). İkinci kitabın bazı bölümleri de dilimize çevrilmiştir. Bk. Sınıf Açısından Az Gelişmişlik, İstanbul 1966, (Cev. S. Avcioğlu).

6 Bk. Economie du Développement, Paris 1962, s. 15 vd.

7 Bk. La Course A L'An 2000, Paris 1963, s. 88-100, (Almancadan çeviren M. Gardaz).

Adı geçen kitabın bazı bölümlerinin dilimizdeki çevirileri için bk. Milliyet gazetesi, 13-16 Nisan 1963, 2000 Yılına Doğru Yarış.

Cumhuriyet gazetesi, 24 Şubat - 3 Mart 1965. 2000 Yılında Dünya.

I. Sosyo-Kültürel Bakımdan Ölçüler

A 1. Beslenme Yetersizliği

«Dünya Besin ve Tarım Örgütü» (F.A.O.) tarafından yapılan ilk araştırmaya göre (1946) İkinci Dünya Savaşı başlamazdan önce, bir günde adam başına düşen kalori miktarının dünya ölçüsünde dağılışı şöyledir: Dünya nüfusunun % 38.6'sı 2 200'den daha az, % 30.8'i 2 200 - 2.700 ve % 30.6'sı da 2.700'den daha çok kalori alıyordu.⁸ F.A.O.'nun, dünya nüfusunun %95'ini kuşatan 80'in üstünde ülkenin verilerine dayanarak 1963 yılında yayınladığı bir rapor, gelişmiş ülkelerde adam başına ortalama olarak bir günde 3 050 kalori düşmesine karşılık az gelişmiş ülkelerde bu sayının 2 150 olduğunu göstermektedir.⁹

Ülkeleri «düşük kalori ülkeleri» ve «yüksek kalori ülkeleri» olmak üzere ikiye ayıracak olursak, az gelişmiş ülkelerle düşük kalori ülkelerinin aynı ülkeler olduğu gerçeği karşımıza çıkar. Düşük kalori ülkeleri arasında Uzak Doğu, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri yer almaktadır. Yüksek kalori ülkeleri ise, Avrupa, Kuzey Amerika, Okyanusya (Avustralya ve Yeni Zelanda) ile Güney Amerika'nın Arjantin, Paraguay ve Uruguay gibi istisna teşkil eden ülkeleridir.¹⁰

Bir günde adam başına kalori miktarının 2 500'ün altına düştüğü ülkelerde «beslenme yetersizliği»nin bulunduğu kabul edilmektedir. Josué de Castro'ya bakılırsa insanlığın üçte ikisi «devamlı açlık hali»nde yaşamaktadır. Büyük kitleleri kuşatan «kollektif açlık»ın yanı sıra bir de, daha sık görülen ve «gizli açlık» da denen*

* Bir romancımız «gizli açlık» yerine, Anadolu köylüsünün yaşantısını gözönünde tutarak «yalancı tokluk» diyor. Bk. Kemal Tahir, *Bozkırdaki Çekirdek*, İstanbul 1967, s. 135. Aynı terimi kullanan Doc. Dr. O. N. Koçtürk'e göre, «Yalancı tokluk ile gizli açlık arasında pek az fark vardır». Bk. *Besin ve Beslenme*, İstanbul 1967, s. 29.

8 Bk. Brockington, C. F., *World Health*, Londra 1958, s. 31.

9 *Third World Food Survey*, Roma 1963, s. 1.

10 Adı geçen rapor, s. 79/80.

«kısmi açlık» vardır. J. de Castro, 0-1 yaşında meydana gelen «çocuk ölümleri»nin ABD'de % 0 26, Yeni Zelanda'da % 0 32, Norveç'te % 0 36 olmasına karşılık, Amazonya'nın başşehri Manaus'ta % 0 239, Bolivya'da % 0 267 ve Arjantin'in kuzey bölgelerinde % 0 335 olmasını, verem gibi bazı bulaşıcı hastalıkların yanı sıra, büyük ölçüde beslenme yetersizliğine bağlamaktadır.¹¹

Kalori miktarının yanı sıra, iyi bir beslenme için, «her çeşidine ve belirli ölçüsüne» ihtiyaç duyulan ve «besin yapıtaşları» denilen proteinler, yağlar, karbonhidratlar, vitaminler, mineral maddeler ve su gereklidir.¹² Bazı ülkelerde tek bir besin maddesinin çok yaygın olması da beslenme bakımından bazı sorunları ortaya çıkarmaktadır. Hindistan'da günlük diyetin % 85'ini pirincin karşılamasına karşılık, «dengesiz ve tek taraflı beslenme bakımından Hindistan'a pek benzeyen» Türkiye'de günlük kalorisinin % 70-75'i «gereğinden fazla tüketilen ekmek ve tahıllardan» sağlanıyor. Bu sebeple, 1963 yılında Türkiye'de bir insanın yılda tükettiği tahıl miktarı 268 kiloyu bulmuştur.¹³

Az gelişmiş ülkeler bakımından beslenme konusunu önemli bir hale getiren sadece kalori miktarı veya hayvani proteinli maddeler tüketiminin azlığı değildir. Adam başına düşen gıda üretiminin, hızlı nüfus artışı karşısında gerileme göstermesidir. F.A.O. raporuna göre, «2000 yılında dünya nüfusu en azından şimdikininki iki katına çıkarken, az gelişmiş ülkelerin nüfusu % 150 oranında artmış olacaktır».¹⁴ Başka bir deyişle, 1958 nüfusu 100 ile ifade edilirse, beslenmeye bağlı olarak ortaya çıkacak durum aşağıdaki tabloda görülebilir:

11 Josué de Castro, *Géographie de la Faune*, Paris 1949, s. 23, 28 ve 86.

12 Bk. Koçtürk. O. N., *Besin ve Beslenme*, İstanbul 1967, s. 35-49.

13 Bk. Koçtürk. A.g.e, s. 180.

14 F. A. O.'nun adı geçen raporu. s. 2.

Tablo 2

Beslenme ve Nüfus Artışı İlişkileri (1958 = 100)		
Ülkeler	1975 nüfusu	2000 nüfusu
Düşük kalori ülkeleri	141	250
Yüksek kalori ülkeleri	124	158
Dünya	136	223

Kaynak : Third World Food Survey, Roma 1963, tablo 27, s. 71.

Buna karşılık, dünyanın çeşitli bölgelerinde gıda üretimi artışı, «Savaş öncesi» saydığımız 1938 yılı 100 itibar edilerek, şöyle bir görünüm göstermektedir:

Tablo 3

Gıda Üretiminde İndeks Sayıları (1938 = 100)			
Kıta veya bölge	1952/53	1959/60	1961/62
Uzak Doğu	112	142	147
Yakın Doğu	131	167	164
Afrika	131	149	151
Latin Amerika	134	167	171
Avrupa	111	149	154
Kuzey Amerika	149	165	165
Okyanusya	121	140	147

Kaynak : Third World Food Survey, Roma 1963, s. 84.

Tarımsal besin maddeleri üretiminin, çeşitli ülkelere ve yakın yıllara göre durumu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4

1961 ve 1966 Yıllarında Çeşitli Ülkelerde Tarımsal Besin Maddeleri
Üretimi İndeks Sayıları
(1963 = 100)

Ülkeler	1961	1966	Ülkeler	1961	1966
Bir. Arap C.	64	106	Avusturya	92	96
Cezayir	85	81	Belçika	89	90
Tunus	68	68	Danimarka	101	103
			Fransa	92	104
ABD	94	104	Hollanda	95	100
Arjantin	85	102	İngiltere	92	108
Kanada	70	115	İspanya	85	98
Küba	144	111	İsviçre	103	93
Meksika	95	115	İtalya	103	106
			Norveç	105	113
Hindistan	99	96	Portekiz	100	97
Irak	107	113	Yugoslavya	86	91
İran	94	105	Yunanistan	87	125
İsrail	84	113		96	124
Suriye	76	87	Avustralya	88	118
Türkiye	91	108	Yeni Zelanda	95	107

Kaynak : Statistical Yearbook 1967, New York 1968, tablo 25, s. 112.
(Birleşmiş Milletler).

2000 yılında dünya nüfusunun 6 - 6.5 milyara ulaşması beklenirken, daha fazla nüfusa gıda sağlamanın mümkün olduğunu ileri sürenler de vardır. East'in hesaplarına göre 5.5 milyar insana, Penk'in hesaplarına göre 8 milyar insana, Kucszinski'nin hesaplarına göre de 11 milyar insana gıda sağlamanın mümkün olduğu söylenmektedir.¹⁵ Konu üzerinde duran F. Baade, 2000 yılının insanlarını besleyebilmek için gıda üretiminin en azından şimdikininkinin iki misline çıkarılması gerektiğine işaret etmektedir. Bunun için yapılması gerekenler arasında «ekilebilir alanların genişletilmesi», «birim alan başına verimin artırılması» ve «denizlerdeki gıda rezervlerinin kullanılması» sayılabilir.¹⁶

15 J. de Castro, A.g.e., s. 23.

16 Baade, F., A.g.e., s. 19-51.

İnsanların başlıca gıda maddesini teşkil eden ve Bulnes'in (1889) gıdalara göre yaptığı iktisadi tasnifte «Buğday ırkı, mısır ırkı, pirinç ırkı» ayırımına yol açarak «Yalnız (Buğday ırkı)nın yüksek medeniyetin merhalelerine yetişmeye elverişli» olduğu¹⁷ görüşüne sebep olan buğday, mısır ve pirincin hektar başına verimi de «gelişmişlik» açısından büyük farklar göstermektedir:

Tablo 5

Buğday, Mısır ve Pirincin Hektar Başına Kilogram Olarak Üretimi (00)		
	Ülke veya kıta	Hektar başına üretim
Buğday	Hindistan	7
	Batı Avrupa ülkeleri	30
Mısır	Afrika	2
	Latin Amerika	12
	ABD	25
Pirinç	Hindistan	11.8
	Uzak Doğu	16
	ABD	36
	Avrupa	45

Kaynak : Y. Lacoste, *Géographie du Sous-Développement*, Paris 1965, s. 42.

İyi bir beslenmenin «çok tahıl az et yerine, az tahıl çok et» yemeye bağlı olduğunu ileri süren Koçtürk, üretilen ve yenilen tahılla protein miktarını, iki ülke çeşidi için şöyle ifade etmektedir:

17 Bk. J. de Castro, A.g.e., s. 28, n. 2.

Tablo 6

Ülkeler	Gelişmiş ve Az Gelişmiş Ülkelerde Beslenme			
	Adam başına		Adam başına	
	Yıllık tahıl (kg.)		Günlük protein (gr.)	
	Üretilen	Yenen	Hayvansal	Bitkisel
ABD	646	67	66	28
Hindistan	144	124	6	41
İngiltere	413	85	51	36
İtalya	304	142	25	51
Japonya	218	147	16	50
Mısır	235	188	13	66
Pakistan	173	151	8	37
Türkiye	?	248	18	75

Kaynak : Dr. O. N. Koçtürk, Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi, Ankara 1966, s. 43.

Günlük hayvansal proteinli maddeler tüketimi bakımından dünya nüfusunun % 58'inin 15 gramdan daha az, % 25'inin 15-30 gram ve % 17'sinin de 30 gramdan daha fazla dilimlerine ayrıldığı F.A.O. tarafından bildirilmektedir.¹⁸

Çeşitli kaynakların yayınladığı istatistiklerde yer alan adam başına düşen kalori miktarları,

- Nüfusun yaş kümelerine göre bölünüşü,
- İklim ve enerji ihtiyacı,
- Biyolojik yapı ve enerji ihtiyacı,
- Beslenme konusundaki sosyal eşitsizlikler

bakımlarından, ülkeler arasında bir kıyaslama yapmayı oldukça güçleştirmektedir. Bununla birlikte, ülkelere ve yıllara göre beslenme hakkında bize bir fikir verdikleri şüphesizdir.

Beslenme yetersizliğine bağlı olarak ortaya çıkan **açlık** konusu, gelişmiş ülkelerin Üçüncü Dünya hakkındaki bilinç kazanmasında önemli bir rol oynamakta, resmi kuruluşların ilgisi yanında özel yardım gayretlerine de yol açmaktadır.¹⁹

18 Bk. Lacoste, Y., Les Pays Sous-Développés, Paris 1963, 4. b., s. 9.

19 Masfield, G. B., Famine: Its Prevention and Relief, Londra 1963, 5. ve 8 bölüm.

Tablo 7

Çeşitli Ülkelerde Yıllar (*)	Adam Başına Düşen Ülkeler	Günlük Kalori ve Protein Toplam kalori	Protein (gr.)
1961/63 (1970)	Habeşistan	2 040 (1980)	69 (66)
1966	Sudan	1 720	60
1965 (1970)	ABD	3 140 (3300)	92 (99)
1965/66 (1966/68)	Kanada	3 130 (3200)	95 (96)
1962 (1964/68)	Meksika	2 640 (2620)	73 (66)
1961/62 (1964/66)	Afganistan	2 050 (2060)	68 (65)
1964/65 (1969/70)	Hindistan	2 110 (1990)	54 (49)
1960/62	Irak	2 140	62
1964/65 (1969/70)	İsrail	2 820 (2990)	86 (92)
1965 (1970)	Japonya	2 350 (2470)	78 (77)
1965/66 (1969/70)	Pakistan	2 280 (2410)	52 (55)
1965	Seylan	2 080	44
1963 (1964/66)	Suriye	2 360 (2450)	72 (69)
1960/61 (1964/66)	Türkiye	3 110 (2760)	98 (78)
1965/66	Danimarka	3 310	95
1965/66 (1970/71)	Finlandiya	3 000 (2940)	90 (90)
1985 (1969/70)	Fransa	3 250 (3270)	103 (103)
1965/66 (1966/68)	Hollanda	2 920 (3200)	83 (85)
1965/66 (1970/71)	İngiltere	3 250 (3170)	89 (87)
1965/66 (1969/70)	İspanya	2 850 (2770)	78 (80)
1965/66 (1970/71)	İsveç	3 000 (2850)	82 (80)
1964/65 (1969/70)	İsviçre	3 160 (3190)	88 (86)
1965/66 (1969/70)	İtalya	2 820 (3020)	84 (88)
1966 (1970)	Portekiz	2 580 (2920)	75 (82)
1963 (1964/66)	Romanya	3 020 (3010)	90 (87)
1964 (1969)	Yugoslavya	3 190 (3130)	98 (92)
1963 (1967)	Yunanistan	2 960 (2900)	98 (99)
1965/66 (1969/70)	Avusturya	3 190 (3230)	92 (88)
1965 (1966/68)	Yeni Zelanda	3 460 (3380)	108 (108)

Kaynak : Statistical Yearbook 1967, New York 1968, tablo 184, s. 498/502, (Birleşmiş Milletler).

(*) Parantez içinde belirtilen rakamlar için kaynak Statistical Yearbook 1972, New York 1973, Tablo 162, s. 524/530 (Birleşmiş Milletler).

Daha yeni bilgiler ise aşağıdaki tabloda görülebilir:

Tablo 8

Bazı OCDE Ülkelerinde	Adam Başına Düşen	Günlük Kalori	Miktarları
Ülkeler	Yıl	Kalori	Kalori
Fransa	1966	3 250	1967/68 3 170
İsveç	»	3 005	» 2 880
İsviçre	»	3 154	» 2 990
Japonya	»	2 206	» 2 460
Türkiye	»	3 060	» ...
ABD	1967	3 180	» 3 140
Avusturya	»	2 950	» 2 920
Belçika	»	3 090	» 3 070
F. Almanya	»	2 867	» 2 960
İspanya	»	3 121	» 2 790
İtalya	»	2 905	» 2 890

Kaynak: l'Observateur de l'OCDE, no. 38, s. 28. (Şubat 1969) ve no. 44, s. 26, (Şubat 1970).

Konunun çeşitli yanları üzerinde durduktan sonra, az gelişmiş ülkelerdeki beslenmenin özelliklerini şu noktalarda toplayabiliriz:

- Bu ülkelerde adam başına bir günde düşen kalori miktarı, genellikle düşüktür.
- Çoğu hallerde beslenmenin ana maddesi, sınırlı besin maddelerinde toplanmaktadır.
- Proteinli maddelerin büyük çoğunluğunu, bitkisel proteinli maddeler teşkil etmektedir.
- Yeteri kadar beslenememenin yanı sıra, fena bir şekilde beslenme de sözkonusudur.

*
**

«İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü»nün (OECD veya OCDE) 1963 Türkiye Raporuna göre 1959-60 yıllarında ülkemizde adam başına günde düşen kalori miktarı 2 850'dir.²⁰ Yukarıda işaret edildiği gibi bu sayı 1966

20 Bk. Economic Surveys By The OECD, Turkey 1963, Paris 1963

yılı için 3 060 olmuştur. Başlıca üç gıda maddesinin bir yılda adam başına tüketilen miktarları ise, tahıldaki artışa karşılık ette ve sütte, 1938 yılından 1962 yılına, azalma olduğunu göstermektedir. Halbuki tüketilen tahıl miktarı Türkiye’de 1963 yılında 168 kilo olmuştur.*

Tablo 9

Türkiye’de Adam Başına Bir Yılda Tüketilen Bazı Gıda Modelleri (Kg. olarak)		
Cinsi	1938	1962
Et	22	12
Süt	151	103
Tahıl	150 — 180	248

Kaynak : Dr. O. N. Kactürk, Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi, Ankara 1988, s. 18.

İkinci Beş Yıllık «Kalkınma Planı»nda Türkiye’nin beslenme durumu ve varılacak hedef şöyle özetlenmektedir:

- «Yurdumuzda eksik beslenmenin yanı sıra yanlış beslenme yaygındır. İnsan başına alınan günlük kalori normale yakın olmasına rağmen bu kaloriyi sağlayan hayvansal ve bitkisel gıdalar arasında dengesizlik vardır». (A.g.e., Ankara 1967, s. 221).
- «İkinci Beş Yıllık Plan döneminde beslenme programının beslenme dengesine etkisi şöyledir: Nüfus başına toplam kalori tüketiminde önemli bir artış olmayacaktır. Buna karşılık hububatın toplam kalori içindeki payı 1967’de yüzde 65.5’ten Plan dönemi sonunda yüzde 62.3’e düşecektir. Ayrıca toplam protein içindeki hayvansal protein oranı da yüzde 21.3’ten yüzde 24.2’ye çıkacaktır». (A.g.e., s. 307).

Genellikle az gelişmiş ülkelerin beslenme özelliklerini gösteren Türkiye’de Planın öngördüğü hedeflere nasıl varılacağı açıklanmış değildir.

* 13 sayılı dipnatura bakınız.

A 2. Okur-Yazar Olmama

Birleşmiş Milletler çevrelerinde «Analphabétisme» (Ümmilik) kelimesiyle dile getirilen genel nüfus içindeki okur-yazar olmayanların oranı bakımından da az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında önemli bir fark vardır. Gelişmiş ülkelerde 10 ve daha yukarı yaşlarda okur-yazar olmayanların bütün nüfusa oranı % 0 - 5 arasında değişirken, bu oran az gelişmiş ülkelerde % 90'a kadar ulaşır. «Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü»ne (UNESCO) göre, 1970 yılında dünyamızdaki 15 ve daha yukarı yaşlardaki 2.3 milyar insanın % 35'ini teşkil eden 810 milyon insan henüz okur-yazar değildir.²¹

Okur-yazar olmayanların yeryüzündeki durumu şöyledir:

Tablo 1C

Okur-Yazar Olmayanların Durumu (Yaşı 15'i aşan nüfus için)		
Kıta veya büyük bölgeler	Okuma-yazma	bilmeyenler oranı
	1950	1960
Afrika	% 84.4	% 81.5
Kuzey Amerika	% 3.0	% 2.9
Latin Amerika	% 42.2	% 33.9
Doğu Asya	% 46.2	% 42.4
Güney Asya	% 78.7	% 67.8
Avrupa	% 8.1	% 5.8
Okyanusya	% 12.6	% 12.0
Dünya	% 44.3	% 39.3

Kaynak: Annuaire Statistique de l'Unesco 1966, Louvain 1969, table 1. 3, s. 30/31, (UNESCO).

21 Bk. Bulletin. Année Internationale de l'Éducation 1970. UNESCO. S. 5, s. 4. (Aralık 1969).

Ülkeler bakımından okur-yazar olmayanların durumu hakkında bilgi vermek üzere, UNESCO kaynaklarına dayanarak okuma-yazına bilmeyenler oranının İsveç'te % 0, ABD ve Belçika'da % 3, Çekoslovakya'da % 5, İsraill'de % 6, Arjantin'de % 14, Yugoslavya'da % 25, Meksika'da % 43, Portekiz'de % 44, Brezilya'da % 52, Uganda'da % 70, Gana ve Hindistan'da % 80 ve Pakistan'da % 86 olduğunu (1945-51 sayım yılları) söyleyebiliriz.²²

Dikkate değer bir durum da ilköğretimdeki kız öğrenci oranlarında kendini göstermektedir. Gelişmiş ülkelerin ilkokullarında yarı yarıya olan kız/erkek öğrenci yüzdeleri az gelişmiş ülkelerde değişik sayılarla karşımıza çıkmaktadır: Kanada ve Japonya için % 49 olan bu oran Suudi Arabistan'da % 0, Habeşistan'da % 11, İran'da % 17.7, Irak'da % 23, Ürdün'de % 25, Hindistan'da % 27, Kuveyt'te % 34, Türkiye'de % 38 ve Yugoslavya'da % 46'dır.²³

Eğitim durumunu göstermesi bakımından ülkeler arasındaki kıyaslamalarda yalnızca okur-yazarlık oranları bir ölçü değildir. 100 000 nüfusa karşılık yüksek öğrenim görenler sayısı da aşağıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi, bu iki ülke grubunda değişir:

22 Report on the World Social Situation, New York 1957, s. 14-15.

23 Bk. L'Education Dans Le Monde. Organisation et Statistiques, Paris 1955, s. 85, 302, 423, 464, 478, 807 ve 863, (UNESCO).

Tablo 11

100 000 Nüfusa Karşılık Yüksek Öğrenim Görenler
(1966)

Ülkeler Yüksek öğrenim görenler sayısı

Dahomey	2
Angola	14
Habeşistan	21
Afgonistan	22
Suudi Arabistan	28
Cezayir	70
Kuveyt	85
Tunus	132
İran	145
Türkiye	353
Portekiz	389
Küba	432
İspanya	484
Belçika	565
Suriye	590
Arnavutluk	594
Bir. Arap C.	594
İtalya	659
Yunanistan	750
Lübnan	954
Arjantin	1 092
Danimarka	1 101
Yeni Zelanda	1 104
Bulgaristan	1 124
Avustralya	1 256
Japonya	1 285
İsrail	1 488
SSCB	1 789
Kanada	1 857
ABD	3 245

Kaynak: Annuaire Statistique de l'Unesco 1968, Louvain 1969,
tablo 2. 10, s. 185/199, (UNESCO)

Öte yandan, ilk-orta ve yüksek öğretim kademeleri arasındaki oranlar da, ülkelerin eğitim piramidi ve eğitimin yapısal durumu hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir :

Tablo 12

İlköğretim 100 Kabul Edildiğine Göre Bazı Ülkelerde Orta ve Yüksek Öğretimin Durumu		
Ülkeler	Ortaöğretim	Yükseköğretim
Nijerya	3	0.04
Meksika	6	1
İran	7	0.7
Hindistan	30	2
Japonya	62	3.5
Danimarka	45	4
Fransa	26	3
ABD	30	12

Kaynak: R. Gendarme, La Pauvreté Des Nations, Paris 1963, s. 482/483

Az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkelerde okur-yazar oranlarında gördüğümüz büyük farkı şu sebeplere bağlayabiliriz:

- Milli gelirden eğitim ve öğretim için ayrılan miktar yetersiz kalmaktadır.
- Az gelişmiş ülkelerde yetesiye öğretmen, okul ve ders aracı yoktur.
- Çeşitli dillerin konuşulduğu az gelişmiş ülkelerde bu durum engelleyici ve eğitimin maliyetini yükseltici bir rol oynamaktadır.
- Eğitim nimetinden faydalanmada cinsiyet, yerleşme düzeni (köy ve şehir yerleşmeleri) ve sosyal sınıflar açısından büyük farklar vardır.

Az gelişmiş ülkeler bakımından durumu daha da kötüleştiren bir olay, «beyin göçü» adı verilen ve gelişmiş ülkelere doğru yönelen «kalifiye» insanların yurtlarından

ayrılmaları olayıdır.²⁴ Haklı olarak «az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere yardımı» olarak adlandırılan beyin göçü, sosyal yanı ile olduğu kadar iktisadi yanı ile de az gelişmiş ülkelere zararlı olmaktadır. Sözkonusu olay, yalnız gelişmiş ülkelere doğru yönelmekle kalmamakta, beyin «ithal» eden bu ülkelere de özellikle ABD'ye doğru göçler olmaktadır:

Tablo 13

Yıllar	Kalifiye İnsanların ABD'ye Göçü	
	Gelişmiş Ülkelerden	Az Gelişmiş Ülkelerden
1962	6 447	3 401
1963	7 903	4 579
1964	7 885	4 438
1965	7 953	3 796
1966	7 630	5 819
T o p l a m	37 818	22 033

Kaynak : C. Julien, Amerikan İmparatorluğu, Ankara 1969, s. 356, (Çev. ler: T. Saraç - G. Gülercan).

Ele aldığımız konunun Türkiye bakımından dikkate değer noktaları şöyle özetlenebilir:

- 1965 nüfus sayımına göre, 6 ve daha yukarı yaşlardaki okur-yazar oranı % 48.72'dir. Bu oran erkek nüfus için % 64.04 olduğu halde kadınlar için % 32.82'dir. Şehirlerde okuma-yazma bilenlerin oranı % 66.92'ye ulaşırken köylerde % 38.53'e kadar düşer. Başka bir deyişle, 6 ve daha yukarı yaşlarda okuma-yazma bilmeyenler % 51.19 olup erkek nüfusta bu oran % 35.86 iken kadın nüfusta % 67.11'e varır. Okuma-yazma bilmeyenler oranı

24 Konunun genel görünüşü için bk. Julien, C., Amerikan İmparatorluğu, Ankara 1969, s. 354-360, (Çev. ler: T. Saraç - A. Gülercan).

Basınıımızda da zaman zaman tartışılan konu için aşağıdaki yazılar bir fikir verebilir:

- Cumhuriyet, B. Felek, Beyin transferleri, 2 Ekim 1967.
- Milliyet, T. Halman, Beyin göçü, 27 Mayıs 1969.
- Cumhuriyet, Dr. M. Tümer, Beyin göçü, 1 Aralık 1969.

«şehirlerde erkek ve kadın nüfus için sırasıyla % 20.50 ve % 47.64 olduğu halde «köyler»de artış göstererek erkeklerde % 45.29 ve kadınlarda % 77.02 oranlarına varmaktadır.²⁵

- 1965 yılında, 6 ve daha yukarı yaşlardaki 13 138 956 yurttaşımız okur-yazar değildir.²⁶ Bu konuda daha da önemli sayılması gereken durum, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında işaret edilen artış eğilimidir: «Türkiye’de okur-yazar oranı 1930-1965 döneminde yüzde 19’dan yüzde 48’e yükselerek yüzde 29 bir artış göstermiştir. Bu artışın yıllık ortalaması yüzde 0.8’dir. Türkiye’de ilkökul çağını geçirmiş olan ve okul dışında mevcuda ek olarak yaratılacak eğitim imkânlarından yararlanması gereken okuma-yazma bilmiyen nüfus sayısı 1967’de 11.5 milyondan 1972’de 14 milyona, 1977’de 18 milyona çıkmaktadır». (A.g.e., s. 162).
- İlkokul öğrenci sayısının 7-14 yaşındaki nüfusa oranı 1965 yılında % 59 olabilmektedir. Bu oran, 1935’de % 23 ve 1950’de % 43’tür. Öte yandan, 1964-1965 öğretim yılında ilkokulu bitiren öğrencilerden hiçbir okula giremeyenler oranı % 0 546’dır.²⁷ (Ortaokul çağındakilerde okula gidebilenler oranı % 23’e düşmektedir).*
- 1949 yılında 100 000 nüfusa karşılık 128 kişi yüksek öğrenim görürken (Unesco kaynakları) Nuri Kodamanoglu’na göre 1965 yılında 257 kişi yüksek öğrenim görmektedir: «Türkiye’de yüksek öğrenim gören öğrenci sayısının nüfusumuza oranı 1960’ta % 00,19, bugün ise % 00,25.7’dir. Bu oranlar Fransa, Almanya, İsveç, İsviçre ile mukayese edilirse biraz düşüktür... Türkiye, 1960’ta, batılı dostları-

* Bk. Tuncer, B.. Nüfus Artışı ve Türkiye Ekonomisi, Ankara 1968, s. 42.

25 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri. 24.10.1965, Ankara 1969, s. 270/71. 274/75 ve 278/79.

26 A.g.e., s. 271.

27 Bk. Milli Eğitim Hareketleri. 1927-1966, Ankara 1967, s. 11, tablo 2 ve s. 23, tablo 1.

mızın 1935'te sahibolduğu oranda yüksek öğretim öğrencisine malik idi».²⁸

1960-1965 döneminde 100 000 nüfusa karşılık yüksek öğrenim görenler sayısında Türkiye'de meydana gelen ve 190'dan 257'ye, Unesco kaynaklarına göre* de 235'ten 300'e ulaşan artışın, eğitimin seviyesini büyük ölçüde düşürmek pahasına ve özel yüksek okul artışına bağlı olarak ortaya çıktığına şüphe yoktur.

- «Beyin göçü» konusunda da, resmi bir belgeye dayanılarak şunlar söylenebilir: «Karşılaşılan büyük sorunlardan birisi de hekimlerin yabancı ülkelere gidip yerleşmesidir. Yalnız tıp eğitimi süresinde Devlete maliyeti 400 000 TL. civarında olan bir hekimin yurt dışına gitmesi önemli bir kayıptır. Bugün hekimlerimizin yaklaşık olarak yüzde 30'u dış ülkelerde bulunmaktadır».²⁹

Mimarlar Odasına göre de, Türkiye'deki 2 100 mimara karşılık yurt dışında 500 Türk mimarı vardır. Bir mimar ise Devlete 150 bin liraya malolmaktadır.^{29a}

A 3. Kadının Farklı Statüsü

Kadının toplumdaki yeri, hukuki, iktisadi ve siyasi hakları bakımından da az gelişmiş ülkelerde farklı bir durum mevcuttur. Bu farklılık, teorik planda ve yasalar-da kadın-erkek eşitliği sözkonusu olsa bile uygulamada kendini göstermektedir. Az gelişmiş ülkelerde kadın, erkeğe bağlı olmak, bir eşya gibi alınıp satılmak ve toplumsal statüsü erkekten aşağı sayılmak durumundadır. Po-

* Unesco'nun 1968 İstatistik Yıllığına göre Türkiye'de 1950 yılında 118 ve 1955 yılında ise 155 kişi, 100 000 nüfusa karşılık yüksek öğrenim görmekte idi. Bk. A.g.e., s. 195.

28 Bk. 1966 Mali Yılı Millî Eğitim Bakanlığı ve Üniversiteler Bütçesi Üzerinde C.H.P. Grubu Adına Yozgat Milletvekili Nuri Kodamanoğlu'nun Millet Meclisi Genel Kurulunda Yapmış Olduğu Konuşma, Ankara (ts.), s. 13+1.

29 Kalkınma Planı, 2. Beş Yıl. 1968 - 1972, Ankara 1967 s. 218

29a Bk. Yön, S. 204, s. 12, (24 Şubat 1967).

ligaminin de henüz yaygın olduğu bu ülkelerde kadının «yurttaşlar yasası» bakımından farklı bir işleme konu olduğu, özellikle miras hükümlerinin cinsiyete göre değıştiğı görülür. Tarım dışında kadının çalışmasına cevaz verilmez. Kadının çoğunlukla bir tüketici durumunda bulunması iktisadi kalkınmayı köstekleyen sebeplerden biridir. Siyasî hakların kullanılması bakımından da, yasalarda sınırlamalar olmasa bile uygulamada kadının seçme ve seçilme etkinliğı çok sınırlıdır.

Siyasî haklar bakımından kadın - erkek eşitliğinin önemli bir istisna olarak İsviçre'de mevcut olmadığı, Fransa ve Yugoslavya'da ise kadınlara genel oy hakkının 1945 yılında tanındığı bu vesileyle hatırlatılabilir.³⁰

*
**

Türkiye'de kadın, hukukî durum ve gerçekler bakımından iki değışik görünüş içerisinde. Esas itibariyle, haklar ve görevler bakımından her alanda kadın-erkek eşitliğı sözkonusu ise de uygulamada, özellikle şehir ve köy hayatında kadının farklı bir statü içinde bulunduğunu kabul etmemiz gerekir. Yurttaşlar yasası alanında mevcut olan bu farklı uygulamalar, iktisadî ve siyasî alanlarda da kendini göstermektedir.³¹ Bununla birlikte, Türk kadınları için yeni haklar elde etmek değıl, Atatürk Devriminin sağladığı ileri ve çağdaş durumun bilincine varılması ve korunması sözkonusudur. Aydın kadınlarımıza, hemcinslerinin durumu ile ilgilenmek ve onları «uygulama»da da erkeklere eşit kılmak görevi düşmektedir.

30 Duverger, M., *La Participation Des Femmes A La Vie Politique*, Paris 1955, s. 7 ve 13.

31 Türkiye Büyük Millet Meclisinde kadınların temsil, çok partili hayatla birlikte, azalma eğilimi göstermektedir. Bk. Dr. Abadan, N., *Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi*, Ankara 1960, s. 349.

Bize kalırsa, bu noktada son dönem için verilen kadın milletvekili ve senatörlerin temsil oranı % 10.7'nin % 1.7 olarak düzeltilmesi gerekir.

A 4. Çocukların Çalıştırılması

Önce A. Sauvy'de rastladığımız bu «ölçü»yü ele alan C. Lévy'ye göre, «Eskiden tarlada çocukları çalıştırmak âdeti. Sanayi el emeğini gerektirdiği zaman, bu transfer kendiliğinden oldu. Sonra insani duygular sebebiyle, yavaş yavaş çocuk çalıştırma azalmağa başladı. Bugün mecburi eğitim düşünceleri dışında bile, bir çocuğun fabrikada çalışması toplumu incitmektedir. Bu yöndeki ilerlemeler belirli derecede olmakla beraber, az gelişmiş ülkelerde çocukları çalıştırmamak konusunda, yine de yapılacak şeyler var»dır.³²

Az gelişmiş ülkelerde ilköğretim çağındaki çocukların, tarım alanlarında olduğu gibi öteki iş alanlarında da çalıştırıldığı görülür. «Milletlerarası Çalışma Örgütü»nün (O.I.T.) 1945 yılında kabul ettiği kararda her türlü çalışma için asgarî yaştan 16 olması üye devletlerden istenmişti.³³ Buna rağmen, az gelişmiş ülkelerdeki «yoksulluk»a sıkıca bağlı sayılan çocukların çalıştırılması ile ilgili olarak «Milletlerarası Çalışma Bürosu» (B.I.T.) tarım dışındaki «çalışanlar» arasındaki «çocuk» oranlarını şöyle tahmin etmektedir :

- Avustralya, Kuzey Amerika, Batı Avrupa, Japonya ve Yeni Zelanda'da % 1'den biraz fazla,
- Güney Avrupa'da % 3 - 5,
- Latin Amerika'nın geniş bir parçasında ve bazı Asya ülkelerinde % 2 - 10,
- Orta-Doğu'nun belli başlı ülkelerinde % 10'dan fazla.³⁴

*
**

Türkiye'de ilköğretim mecburiyetine, sağlık ve çalışma yasalarına aykırı olmasına rağmen çocuklar tarım

32 Bk. Az Gelişmiş Ülkeler. Sosyal ve Ekonomik Kalkınma, İstanbul (ts.), s. 29.

33 Organisation Internationale Du Travail 1919-1959, Cenevre 1959, 4. b., s. 43.

34 Gendarme, R., La Pauvreté Des Nations, Paris 1963, s. 12.

dışı alanlarda da çalıştırılmaktadır. «O.I.T.»nin bir yayınında çocukların çalıştırılması ile ilgili olarak yer alan fotoğrafta, ülke adı belirtilmeyen zavallı görünümlü bir gazete satıcısı çocuğun elinde Türkçe bir gazete bulunması dikkati çekmektedir.³⁵ İşçi çocukların ve çırakların yanı sıra tarım alanlarındakilerin de güç koşullar altında bulundukları görülür.³⁶ Ayrıca, bir kurum biçiminde süregelen ve «besleme» denilen küçük kız çocuğu hizmetçiliği ile «dilencilik», satıcılıkla karışık dilencilik de önceliklere eklenmelidir.

A 5. Sağlığı Korumada Yetersizlik

Sağlığı koruma ve hastalıklara karşı önleyici tedbirler alma bakımlarından gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında büyük farklar vardır. Yığın hastalıkları denilen çüzzam, frengi, trahom gibi hastalıklara az gelişmiş ülkelerde rastlanır. Keza, bulaşıcı hastalıklar ve salgınlar az gelişmiş ülkeler için daha ciddi bir tehlike teşkil eder. Gelişmiş ülkelerin, insani duygularla ve salgınların yayılmasını önlemek amacıyla, az gelişmiş ülkelere yapmakta oldukları ilaç ve benzeri yardımlar bu ülkelerde sağlık koşullarının düzelmesi ve ölüm oranlarında gerileme sonucunu vermiştir.

Az gelişmiş ülkelerde insanların verimini önemli bir biçimde azaltan hastalıklar (% 30 - 60) tabiat koşullarının yanı sıra iktisadi ve sosyal durumla da yakından ilgilidir. Sağlığı korumada rol oynayan sebepler arasında şu hususlar dikkate çarpar:

- a) İktisadi seviye düşüklüğü, başka bir deyişle «yaygın yoksulluk» sağlığı koruma bakımından olumsuz bir faktördür.
- b) Tıbbi ve sosyal donatımın yokluğu veya azlığı da olayı olumsuz yönde etkilemektedir.

35 Organisation Internationale Du Travail 1919-1959, Cenevre 1959, 4. b., s. 44.

36 Bir örnek olarak aşağıdaki kitabın «Cocukların çalıştırılması» adlı bölümünü okumak yeter: Akcam, D., *Analar ve Çocuklar*, İstanbul 1964, s. 57-72.

- c) Genel eğitim seviyesinin düşüklüğü, özellikle de sağlık koruma bilgilerinin azlığı olumsuz bir rol oynamaktadır.
- ç) Sağlığa aykırı besinler ve konutlar, içme sularının durumu, sağlık personelinin ve hastanelerdeki yatak sayısının azlığı, iyileştirmede kötü gelenek ve göreneklere bağlılık, yeterince beslenmemenin yarattığı hastalıklara karşı koyma eksikliği bir araya gelerek sağlığı korumada elverişsiz bir ortam yaratmaktadır.

Bir araştırmacıya göre, «XIX. Yüzyılın son yıllarında Sumatra'da büyük plantasyonlarda çalışanlar arasında ölüm oranı binde 130-140 arasında idi... On yıl kadar önce (Dünya Sağlık Örgütü)nün olaya etkili el koyması olmadan, tropikal bölgelerde yılda 300 milyon insan sıtmaya tutuluyor, 3 milyon insan ölüyor ve adam başına yıllık çalışma süresi 20-40 gün azalıyordu».³⁷ Günümüzde sıtma, dünyanın pek çok ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de etkisiz hale getirilmiştir.

Az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeleri temsil etmek üzere Guatemala, Kolombiya, Meksika, Mısır ve Seylan ile ABD, Avustralya, Danimarka, İngiltere ve Kanada arasında yapılan bir mukayese ölümüne sebep olan hastalık oranlarının bu iki ülke grubu arasında değişmekte olduğunu göstermektedir:

37 Van Riel, J., L'hygiène du travail dans les pays en voie de développement, *Revue de l'Institut de Sociologie*, S. 3, s. 528-529, (1961).

Tablo 14

Az Gelişmiş (A) ve Gelişmiş (B) Ülkeler Grubunda Ölüme Yolaçan Başlıca Hastalıklar

Hastalığın adı	Ölüm sebebi olarak %'si	
	(A) grubu	(B) grubu
Tifo ve paratifo	% 45	% 11.6
Bulaşıcı hastalıklar	% 11	% 1
Sindirim yolu hastalıkları	% 20	% 4
Solunum yolu hastalıkları	% 15	% 5
Kalp ve dolaşım sistemi, beyin kanamaları ve kanser	% 8	% 66

Kaynak : C. F. Brockington, World Health, Londra 1958, s. 41-42.

Gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkelerdeki «ölüm sebepleri» toplum yapısı ile hastalıklar arasında mevcut olan bağılılığı ortaya koymaktadır. Az gelişmiş ülkelerde tifo ve paratifo, sindirim ve solunum yolları hastalıklarının ağır basmasına karşılık gelişmiş ülkelerde kalp ve dolaşım sistemi hastalıklarıyla kanserin büyük bir oranda karşımıza çıkması çevre koşulları, su ve besin maddeleri, «gelişme»nin yarattığı olumsuz etkiler (hava kirlenmesi, gürültü, hızlı yaşama vb.) ile yaşlı nüfus oranlarının farklı oluşundan ileri gelmektedir.

Görüldüğü gibi, az gelişmiş ülkelerde yoksulluğun, bulaşmanın, kötü beslenmenin yol açtığı hastalıkların yerini, sanayileşme ve şehirleşme ile eşanlı olan gelişmiş ülkelerde bu özelliklere sıkıca bağlı görünen hastalıklar almaktadır. Sağlığı koruma bakımından milletlerarası bir kıyaslama için bir doktora düşen insan sayıları objektif bir ölçü olabilir:

Tablo 15

Ülkeler	Çeşitli Ülkelerde Bir Doktora Düşen İnsan Sayısı		Doktor başına nüfus	Doktor başına nüfus(*)
	Yıl	Yıl(*)		
İsrail	1965	1976	410	351
SSCB	1965	1976	480	299
Avusturya	1966	1976	550	444
Bulgaristan	1965	1976	600	453
Yeni Zelanda	1964	1977	670	772
ABD	1965	1976	670	617
Belçika	1965	1976	680	493
Danimarka	1964	1970	750	512
Romanya	1965	1976	760	750
Norveç	1964	1976	810	567
Kanada	1966	1975	820	574
Hollanda	1965	1976	860	601
Fransa	1965	1976	900	678
Japonya	1965	1976	900	845
İsviçre	1965	1975	910	580
Küba	1963	1976	1 180	1 121
Yugoslavya	1985	1975	1 200	792
Venezuela	1965	1976	1 210	870
Finlandiya	1965	1978	1 300	(...)
Meksika	1966	1974	1 810	(...)
Arnavutluk	1965	1969	2 070	159
Brezilya	1984	1974	2 290	1 848
Yunanistan	1965	1976	2 556	475
Türkiye	1985	1978	2 660	1 755
İran	1965	1974	3 880	2 752
Irak	1964	1976	4 760	2 555
Suriye	1963	1977	5 110	2 529
Hindistan	1962	1973	5 780	3 901
Pakistan	1965	1977	6 200	(...)
Suudi Arabistan	1964	1976	13 000	2 200
Zambiya	1964	1975	21 820	(...)
Afganistan	1966	1976	22 140	(...)
Sudan	1964	1976	30 720	9 488
Endonezya	1964	1975	34 820	16 390
Vietnam	1966	1976	37 430	5 188
Nijerya	1965	1975	44 230	14 814
Habeşistan	1964	1976	68 520	93 966
Çad	1964	1976	73 330	(...)

Kaynak : Statistical Yearbook 1987, New York 1986, tablo 201, s. 698/699, (Birleşmiş Milletler).

(*) İla belirtilen sütunlar için kaynak : Statistical Yearbook 1978, New York 1979, Tablo 207, s. 893/897 (Birleşmiş Milletler)

Yukarıdaki tablonun incelenmesinden anlaşılacağı gibi, doktor başına düşen nüfusun birbirine yakın olduğu ülkeler ,gelişmiş ülkelerle sosyalist ülkelerdir.

Az gelişmiş ülkelerde sağlık koşullarının iyileşmesinde, başta «Dünya Sağlık Örgütü» (İngilizce adının baş harfleriyle W.H.O. veya Fransızca adının baş harfleriyle O.M.S.) olmak üzere «Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu» (UNICEF) ve özel bir kuruluş olarak da, yaygın adını «Cooperative for American Relief Everywhere»in ilk harflerinden alan (CARE) vardır.

*
**

Daha önce «Beyin göçü» içinde ele alınan doktorlarımızın dış ülkelerde çalışanları bir yana bırakılacak olursa, sağlığı koruma ile ilgili olarak İkinci Beş Yıllık Planda yer alan şu konular Türkiye'nin durumunu yete-siye belirtmektedir:

- «Türkiye'de 1965 yılında doktor başına 2 900 kişi düşmektedir. Bu gelişmiş ülkelere oranla geri kaldığını ortaya koymaktadır». (A.g.e., s. 147).
- «Sağlık elemanları ile ilgili ana sorun, bölgesel dağılımdaki dengesizliktir. Örneğin toplam doktorların yüzde 40'ı, toplam nüfusun yüzde 8.3'ünü kapsayan İstanbul bölgesinde bulunmaktadır». (A.g.e., s. 147).
- «İstanbul ve Trakya'yı kapsayan I. Sağlık Bölgesinde bir hekime düşen nüfus 701 olduğu halde Giresun, Trabzon, Rize, Artvin ve Gümüşhane illerini kuşatan XII. Sağlık Bölgesinde 1966 yılında bir hekime 11 415 nüfus düşmektedir» (A.g.e., s. 217).
- «İstenen standartta, bir hekime 2 hemşire düşerken Türkiye'de bir hekime 0.44 hemşire düşmektedir». (A.g.e., s. 218).
- «1965 yılında yurdumuzda yatak sayısı 70 830'dur

ve onbin kişiye 22.6 yatak düşmektedir». (A.g.e., s. 219).

- «Köylük yörelerde çevre sağlığı şartlarının düzeltilmesinde belirli bir gelişme yoktur... Yurdumuzda veremli sayısı 750 000 civarında olup bu sayı nüfusun yüzde 2.5'ünü teşkil etmektedir... Dağlık bölgelerde ve köylük yörelerde tarama hizmetlerinin yeteri derecede yapılamaması sonucu son yıllarda sıtmada önemli bir azalma olmamıştır... Bu arada (geri ülkeler hastalığı) diye tanımlanan bağırsak hastalıkları önemli bir sorun olarak devam etmektedir... Doğum ve gebelikte anne ölüm oranları yüksektir. Fena bakım, bulaşıcı hastalıklar ve beslenme bozukluğu gibi nedenlerle Türkiye'de çocuk ölümleri de fazladır». (A.g.e., s. 220).

Bu gerçekçi tespitlere ve gözlemlere eklenecek fazla bir şey yoktur.

A 6. Millî Bütünlüğün Zayıflığı

Gelişmiş ülkelerle kıyaslanırsa az gelişmiş ülkelerin çoğunluğunun sosyo-kültürel bakımdan bağdaşmamış (gayri mütecanis - hétérogène) olduğu görülür. Millî bütünlüğün, bağdaşmanın ve kaynaşmanın meydana gelmesinde büyük yeri olan ortaklaşa dil, duygu, tarihi miras ve geleceğe ait tasavvurların (ülkü) yanı sıra iktisadî menfaat birliği de bu ülkelerde yetesiye sağlanabilmiş olmaktan uzaktır. Bunun içindir ki, sosyal ve kültürel bakımdan olduğu gibi iktisadî bakımdan da bir bütünlük görülmez. Bu durum, az gelişmiş ülkelerin sosyal yapılarından olduğu kadar, çağdaş iktisadî hayatın bütün ülkeyi kuşatmamış olmasından da doğmaktadır. Çağdaş iktisadî hayatın kurumları ülkenin bütününe yaygın olmayıp şehir yerleşmelerinde, ihracat malları üretilen bölgelerde ve limanlarda, ulaştırma mihverleri boyunca toplanmıştır. Ülkenin geri kalan kısımlarında ise geleneksel iktisadî hayat hüküm sürer.

Az gelişmiş ülkeler milli bir «pazar»dan da yoksundur. Bu durumu yaratan sebepler arasında şunlar sayılabilir:

- a) Ulaştırma ağları tamamlanmamıştır veya kopuktur.
- b) İktisadî faaliyetlerde yarı «otarşi» (kendine yetme) hali hâkimdir. Gerçi bazı merkezlerde çağdaş iktisadî kurumlar varsa da bunlar da geleneksel iktisadî faaliyetler tarafından çevrilidir.
- c) Konuşulan çeşitli diller, etnik kökenleri değişik bir halk, değer sistemleri farklı sosyal kurumlar bir aradadır. Eski bir milli birlik üzerine kurulu az gelişmiş ülkelerin sayısı çok azdır.
- ç) Paranın elden ele dolaşması çok zayıftır ve köylük yerlerde «aynî iktisat» hâlâ hüküm sürer. Bazı malların yanı sıra bir takım hizmetler de tarım ürünleriyle karşılanır.
- d) İktisadî kesimler birbirlerine bağlı değildir.

Kısaca özetlediğimiz tablo içinde dil konusu büyük önem kazanır. Özellikle, siyasi bağımsızlıklarına yeni kavuşan «genç devlet»ler bu bakımdan bir güçlkle karşı karşıyadır. Güçlüğü doğuran başlıca sebepler şunlardır:

1. Ülkede çok çeşitli dillerin ve lehçelerin varlığı,
2. Bunlardan hangisinin ülkenin bütününde konuşulan «yaygın dil» haline getirilmesi,
3. Yabancı bir kültür dilinin, başka bir deyişle «sömürge dönemi»nin dili olan İngilizce veya Fransızcanın resmî dil olarak kullanılması eğilimi ve zorunluluğu,
4. Milli dilin yabancı etkilerden arınmasının, geliştirilmesinin ve dildé özleşme akımının bir kültür sorunu olarak ortaya çıkması.

Dil konusunda, işaret edilmeğe değer iki durumla dikkate değer bir denemeden söz etmek yerinde olur. Durumlardan ilki, Afrika devletlerinden 19'unun «resmî dil» olarak Fransızca'yı, kabileler arası rekabette bir birlik

faktörü olacağı gerekçesiyle, seçmiş olmalarıdır.³⁸ İkinci durum Hindistan ile ilgilidir. Anayasasının «Ek VIII»de adları sayılan 14 dilin yanı sıra³⁹ İngilizcenin ve 800 lehçenin konuşulduğu Hindistan bağımsızlığına kavuşunca, bir yandan 343. maddenin birinci paragrafında «Birliğin resmî dili Hinduce'dir» hükmünü getirirken aynı maddenin ikinci paragrafında şöyle denilmektedir: «(1) inci paragraf hükümleri nazara alınmayarak işbu anayasanın yürürlüğe girmesinden itibaren onbeş yıl süresince İngiliz lisanı resmî muhaberatda bu yürürlüğe girmeden evvel olduğu gibi kullanılmakta devam edecektir».⁴⁰ Öte yandan, Hindistan Anayasasının 351. maddesinin «Hindü Dilinin Geliştirilmesi İçin Direktifler» getirdiği görülüyor.⁴¹ 1950 Anayasası, 15 yıl sonra «Hinduce»nin resmî dil olmasını öngörüyordu. 1965 yılı gelip bu hüküm uygulanmak istenince Tâmil dilini konuşanların büyük tepkisiyle karşılaşıldı ve sonuç olarak Hinduce ile İngilizcenin de resmî dil olarak devamı gerekti.

Dikkate değer bulduğumuz deneme ise 1948 yılında kurulan İsrail Devletinde geçmiştir. Dünyanın çeşitli ülkelerinden İsrail'e gelip yerleşen Yahudiler 70 dil konuşmakta idiler. Böyle bir ortamda dil birliğini sağlayabilmek için, Tevrat'ın dili olan ve «ölü dil» haline gelen İbranice İsrail Devletinin resmî dili olarak kabul edildi. Girişilen yoğun çalışmalar sonunda da 1954 yılında Yahudi halkın % 60'ı ve 1957 yılında da % 95'i İbraniceyi öğrendi. İsrail'e gelen genç-yaşlı yeni göçmenler de Ulpan adını taşıyan kurumun düzenlediği kurslarda kısa sürede İbraniceyi öğrenmektedirler.⁴²

*
**

İspanya, İtalya, Japonya ve Portekiz gibi Türkiye de,

38 Bk. La Botaille du Français, Paris Match, S. 975, s. 4, (16 Aralık 1967).

39 Dr. Lütem, İ., Yeni Anayasalar, Ankara 1953, Kitap III, s. 765.

40 Dr. Lütem, A.g.e., s. 751-752.

41 Aynı eser, s. 756.

42 Rabin, Ch., The Revival of Hebrew, Kudüs 1958, 2. b., s. 9 ve 18-19.

az gelişmiş bir ülke olduğu halde tarihinin hiçbir döneminde «sömürge» olmamış ülkeler arasındadır.⁴³ Başta dil birliği olmak üzere öteki ortaklaşa unsurlara, bir imparatorluğun kalıntıları üzerinde kurulmanın olumsuz mirası ile birlikte sahip olan Türkiye'de, konumuz bakımından ele alınacak noktalar şunlardır:

- M. W. Thornburg'un işaret ettiği gibi, «Türkiye'nin siyasi sınırları içinde her biri diğer kısımlardan iktisaden ayrılmış ve yapabilecekleri istihsalin ancak onda bir veya onda üç nispetindeki ufak bir kısmını yapan yüzlerce (küçük Türkiye) mevcuttur».⁴⁴

Yollar ağının bu görünüşü günümüzde büyük ölçüde değiştirdiği söylenebilir.⁴⁵

- 1965 nüfus sayımına göre «anadil»i Türkçe olanların sayısı 28 289 680 olup (Türkiye nüfusunun %90'ı) «İslâm azınlık dilleri» arasında ilk sırada yer alan üçü, 2 219 502 ile Kürtçe, 365 340 ile Arapça ve 150 644 ile de Zazaca'dır. Bu azınlıkların da 1 105 048'i, ikinci dil olarak, Türkçeyi konuşmaktadır.⁴⁶
- Değişik kültür unsurlarının ve etnik farklılıkların ayırıcı değil kaynaştırıcı bir anlayışla değerlendirilmesi ve millî birliğe «çeşni» katan özellikler, başka bir deyişle tarihin mirası olarak anlaşılması gerekmektedir.

A 7. Bilinçlenme

Geçen yüzyılların az gelişmiş ülkelerinde yaşayan insanlarla günümüzdekiler kıyaslanırsa «Üçüncü Dünya»-

43 Lacoste, Y., *Géographie du Sous-Développement*, Paris 1965, s. 162-163.

44 Thornburg, M. W., Spry, G. ve Soule, G., *Türkiye Nasıl Yükseldi*, İstanbul (1950), s. 76.

45 Bk. Tütengil, C. O., *İçtimai ve iktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları*, İstanbul 1961, s. 42 ve 160.

46 Bk. Genel Nüfus Sayımı. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri. 24.10.1965, Ankara 1969, s. 166.

lıların bilinçlenmeye başladıkları görülür. Artık, kendilerinin ne olduğunu, nasıl bir dünyada yaşadıklarını ve temel sorunlarını öğrenme yolundadırlar. Bunun bir sonucu olarak da «tevekkül» yerine psikolojik bir «altüst olma» hali içindedirler. Yoksulluklarının, gelişmiş ülkelere kıyasla «anormal» olduğunu anlamışlardır.

Bu bilinçlenmenin hız kazanması ve kitlelere yayılması XX. Yüzyılın ilk yarısındaki olaylarla yakından ilgilidir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, bu savaşların dünyanın dört bir köşesine yayılması, gazete, radyo, sinema ve televizyonun oynadığı rol bu arada sayılabilir. Kitle haberleşme araçlarının yanı sıra gezi kolaylıklarının ve yaygınlaşan turizmin de olayda yeri vardır. Netice itibariyle, az gelişmiş ülke insanlarıyla gelişmiş ülke insanları birbirlerini yakından tanımak imkânını bulmuşlar ve karşılıklı olarak durumlarını öğrenmişlerdir.

Öte yandan, az gelişmiş ülkelerin iç gelişmeleri de önemli olmuştur. Sınırlı imkânlarına rağmen gerek yurt içinde ve gerekse dış ülkelerde eğitim ve öğretim gören aydınlarıyla geleneksel sosyal yapı ve düşünce biçimlerini değiştirmeye başlamışlardır. G. Myrdal'ın çok yerinde olarak «**Büyük Uyanış**» (Great Awakening) adını verdiği toplulukların bilinç kazanmasının ilk tepkisi **gelişme ve değişme isteği** olmuştur.⁴⁷ Anlaşılmıştır ki, insan olarak daha iyi yaşamak mümkündür. Bu düşünce, bir **değişme iradesi** yaratmış, siyasî ve iktisadî bağımsızlığı kazanmanın zorunlu olduğu fikri kitlelere mal edilmiştir. «Üçüncü Dünya»nın her köşesinde karşılaşılan bağımsızlık hareketleri bu uyanmanın bir sonucudur.

İsveçli iktisatçı Gunnar Myrdal'a göre, «iktisadî kalkınmanın halkın hayat seviyesinin yükseltilmesi olarak tanımlanması ve bunu gerçekleştirmenin hükümetlerin amacı olarak anlaşılması tarihte tamamen yeni olan» bir durumdur.⁴⁸ Bunun içindir ki, siyasî bağımsız-

47 Myrdal, G., *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, Londra, 1963, s. 8 ve 111.

48 Myrdal, G., *A.g.e.*, s. 80.

lık savaşlarını iktisadi bağımsızlık ve halkın iktisadi seviyesinin yükseltilmesi çalışmaları izlemektedir.

Myrdal, az gelişmiş ülkelerdeki bilinç kazanmanın iki görünüşüne dikkatimizi çekmektedir.⁴⁹

- a) Milletler arasındaki büyük eşitsizliğin daha çok anlaşılması,
- b) Kendi yoksulluklarının sorumlusu olarak dünyanın gelişmiş ülkelerinin düşünülmesi.

Bu anlayışın dikkate değer sonucu milletlerarası iktisadi yardım programlarında kendini göstermektedir. Az gelişmiş ülkelerin yöneticileri, karşılıksız yardımları daha önceki yıllarda bu ülkelere dışarıya aktarılmış olan servetlerin geri dönüşü olarak kabul etmekte, bir çeşit «günah bağışlatma» (kefaret ödeme) saymaktadırlar.

Az gelişmenin özelliklerine çağımızın kattığı «bilinçlenme» bir olaya açıklık ve kesinlik kazandırmıştır. Olay şudur: Bir ülkenin «az gelişmiş» olması için az gelişmenin tüm özelliklerine sahip olması yetmez, içinde bulunduğu durumun bilincine varması da gerekir. Başka bir deyişle, az gelişmişlik, olayın bilincine varıldığı zaman başlar. «Üçüncü Dünya» konusunun XX. Yüzyılın önemli bir sorunu halini alması, bize kalırsa, bundan ötürüdür.

Aydınlarla ve yöneticilerde başlayan bilinç kazanmanın «kitle»ye yayılmasının az gelişmiş ülkelerde «aşagılık kompleksi» yaratacağını söyleyenler olmuştur. Bizse aksini düşünüyoruz: «Üçüncü Dünya'nın sancılarını dile getiren **Büyük Uyanış**, az gelişmişliğin bilincine varıldığı ölçüde kalkınma iradesini besleyebilir... Az gelişmişliği kabul etmeden az gelişmişlikten kurtulmanın savaşı verilemez».⁵⁰

Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde «Ulusal

49 Aynı eser, s. 7.

50 Tütengil, C. O., Az Gelişmişlik Kamçısı, Yeni Ufuklar, S. 200, s. 5, (Ocak 1969).

Kurtuluş Savaşı'nı kazanan ve yeni bir devlet kuran Türkiye, hayatımızın her alanını kuşatmayı amaç edinen devrimlerle, önderler ve aydınlar katındaki «bilinçlenme»yi halka ulaştırmak amacını güdüyordu. Çeşitli sebeplerle amacına tam olarak ulaşamayan bu istek, bir yandan ana doğrultusundan saptırılmak istenirken, bir yandan da iç ve dış oluşların etkisiyle küçümsenmeyecek bir «birikim»e yol açmıştır. 1960 sonrası Türkiye'si ise, başta sosyal görüşleri ve özerk kuruluşları, «Yüksek Hâkimler Kurulu», «Anayasa Mahkemesi», «Millî Güvenlik Kurulu», «Devlet Planlama Teşkilâtı» gibi yeni kurumları ile 1961 Anayasası olmak üzere, gerçeklerimizi ve dünyayı objektif olarak değerlendirme ve kıyaslama sonucu, halkı aydınla kaynaştıran yeni bir «bilinçlenme» dönemine girmiştir. Bu dönemde, yüksek öğrenim gençliğinin giriştiği eylemler ilgi çekicidir.⁵¹

II. İktisadi Bakımdan Ölçüler

B. 1. Gizli ve Açık İşsizlik

Az gelişmiş ülkelerde iktisadi hayat, bir yandan çalışma araçlarının ve işyerlerinin yetersizliği, öte yandan hızlı nüfus artışının her yıl işgücüne kattığı insanlarla yeniden yaratılan iş imkânı arasındaki dengesizlik ve bunlara ek olarak özellikle tarımdaki makineleşmeden doğan işsizlik çeşitlerinin etkisi altındadır. Gerçi «işsizlik» konusu gelişmiş ülkeler için de sözkonusu olmakla birlikte az gelişmiş ülkeler bakımından konunun ayrı bir anlamı ve önemi vardır. Zira, az gelişmiş ülkelerdeki işsizliğin nedeni, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi konjonktürel olmayıp, iktisadi olduğu kadar sosyal yönü de bu-

51 Bu konuda yapılan yeni yayınlar için bk.

— 1968 Yılı Öğrenci Hareketleri. (Dünya'da ve Türkiye'de), Ankara 1969.

— Taylak, M., Saltanat, 2. Meşrutiyet ve 1. Cumhuriyet'te Öğrenci Hareketleri, Ankara 1969.

— Bıcan, M., Devrim İçin Gençlik Hareketleri, Ankara 1970.

lunan bir devamlılık niteliği göstermektedir. Başka bir deyişle az gelişmiş ülkelerin işsizlik sorunu «structurel - bünyevi - yapısal» bir karakter taşır.

Az gelişmiş ülkelerde tarımın yaygın bir kesim olması nedeniyle önem kazanan «gizli işsizlik», bunun tarım dışı kesimlerde ve şehirlerde kazandığı görünüşle «açık işsizlik», tarım hayatının yıl boyunca değişen işgücü talebine bağlı bulunan «mevsimlik işsizlik» ve nihayet tarımda makineleşmenin yaygınlık kazanmasından doğan «teknolojik işsizlik» az gelişmiş ülkelerin başlıca işsizlik biçimleridir. «Mevsimlik göç»lere yol açan «mevsimlik işsizlik» ve geçici karakteri olan «teknolojik işsizlik» bir yana bırakılacak olursa, ilk iki işsizlik biçiminin az gelişmiş ülkeler için büyük önem taşıdığı görülür.

Gizli işsizliğin değişik tanımları yapılmış olmakla birlikte⁵² bu tanımlarda yer alan ortak unsur, «işgücünün marjinal verimliliğinin ihmal edilecek kadar küçük, sıfır, hatta negatif oluşu» dur denilebilir.⁵³ Bunun anlamı kısaca şudur: Özellikle tarım kesiminde, çalıştığı halde üretime bir katkıda bulunmayan, işyerinden ayrılması halinde de üretimde bir azalmaya sebep olmayan kişiler «gizli işsiz» durumundadırlar. Aile işletmelerinin egemen olduğu tarım düzeninde yaygınlık kazanan gizli işsizlik, tarım çalışmalarının rasyonel bir biçimde organizasyonu halinde «gizli işsiz»lere tarım dışında yeni çalışma alanlarının bulunmasını gerekli kılacaktır. Bu sağlanamazsa gizli işsizlik açık işsizliğe dönüşmüş olur. Gizli işsizlere az gelişmiş ülkelerin kalkınmasında büyük rol oynayacak «potansiyel» bir güç olarak bakılabilir.

«Gizli işsizlik» kavramının yaygınlık kazanmasında büyük yeri olan kitabında Ragnar Nurkse'nin konuyu ele alışı şöyledir: «Ziraat ülkelerinde mevcut gizli işsizlik şu şekilde ortaya çıkmaktadır: nüfusun büyük bir kısmı, bu ülkelerde ziraat sahasına bağlanmış. Ziraat mahsullerinin istihsalinde hiç bir eksilmeye meydan verme-

52 Bk. Türkay, O., *Gizli İşsizlik*, Ankara 1968, e. 1-13.

53 Türkay, O., *A.g.e.*, s. 12.

den de, bu sahada çalışanların bir kısmının başka iş sahalarına nakilleri yapılabilir. Üzerinde durmak istediğimiz gizli işsizlik mefhumu budur... Gizli işsizlik mefhumu, gündelikçi işçilere uygulanamaz. Bu mefhum daha çok ailelerin çalışmakta oldukları köylü cemiyetler için bahis konusudur. Çiftliklerde veya küçük toprak parçaları üzerinde çalışmakta olan ziraat işçileri veya köylüler, aslında herhangi bir şey istihsal etmemektedirler. Onlar yalnız geçimlerini sağlamakta veya ailelerinin gelirine ortak olmaktadırlar... Teknik bir ifadeyle, emeğin marjinal müstahsiliyeti geniş mânada sıfırdır».⁵¹

«Açık işsizlik» veya kısaca «işsizlik», bir yandan köylük yerlerden şehirlere çalışmaya gelenlere iş bulunamamasının, bir yandan da artan işgücü oranında yeni iş alanlarının yaratılamamasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. İşgücü arzının işgücü talebinin çok üstünde kalmasının az gelişmiş ülkelerde «alt-proletarya» denebilecek bir grubu meydana getirdiğine işaret eden Y. Lacoste'a göre, «Batı Avrupa'da, topraksız köylü, iflâs etmiş küçük sanat erbabı, ıstıraplı bir intibaktan sonra, yaşamak için emeğini satan (proleterler) olmuşlardır. Herkesin yakındığı bu (proleterleşme), az gelişmiş ülkelerde, nisbeten talihli ve istisnai bir çözüm yolu olarak gözükmektedir. Geleneksel yapıların çözülmesiyle açıkta kalan nüfusun çoğu, biraz istikrarlı bir iş bulamaktadır. Sanayi çok sınırlı kaldığından, az gelişmiş ülkelerde, proletaryanın küçüklüğü, onları proletaryanın safında yer alma imkânından yoksun bırakmaktadır. Gelişmiş ülkede proleter, Marx'ın tanımladığı sömürmenin kurbanıdır, ama hiç değilse geçici ekonomik buhran durumu dışında, emeğini satma şansına sahiptir. Az gelişmiş ülkede, yaşama imkânlarının hemen hepsini kaybeden çok sayıda insan, bu şansa dahi sahip değildir. Zira kol gücünü nâdiren kiralayabilir. Bir proleterleşme süreci geçiren nüfus, gerçek bir proleteriyaya entegre ola-

54 Nurkse, R., *Az Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Teşekkülü*, İstanbul 1964, s. 48-49, (Cev. Ş. Adalı).

mamakta, (alt-proletarya) denebilecek bir grup teşkil etmektedir».⁵⁵

Dış görünüşü ile işgücünün köyden şehre doğru itilmesi, işgücü talebinin üstünde kalan işgücü arzı için gezici satıcılık, işportacılık, dilencilik vb. alanlarla dış ülkelere çalışma göçünü yaratmaktadır.

Az gelişmiş ülkelere özgü olmamakla birlikte değişik yanları olan bir başka sorun da «işçi devri»dir. Sanayi kesiminde çalışan işçilerin bu kesim ile tarım kesimi arasında veya çeşitli iş alanlarında yer değiştirmeleri hali olan işçi devri, «muayyen bir devre zarfında bir işletmenin personel kadrosuna, işçilerin giriş ve çıkış hareketi» olarak tanımlanmaktadır.⁵⁶ Az gelişmiş ülkelerde gerek tarım kesimi ile sanayi ve hizmetler kesimi arasında, gerekse çeşitli işyerlerinde meydana gelen gidip gelmelerin sebebiyet verdiği «yüksek işçi devri»nin «daimî ve vasıflı bir sanayi işçisinin teşekkülüne ciddi bir mâni teşkil ettiği»ne işaret edilmiştir.⁵⁷ Sosyo-ekonomik bakımdan ortaya çıkan dikkate değer durum ise, «köy» ile «şehir» arasında yer değiştirenlerin, bir tarafı ile köylü, öteki tarafı ile işçi olan ve «köylü-işçi tipi» denilen bir «geçiş» tipini ortaya koymalarıdır.⁵⁸

Az gelişmiş ülkelerdeki işsizlik çeşitlerinin sosyal ve ekonomik hayattaki belirtilerini şöylece sıralamak mümkündür:

1. İç pazar daralır. «Millî pazar» yerine birbirinden habersiz, ilgisiz pazarlar doğar.

2. İşgücü arzının işgücü talebinden fazla olması teknolojik gelişmeyi engeller.

55 Lacoste, Y., Sınıf Açısından Az Gelişmişlik, İstanbul 1966, s. 31/32, (Cev. S. Avcıoğlu).

56 Bk. Ekin, N., İşçi Devrinin Nazarı Esasları, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XIX, Ş. 1-4, s. 52, (İstanbul 1960).

57 Bk. Ekin, N., Sanayimizde Yüksek İşçi Devrinin Tesirleri ve Bu Hususta Alınabilecek Tedbirler, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XX, S. 1-4, s. 251, (İstanbul 1960).

58 Türkiye için de geçerli olan bu tip için bk. Méthodes et Problèmes de l'Industrialisation Des Pays Sous-Développés, New York 1955, s. 144, Birleşmiş Mil-

3. Ücretlerin düşük olmasına yol açar. İşgücündeki arz/talep dengesizliği toplu sözleşmelerde sendikaların pazarlık gücünü zayıflatır.

4. Az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere yardımı olarak niteleyebileceğimiz «emek ihracı»na sebep olur.*

*
**

Gizli ve açık işsizlik ile tarımda makineleşmenin ortaya koyduğu teknolojik işsizlik ve işgücü ihracı Türkiye'de bizi aşağıdaki durumlarla karşı karşıya getirmektedir:

● *Genel durum*

«Nüfus artış hızı çok yüksek olduğu için Türkiye'de işgücü arzı çok büyük olmaktadır. İşgücü arzı ile yaratılan istihdam arasındaki fark, tarımda belli işlerin gerektiğinden çok insan tarafından yapılması yani gizli işsizlik şeklinde, tarım dışında ise iş bulamama yani açık işsizlik şeklinde ortaya çıkmaktadır. Belli bir doyma noktasından sonra tarımdaki işgücü fazlalığı da açık işsizlik halinde belirmektedir.»⁵⁹

● *Gizli işsizlik***

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında «gizli işsizler» sayısına yer verildiği görülür:

* 1967 yılında Avrupa'nın sekiz ülkesinde dünyanın çeşitli kıtalarından gelmiş 5 144 000 işçi çalışmaktaydı. Avrupa ve Orta-Doğu ülkelerinden (Yunanistan, İtalya, Malta, Portekiz, İspanya, Yugoslavya, Kıbrıs ve Türkiye) gelen işçilerin sayısı 3 491 650 olup Türkiye'den gelenler 169 780 idi. Avrupa'ya işçi gönderen bu ülkelerin iktisadi durumları dikkate değer.

Bk. *Le Courrier*, Yıl XXII, s. 31, (Temmuz 1969 - UNESCO).

** Kalkınma Planlarında ve başka kaynaklarda «gizli işsizlik» konusunda verilen bilgilerin tartışılması için bk. Türkay, O., A.g.e., s. 75-94: Türkiye'de Gizli İşsizlik.

letler.

59 Kalkınma Planı. (Birinci Beş Yıl), Ankara 1963, s. 454.

Tablo 16

**Tarım Kesiminde Çalışması Gerekli Olmayan Nüfusun
En Çok ve En Az Olduğu Aylara Göre Dağılımı
(Bin)**

Yıllar	Temmuz	Ocak
1955	400	7 400
1960	800	8 300

Kaynak : Kalkınma Planı. (Birinci Beş Yıl). 1963-1967, Ankara 1963, s. 445, t. 352.

- İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında ise 1967-1972 yılları için «gizli işsizlik» sayıları ile oranlarını buluyoruz:

Tablo 17

Tarım Kesiminde Gizli İşsizlik (Bin kişi)						
Yıllar	1967	1968	1969	1970	1971	1972
Gizli işsizlik	910	801	653	463	304	113
Gizli işsizlik oranı (%)	9.9	8.8	6.9	4.8	3.1	1.1

Kaynak : A.g.e., s. 133, t. 64.

● **İşsizlik**

Türkiye'de işsizliğin durumu ve seyri aşağıdaki tabloda izlenebilir:

Tablo 18

Tarım Dışı Sektörlerde İşgücü Talebi, Arzı ve İşsizlik						
Yıllar	1967	1968	1969	1970	1971	1972
Arz, talep, işsizlik	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Arz	4 198	4 449	4 730	5 037	5 369	5 729
Talep	3 799	4 049	4 317	4 607	4 920	5 259
İşsizlik	399	400	413	439	449	470
İşsizlik oranı (%)	9.5	9.0	8.7	8.5	8.3	8.5

Kaynak : Kalkınma Planı. İkinci Beş Yıl 1968-1972, Ankara 1967, s. 134, t. 80.

● *Mevsimlik işsizlik*

Bir tebliğde öne sürüldüğüne göre 1965 yılında işlenen sahanın % 89'unun ayrıldığı hububat ziraatinde,

«Bir çiftçi ailesine isabet eden tarla arazisi miktarı 7 hektar ve hububat ziraatinde 1 hektar hububatın yetiştirilmesi için Türkiye şartlarında yıllık işçi ihtiyacı da 17 iş günü olduğuna göre, hububat ziraatinin hâkim olduğu bölgelerde çiftçi ancak 119 iş gününü kıymetlendirebiliyor demektir.»

Türkiye'de en kötü koşullarda bile açık yerlerde çalışılabilir iş günü ortalamasının 214 olduğunu belirten tebliğ sahibi,

«.. çiftçi ailelerinin yarısından fazlası sadece nebâti istihsalde bulunup geri kalan boş zamanlarını hayvancılık yapmak suretiyle olsun kıymetlendiremediklerine göre mevsimlik işsizliğin sebep olduğu işgücü kaybının azameti kendiliğinden anlaşılır» demektedir.⁶⁰

● *Teknolojik işsizlik*

Tarımdaki makineleşmenin doğurduğu sorunları ele alan araştırmaya göre «çalıştırılan daimî işçi sayısında makinalaşmaya muvazi olarak hafif bir gerileme» görülmekte, ortakçı ve yarıcılarının ise, ankete giren köylerde % 4.1 oranında işsiz kaldıkları anlaşılmaktadır.⁶¹ Bir traktörün işinden ettiği tarım işçisi sayısı, Nicholls'a göre 3.4, Helling'lere göre de 5 - 9'dur.⁶² Geçici karakterli olduğuna işaret ettiğimiz «teknolojik işsizlik» bir yandan da yeni iş alanları yaratmaktan geri kalmamaktadır.

60 Aksöz, İ., Türkiye Ziraatindeki Atıl İş Gücü ve Bunun Değerlendirilmesi, İktisadi Kalkınmanın Zıral Cephesi, İstanbul 1965, c. 277 ve 277/278.

61 Bk. Türkiye'de Zıral Makinalaşma, Ankara 1954, s. 93 ve 128-130.

62 Tülengil, O. C., Köyden Şehire Göç Meselesi, İstanbul 1963, s. 11.

● *İşgücü ihracı*

Sayıları gittikçe artan* ve yurda sağlayacakları döviz geliri 1972 yılı için 170 milyon dolar olarak tahmin edilen⁶³ yurt dışındaki işçilerimiz, büyük ölçüde işgücü arz ve talebi arasındaki farkın etkisi altında kalmaktadırlar. Konuyu «F. Almanya ve Türkiye'nin Emek Arz ve Talebi Bakımından» inceleyen bir araştırma dikkate değer.⁶⁴

● *İşçi devri*

Üretimi ve verimi etkilediği gibi vasıflı işçi yetiştirilmesini de engelleyen «işçi devri»nin oldukça yüksek bir seyir takip ettiği, bu konuda yapılan araştırmalardan anlaşılmaktadır. Bir örnek olarak Sümerbank Fabrikalarında toplam işçi devri çıkış ve gidiş oranlarının 1940 yılında % 78.2 ve % 86.7 olduğunu hatırlatmakla yetinelim.⁶⁵

B 2. Az Enerji Tüketimi

Az gelişmiş ülkelerde iktisadi faaliyet büyük ölçüde insan ve hayvan gücüne dayanır. Mekanik enerjiden yararlanma sınırlıdır. Bu durum, tabiata ve insana köle olmaya kadar varan bir bağımlılık durumu yaratır. Tarım alanında tabiat şartlarının ürünü geniş ölçüde etkilemesinin insanları kaderci (fatalist) yapmasının yanı sıra, kullanılan enerjinin cinsi kadar miktarı da az geliş-

* Yurt dışındaki işçilerimizin sayısı Şubat 1970 sonuna kadar 372 426'ya ulaşmıştır. Dünyanın çeşitli ülkelerine (Avrupa, Asya, Afrika, Avustralya ve ABD) giden işçilerin 364 095'i «iş ve işçi Bulma Kurumu» aracılığı ile gönderilmiştir. Bk. *İş ve İşgücü Bülteni*, Yıl 10, S. 110, s. 9 ve tablo 23, 23 b. (Şubat 1970).

63 Bk. *Kalkınma Planı. İkinci Beş Yıl*, Ankara 1967, s. 98.

64 Tuna, O., Ekin, N. ve Yazgan T., *Türkiye'den F. Almanya'ya İşgücü Akımı ve Meseleleri*, İstanbul 1966, 1. Rapor.

Konunun başka yanlarını ele alan 2. ve 3. Rapor dışında Nermin Abadan'ın bir araştırması da onılmağa değer: *Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları*, Ankara 1964

85 Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Ekin, N. M., *Memleketimizde İşçi Devri Mevzuunda Yapılan Araştırmalar ve Ortaya Koydukları Neticeler*, *Sosyal Siyaset Konferansları*, İstanbul 1960, Kitap IX-XI, s. 123-192.

miş ülkelerde üretimi sınırlandırmaktadır. İki ülke çeşidi arasında enerji tüketiminin farklı olmasının yanı sıra, az gelişmiş ülkelerin şehirleri ile köyleri arasındaki fark da oldukça büyüktür.

Aşağıdaki tablolar dünyada enerji ve nüfus dağılışı ile çeşitli ülkelerdeki durumu ortaya koymaktadır:

Tablo 19

Ülkeler Grubuna Göre Dünyada Enerji ve Nüfusun Dağılışı (1960)		
Ülkeler grubu	Enerji (%)	Nüfus (%)
Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Okyanusya	57.5	17.9
SSCB ve Doğu Avrupa	21.4	10.4
Latin Amerika, Orta-Doğu, Afrika ve Asya	21.1	71.7
T a p l a m	100.0	100.0

Kaynak : Scientific American, C. 209, S. 3, s. 113, (Eylül 1963).

Aynı kaynağa dayanılarak, iki ülke çeşidi arasındaki durum aşağıdaki sonuçlardan anlaşılmaktadır:

Tablo 20

Bazı Ülkelerde Enerji ve Nüfusun Dağılışı (1960)		
Ülkeler	Enerji (%)	Nüfus (%)
ABD	34.2	6.0
SSCB	14.4	7.1
İngiltere	6.1	1.8
Japonya	2.8	3.1
Hindistan	1.4	14.3

Her iki tabloda da «enerji» başlığı altında katıyakıt, akaryakıt, tabii gaz ve hidro-elektrik enerjiden ibaret «ticarî enerji kaynakları» ele alınmıştır.

Dünyada adam başına ortalama enerji tüketiminin 1648 kg kömüre eşdeğer olarak hesaplandığı 1966 yılında genel durum şöyle görünüyör:

Tablo 21

Kıtalara ve Çeşitli Ülkelere Göre Adam Başına Enerji Tüketimi
(Kg. Kömüre eşdeğer olarak, 1966 yılında)

	1966	1976(*)		1966	1976(*)
Dünya	1 648	2 069	Doğu ve Güney Asya	339	557
Afrika	289	397	Hindistan	171	218
G. Afrika	2 665	2 985	Japonya	1 954	3 679
Habeşistan	16	27	Pakistan	87	181
Kenya	124	152	Batı Avrupa	3 131	4 289
Sudan	78	143	Belçika	4 636	8.049
Tunus	238	456	Bulgaristan	2 728	4 710
Kuzey Amerika	9 438	11 395	Fransa	3 019	4 390
ABD	9 595	11 554	Yugoslavya	1 202	2 018
Batı Asya	539	1 169	Yunanistan	831	2 250
Irak	573	725	SİCB	3 789	5 259
İran	405	1 490	Okyanusya	3 747	4 953
İsrail	2 248	2 541			
Suriye	367	744			
Türkiye	383	743			

Kaynak: Statistical Yearbook 1967, New York 1968, tablo 142, s. 343/346, (Birleşmiş Milletler).

(*) 1978 yılına ait rakamlar için kaynak: Statistical Yearbook 1978, New York 1979, Tablo 142. s. 389/392 (Birleşmiş Milletler)

«Günümüzde pek çok alanlarda ve yaygın bir şekilde kullanılmakta olan» ve önemi gittikçe artan elektrik enerjisinin⁶⁶ son yıllardaki tüketimi, Türkiye'nin OCDE

66 Demir, A., Dünya Enerji Ekonomisi Üzerine Bir Araştırma, Ankara 1968, s. 64-73.

lkeleri içindeki yerini belirtmesi bakımından da, dikkate değer :

Tablo 22

Bazı OCDE lkelerinde Adam Başına Yılda Elektrik Tüketimi
(kWh)

<u>lkeler</u>	<u>Yıl</u>	<u>kWh</u>	<u>Yıl</u>	<u>kWh</u>
Japonya	1966	1 930	1968	2 345
İngiltere	»	3 178	»	3 481
İsveç	»	5 550	»	6 432
İsviçre	»	3 420	»	3 745
F. Almanya	»	2 760	»	3 088
Avusturya	»	2 610	»	2 538
ABD	»	5 826	»	6 532
Norveç	»	11 520	»	13 354
Fransa	1967	2 120	»	2 216
Portekiz	»	530	»	590
Türkiye	»	167	»	163
Belçika	»	2 215	»	2 664
İspanya	»	976	»	1 109
İtalya	»	1 580	»	1 764

Kaynak : l'Observateur de l'OCDE, no. 38, s. 28, (şubat 1969) ve no. 4, s. 28, (şubat 1970).

Kömür, petrol, elektrik ve tabii gazın geniş ölçüde kullanıldığı, atom enerjisinin de sanayide ve ulaştırma-
da yer aldığı gelişmiş ülkelere «nc Dünya» lkeleri-
nin yetişmesi kolay görünmüyor. Bir yanı ile ormanla-
rın tahribine varan «odun», ve tarım alanlarında kulla-
nılması gerekirken yakılan «tezek» de, dolaylı olarak, az
gelişmiş ülkelerin ekonomilerini etkilemektedir. Bunun-
la birlikte, az gelişmiş ülkelerin iktisadi kalkınması ener-
ji tüketiminin artırılmasına geniş ölçüde bağlıdır.

*
**

Türkiye'nin enerji bakımından durumu Birinci Beş
Yıllık Kalkınma Planında ana çizgileriyle belirtilmiştir:

- «Bugün yurdumuzda 4'ü ticarî (kömür, linyit, petrol ürünleri ve hidrolik enerji) ve 3'ü ticarî olmayan (odun, tezek ve tarım artıkları) 7 türlü yakıt kullanılmaktadır... Türkiye'de kullanılan enerjinin yüzde 54'ü ticarî olmayan kaynaklardan sağlanmaktadır. Bu durum milli ekonomimize büyük kayıplara mal olmakta, daha verimli yerlerde ve şekillerde kullanılabilecek olan odun ve hayvan artıklarının yakılmasına sebep olmaktadır... Tezeğin ve orman ürünlerinin yakıt olarak kullanılmasının önüne geçilmesi gerekmektedir... Petrol- den başka bütün enerji ihtiyaçları tamamen yurt içinden sağlanmaktadır. Her ne kadar petrol aramaları umut verici ise de, bugün, ihtiyacımızın ancak yüzde 20'si yurt içinde elde edilmektedir». (A.g.e., s. 372-374).
- İkinci Kalkınma Planında çeşitli enerji çeşitlerinin günümüzdeki ve yakın gelecekteki oranları şöyle hesaplanmıştır:

Tablo 23

Enerji Kullanımında Muhtelif Kaynakların Payları (% olarak)							
	<u>Taşkömürü</u>	<u>Linyit</u>	<u>Petrol ürünleri</u>	<u>Hidrolik enerji</u>	<u>Odun</u>	<u>Tezek</u>	<u>Diğerleri</u>
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(1)	
1962	13.1	9.1	16.2	2.8	29.6	24.4	—
1967	16.3	11.4	29.4	3.3	21.9	17.7	—
1972	14.1	13.1	36.9	6.5	11.8	9.4	8.2

Kaynak : A.g.e., s. 554, t. 357.

- Tarımda kullanılan araç ve gereçlerden sadece üçünün son yıllardaki durumu insan, hayvan ve makine gücü hakkında yetesiye bir fikir verebilir :⁶⁷

67 Bk. Tarımsal Yapı ve Üretim. 1968. Ankara 1970, s. 7, tablo 3.

	1966	1967	1968
Döğen	2 330 000	2 276 660	2 670 500
Karasaban	2 084 900	2 064 300	1 983 800
Traktör	65 103	74 982	85 475

- «Türkiye’de Yakıt Problemi ve Hal Çareleri» bir seminerin konusu olmuş (1961), tebliğler ve tebliğler hakkındaki konuşmalar bir kitap halinde de yayınlanmıştır. Kitabın «sonuç» bölümünde yer alan Ş. R. Hatipoğlu’nun «Çalışma Neticelerinin Özetlenmesi»nde «orman faciası» üzerinde durulduktan sonra odun ve tezek konusunda düşündürücü noktalara değinilmektedir: «Türkiye’de her sene kullanılan yakıt maddesinin % 49’unu odun teşkil etmektedir... Her yıl gizli istihlâk yoluyla ormanlarımızdan 12 944 milyon m.³ aşırı ve usulsüz kesimlerle ormanlar sür’atle tahrip edilmektediri getirilmesi hususunun temini gerekmektedir.

Türkiye’de her sene kullanılan yakıt maddelerinin % 43’ünü tezek teşkil etmektedir. Memleketimizde her sene yakılan tezek miktarının 14 milyon ton civarında olduğu tahmin edilmektedir... Bu miktar kuru tezek 56 milyon ton yaş gübreye (4 kg. taze gübreden 1 kg. tezek elde edildiği kabul edilerek) tekabül etmektedir. Tezeğin gübre olarak tarlaya verilmemesi yüzünden topraklarımız gittikçe fakirleşmektedir... Tezeğin yakıt olarak kullanılmasında ayrıca sağlık ve sosyal bakımlardan da özürler vardır».⁶⁸

- 27 Mayıs 1962 tarihinde TR - 1 işaretili «Atom Reaktörü»nün çalışmaya başlamasıyla Türk tarihinde yeni bir enerji çeşidi olan «atom enerjisi» n-cekilere katılmıştır. Bu sebeple, «Çeşitli açılardan (Türkiye’nin yeri)ni arayanlara kullanılan ener-

68 Türkiye’de Yakıt Problemi ve Hal Çareleri, Ankara 1962. s. 149-151.

ji bakımından bu yerin (tezek) ile (atom reaktörü) arasındaki çizgide bulunduğu söylenebilir».⁶⁹

B 3. Ortalama Millî Gelirin Düşüklüğü

Objektif bir ölçü olarak kabul edilen «millî gelir», az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkelerin mukayesesinde en çok ele alınan ölçülerden biridir. Sayılarla ifade edilmesi, iktisadî durumu göstermesi kadar sosyal ve kültürel durumlarla da yakın bağılılığı, aynı «para» birimiyle ele alınmasının sağladığı karşılaştırma olanakları, istisnai durumlar bir yana, milletlerarası mukayeselerde «millî gelir»i ön plana çıkarmaktadır. Bilindiği gibi, ortaya çıkardığı bazı güçlüklerle rağmen, az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında millî gelir bakımından «eşik»ler düşünülmüştür.

Konuyu ülkeler açısından ele almadan önce, dolaylı olarak iki ülke grubu arasındaki duruma bir yaklaşım olan «kıta»lar bakımından görmek yerinde olur:

Tablo 24

Kıtalara Göre Adam Başına Düşen Millî Gelir Ortalaması
(1958 yılında, dolar olarak)

<u>Kıtalar</u>	<u>Millî gelir</u>	
	1958	1977(*)
Afrika	115	490
Kuzey Amerika	1 780	7 670
Güney Amerika	322	1 200
Asya	107	
Avrupa	815	5 150
Okyanusya	1 013	5 020
Genel Toplam	472	

Kaynak: Yearbook of National Accounts Statistics 1963, New York 1964, s. 321-324, (Birleşmiş Milletler).

(*) 1977 yılına alt rakamlar için kaynak : Yearbook of National Accounts Statistics 1978, New York 1979. Cilt 2, s. 10/16 (Birleşmiş Milletler).

69 Tütengil, C. O., Tezek ve Atom Reaktörü, Cumhuriyet, 9 Haziran 1966, s. 2.

Çeşitli ülkelere göre adam başına dolar olarak düşen millî gelir, zaman içindeki artışı da belirten aşağıdaki tabloda görülebilir:

Tablo 25

1958 ve 1966 Yıllarında Çeşitli Ülkelerde Adam Başına Düşen Millî Gelir
(Faktör fiyatlarıyla ve dolar olarak)

Ülkeler	1958 yılı	1966 yılı
Habeşistan	32	44
Pakistan	62	...
Hindistan	64	79
Seylan	118	132
Suriye	137	...
Gana	150	285
Irak	161	...
Türkiye	188	276
Meksika	272	446
Japonya	284	791
Güney Afrika	314	488
Yunanistan	326	621
İsrail	454	1 155
Kıbrıs	455	642
İtalya	478	944
Avusturya	588	1 035
Venezuela	630	744
Hollanda	695	1 362
Finlandiya	727	1 475
Belçika	936	1 502
Fransa	1 003	1 542
İngiltere	1 014	1 517
Avustralya	1 126	1 759
Yeni Zelanda	1 172	1 783
İsviçre	1 185	2 056
Kuveyt	1 824	3 257
ABD	2 115	3 153

Kaynak: Statistical Yearbook 1967, New York 1988, tablo 185, s. 576/580, (Birleşmiş Milletler).

Millî gelirin az gelişmiş ülkeler arasındaki dağılışı da büyük farklılıklar gösterir. 1957 yılında adam başına düşen millî gelirin 100 dolardan daha az olduğu az gelişmiş ülkeler nüfusu «Üçüncü Dünya»nın % 68'i iken az gelişmiş ülkeler nüfusunun % 15'ine adam başına 100 - 200 dolar, % 13'üne 200 - 300 dolar ve % 4'üne de 300 do-

lardan fazla milli gelir düşmekte idi. Türkiye de, adam başına yılda 200 - 300 dolar düşen az gelişmiş ülkeler dilimi içinde yer almaktadır.⁷⁰

Milli gelirin gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerdeki özellikleri şöyle özetlenebilir:

1. Adam başına düşen milli gelir, tanımı gereği, «pay» ile «payda» ilişkisinin bir sonucu olarak azalıp çoğalmakta, nüfus artışının milli gelir artışından daha büyük olması halinde adam başına düşen milli gelirde bir gerileme görülmektedir. Bu sebeple, nüfusu hızla artan az gelişmiş ülkeler için «nüfus engeli» sözkonusudur.

2. Milli gelirin artışı, gelişmiş ülkelerde az gelişmiş ülkelerden daha büyük olmaktadır. ABD ile Hindistan arasında dolar olarak adam başına düşen milli gelir bakımından yapılacak bir kıyaslama yıllara göre ortaya çıkan durumu belirtmeye yeter:

<u>Yıllar</u>	<u>Hindistan</u>	<u>ABD</u>
1949	57	1 463
1953	60	1 840
1958	64	2 115
1962	73	2 691
1964	78	3 002
1966	79	3 153
1967		3 303

Bu duruma bakılarak «zaman faktörü»nün az gelişmiş ülkeler aleyhine işlediği söylenebilir. İki «uç» ülke durumunda bulunan Hindistan/ABD arasındaki milli gelir kıyaslaması, bu ölçüde keskin olmasa da, öteki ülkeler için de geçerlidir.

3. Az gelişmiş ülkelerdeki milli gelirin dağılışında sosyal sınıflar ve bölgeler bakımından büyük eşitsizlikler vardır. Bu sebeple, sadece milli gelir ortalamalarına bakarak hüküm vermek aldatıcı olur. 1966 yılında Kuveyt'te adam başına düşen milli gelirin 3 257 dolar olduğunu yorumlarken dikkatli davranmalıdır. G. Myrdal'ın haklı olarak işaret ettiği gibi, «bölgesel dengesizliklerin

70 Lacoete, Y., *Géographie du Sous-Développement*, Paris 1965, s. 248/249.

yoksul ülkelerde varlıklı ülkelerden daha büyük; varlıklı ülkelerde bölgesel dengesizliklerin azalmaya yüz tutmasına karşılık yoksul ülkelerde eğilimin tersine olduğu»⁷¹ gerçeği, milli gelirin dağılışı için de geçerlidir.

4. Çocuk ölümü oranı, 1 000 kişiye düşen doktor ve hastane yatağı sayısı, okuma-yazma bilmeyenler oranı, gıda rejimi ve çeşitli tüketim durumları, gazete vb. bakımlarından da farklı görünüşler bilinmeden az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkelerde nüfusun büyük çoğunluğunun gerçek hayat seviyesini anlamak mümkün değildir. Her ne kadar «milli gelir» sadece iktisadî durumun bir göstergesi olarak kalmamakta ise de «tek» sebebe bağlı izahlardan kaçınılması ve «istisnai durum»ların varlığının kabulü gerekir.

Aşağıdaki tablolarda gazete sayısı, baskı ve yazı kâğıdı tüketimi ile telefon sayısı, milletler arasındaki mukayeselere bir gerçeklik kazandırmak endişesiyle ve örnek olarak gösterilmiştir:

Tablo 26

Çeşitli Ülkelerde Bln Kişiy e Düşen Günlük		Gazete Sayısı	
Ülkeler	Yıllar	Gazete sayısı	
ABD	1966 (1975)*	312	(287)
Afganistan	1966	6	
Angola	1964 (1975)	9	(2)
Belçika	1965 (1975)	285	(239)
Brezilya	1966 (1973)	33	(39)
Cezayir	1965	15	
Danimarka	1965 (1975)	347	(341)
Fransa	1964 (1975)	245	(214)
Habeşistan	1965 (1975)	2	(2.5)
Irak	1963	12	
İngiltere	1966 (1975)	488	(388)
İran	1961 (1974)	15	(15)
İsveç	1966 (1975)	501	(572)
İsviçre	1966 (1975)	344	(402)
Japonya	1966 (1974)	465	(526)
Kanada	1965	218	
Küba	1961	88	
Mali	1966 (1974)	0.5	(0.5)
Pakistan	1965	18	

⁷¹ Bk. Myrdal, G., *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, Londra 1963. s. 39.

SSCB	1966	(1975)	274	(397)
Sudan	1962		5	
Türkiye	1961		45	
Yeni Zelanda	1966		380	
Yugoslavya	1966	(1975)	80	(89)
Zambiya	1966	(1975)	8	(22)

Kaynak : Statistical Yearbook 1967, New York 1968, tablo 208, s. 763/764, (Birleşmiş Milletler).

(*) (*) ile belirtilen yıllara ait rakamlar için kaynak: Statistical Yearbook 1977, New York 1978, tablo 215, s. 933/937 (Birleşmiş Milletler).

Tablo 27

**Ceşitli Ülkelerde Baskı (Gazete kâğıdı dışında) ve Yazı Kâğıdı Tüketimi
(1967) (1976)***

<u>Ülkeler</u>	<u>Adam başına tüketim (kg.)</u>	
Angola	0.3	(0.876)
Gana	1.0	(0.659)
Kenya	0.7	(0.774)
Kanada	24.5	(31.658)
Kosta Rika	1.6	(1.367)
Meksika	3.9	(5.899)
Hindistan	0.7	(0.835)
İsrail	8.3	(11.920)
Japonya	12.2	(25.750)
Pakistan	0.4	(0.646)
Suriye	1.4	(0.107)
Türkiye	1.1	(1.948)
Belçika	22.8	(38.311)
Finlandiya	30.5	(43.389)
Fransa	31.0	(30.220)
İngiltere	21.2	(25.576)
İsviçre	42.6	(44.034)
İtalya	15.3	(24.172)
Romanya	3.9	(3.943)
Yugoslavya	5.0	(8.063)

Kaynak : Annuaire Statistique de l'Unesco 1966, Louvain 1969, tablo 7, 2, s. 496/499, (UNESCO).

(*) 1976 yılına ait rakamlar için kaynak: Annuaire Statistique de l'Unesco 1977, Paris 1978, tablo 13, 1, s. 956/969.

Tablo 28

Bazı OCDE Ülkelerinde Bin Kişiye Düşen Telefon Sayıları

<u>Ülkeler</u>	<u>Yıl</u>	<u>Telefon</u>
F. Almanya	1968	160
Avusturya	»	149
Belçika	»	174
Kanada	»	394

Danimarka	›	287
ABD	›	502
Fransa	›	132
Yunanistan	›	65
Japonya	›	130
Portekiz	›	62
İngiltere	›	206
İspanya	1967	99
İtalya	›	132
Norveç	›	260
İsveç	›	498
İsviçre	›	417
Türkiye	›	8

Kaynak: l'Observateur de l'OCDE, no. 38, s. 28, (Şubat 1969).

5. Çeşitli ülkelerde adam başına düşen milli gelir bakımından büyüme hızları değişiktir. 1913 yılındaki durum 100 ile gösterilecek olursa daha sonraki yıllarda karşılaşılan büyüme hızları aşağıdaki tabloda izlenebilir.

Tablo 29

Çeşitli Ülkelerde Adam Başına Düşen Milli Gelir Bakımından
Büyüme Hızları
(1913 = 100)

Ülke veya bölge	1929	1952/54	1957
Kuzey Amerika (Meksika hariç)	136	197	204
Okyanusya	119	169	194
Kuzey Batı Avrupa	116	150	174
SSCB	110	330	463
Güney Afrika Birliği	125	169	180
Güney Doğu Avrupa	91	143	180
Latin Amerika	115	153	176
Japonya	179	216	282
Uzak Doğu (Japonya ve Çin hariç)	114	117	124
Güney Doğu Asya	105	98	103
Çin	100	100	122

Kaynak : J. Tinbergen, Shaping The World Economy, New York 1962, s. 9.

Milli gelir artışını meydana getiren «üretim» bakımından çeşitli ülkelerin yakın yıllardaki durumu, dolaylı olarak nüfus artışının etkisini de ortaya koyan «adam başına üretim» ile birlikte dikkati çekmektedir:

Tablo 30

Çeşitli Ülkelerde 1953 ve 1966 Yıllarında Toplam ve Adam Başına
Üretim İndeksleri

(Sabit fiyatlarla ve 1963 = 100 olarak)

A: Toplam üretim; B: Adam başına üretim

Ülkeler		1953	1966	1977(*)
Arjantin	A	76	117	(102)
	B	91	112	(99)
ABD	A	75	118	(111)
	B	89	114	(109)
Belçika	A	71	113	(107)
	B	75	111	(107)
Bulgaristan	A	51	131	
	B	56	128	
Danimarka	A	70	117	(108)
	B	75	114	(108)
Fransa	A	61	118	(108)
	B	69	112	(107)
Güney Afrika	A	63	120	(102)
	B	61	112	(97)
İsrail	A	35	120	(101)
	B	51	108	(97)
Japonya	A	40	131	
	B	45	127	
Kanada	A	68	122	(108)
	B	87	115	(106)
Macaristan	A	61	115	(112)
	B	65	114	(110)
Pakistan	A	71	115	
	B	87	108	
Romanya	A	47	134	(120)
	B	52	132	(118)
SöCB	A	44	126	
	B	52	121	
Türkiye	A	65	119	
	B	88	109	
Venezuela	A	54	117	(115)
	B	79	105	(108)
Yugoslavya	A	46	126	
	B	51	122	

Kaynak : Statistical Yearbook 1967, New York 1968, tablo 187, s. 542/545,
(Birleşmiş Milletler).

(*) 1977 yılına ait rakamlar için kaynak: Statistical Yearbook 1978, New York
1979, tablo 84, s. 698/702 (Birleşmiş Milletler)

6. Milli gelir ile sosyal ve kültürel durumlar arasında dikkate değer ilişkiler vardır. Y. Lacoste'a göre bu durumlar şöyle özetlenebilir.⁷²

a) *Eğitim seviyesi ile milli gelir arasında*

Milli geliri 200 doların üstündeki ülkelerde okuma-yazma bilenler oranı % 30'un altında değildir. Aksine, okuma-yazma bilenlerin % 30'un altında olduğu bütün ülkelerde milli gelir 200 doların altındadır.

b) *Beslenme durumu ile milli gelir arasında*

Milli geliri 200 doların üstünde olan hiçbir ülkede günlük kalori miktarı 2 000'den az değildir. Kalori miktarı 2 000'den düşük olan ülkelerde milli gelir 200 dolardan daha düşüktür.

c) *Faal nüfusun tarımda çalışanlar oranı ile milli gelir arasında*

Milli geliri 200 doları aşan hiçbir ülkede — Türkiye ve Irak hariç— bu oran % 70'i aşmıyor. Milli geliri 200 dolardan daha az olan hiçbir ülkede —Paraguay ve Nijerya hariç— bu oran % 60'ın altına düşmüyor.

ç) *Enerji tüketimi ile milli gelir arasında*

Milli geliri 200 doları aşanlar, adam başına yılda 3 500 kWh enerji tüketiyor. Milli gelir 200 doların altında olunca bu miktar da 3 500'ün altına düşüyor. Bu ülkelerde adam başına çelik tüketimi de yılda 10 kg. dan azdır.

d) *Dış ticaret ile milli gelir arasında*

Genellikle milli gelir düşük oldukça dış ticaret değeri de düşüyor.

Türkiye'de «nüfus başına milli gelir» 1938-1968 yılları için çeşitli fiyatlarla hesaplanmıştır. 1950 yılında cari

72 Bk. Lacoste, Y., A.g.e., s. 251/255.

fiyatlarla 428 TL. olan milli gelir sabit fiyatlarla 434 TL., 1955'te 757 ve 513 TL., 1960 yılında ise 1 598 ve 601 TL. dir. 1962 yılından bu yana milli gelirin «1961 fiyatlarıyla» de hesaplandığı görülmektedir. Böylece 1968 yılı için yapılan ön tahminler adam başına düşen milli gelirin cari fiyatlarla 2 822 TL. olmasına karşılık 1961 fiyatlarıyla 2 136 TL. olduğunu göstermektedir.⁷³

- 1938-1961 yılları için «sabit fiyatlarla» yapılan hesaplamalarda bazı yıllar için adam başına düşen milli gelir sayılarında gerilemeler varsa da, gerek «cari fiyatlarla», gerekse «1961 fiyatlarıyla» yapılan hesaplamalar milli gelirin devamlı bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ne var ki, dolar olarak adam başına düşen milli gelir gelişmiş ülkelerle kıyaslanırsa Türkiye'de milli gelirin düşük olduğu anlaşılır. 1950 yıllarında dolar olarak adam başına düşen milli gelir bakımından Türkiye, 73 devlet arasında 43. sırayı alıyordu.⁷⁴
- Milli gelirin dağılışında eşitsizlikler vardır. İkinci Kalkınma Planına göre, «.. 1963 yılında ailelerin en alt gelirdeki yüzde 20'si milli gelirden yüzde 4.5 oranında pay alırken, en üst gelirdeki yüzde 20'sinin yüzde 57 oranında pay almakta olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda 1963'te birinci grup için aile başına yıllık gelir yaklaşık olarak 2 500 TL. ve ikinci grup için 31.900 TL. olmaktadır. Bu durum İkinci Beş Yıllık Plan döneminde gelir dağılımını ıslah edici yöndeki politikaların sebebini teşkil etmektedir». (Bk. A.g.e., s. 56)

İkinci Kalkınma Planında en alt ve en üst aile dilimleri için verilen gelir dağılımı yüzdeleri, **«Gelir Dağılımı Araştırması»na göre şöyle tamamlanabilir: «Herbir Beştebire Düşen Gelir %'si»**

73 Bk. Türkiye Milli Geliri. Toplam Harcamaları ve Yatırımları. 1938, 1948-1988, Ankara 1969, tablo 7. s. 20.

74 Bhagwati, J., L'Economie Des Pays Sous-Développés, Paris 1966, s. 10/11.

alt-orta için 8.5, orta için 11.5 ve üst-orta için de 18.5'tir.

Türkiye'deki gelir dağılımının başka ülkelerle karşılaştırılmasından çıkan sonuca gelince; «Beş adet gelişmiş (ABD, İngiltere, Kanada, Hollanda ve Danimarka); üç adet gelişmekte olan (İtalya, Japonya ve İsrail); ve üç adet az gelişmiş ülke (Seylan, Porto Riko ve El Salvador) ile yapılan karşılaştırma»ya göre 1950'lerin başlarında bu 11 ülkeden «sadece El Salvador'da gelir dağılımı, 1963 Türkiye'sinden daha gayri adil durum göstermektedir». (Bk. Adı geçen araştırma, Ankara 1966, s. 1, tablo 1 ve s. 3, tablo 4).

- Türkiye'nin durumunu tespit edebilmek için, başlıca ülkelerin yanı sıra, «Ortak Pazar» ve «Sınır» ülkelerinin milli gelirlerini karşılaştırmak gerekir:

Tablo 31

Ülkeler	1966	1967	1974(*)	1975(*)
Çeşitli Ülkelerde Dolar Olarak Adam Başına Milli Gelir				
Başlıca ülkeler				
ABD	3 175	3 303	5 923	6 236
İsviçre	2 059	2 171	6 790	7 810
Kanada	1 990	2 087	5 840	...
Kuveyt	3 240		11 063	
Ortak Pazar ülkeleri				
Belçika	1 519	1 600	5 028	5 851
F. Almanya	1 528	1 512	5 480	6 029
Fransa	1 634	1 738	4 505	5 639
Hollanda	1 352	1 465	4 899	5 345
İtalya	949	1 020	2 439	...
Lüksemburg	1 596	1 655	5 254	5 435
Sınır ülkeleri				
Irak	223	...	...	
İran	225	243	1 295	
Suriye	184	204	...	
Yunanistan	621	...	2 081	
Türkiye	274	294	...	...

Kaynak : İstatistik Cep Yıllığı 1969, [Ankara 1970].

Uluslararası Bölüm, tablo 30, s. 185, (DİE).

(*) 1974 ve 1975'e ait rakamlar için kaynak: İstatistik Cep Yıllığı 1978. (Ankara 1979), Uluslararası Bölüm tablo 29, s. 254 (DİE).

Görüldüğü gibi, üyesi olmaya çalıştığımız «Ortak Pazar» ülkelerinin, milli geliri en düşük üyesi olan İtalya ile aramızda 1/3.5 ve sınır komşumuz Yunanistan ile de 1/2 oranında fark vardır.

B 4. Sınırlı Bir Sanayileşme

«İktisadî kalkınma» ile «sanayileşme»nin eşanlamlı olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Bunun içindir ki günümüzün az gelişmiş ülkeleri iktisadî kalkınmalarını «sanayileşme» yoluyla gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Böylece halkın hayat seviyesinin yükseleceği kanaati yaygındır.

Genel olarak iktisaden gelişmiş ülkeler sanayiye çok gelişmiş olduğu ülkelerdir. Az gelişmiş ülkelerde, yaygın olan tarım hayatının yanı sıra, sınırlı bir sanayileşme görülmektedir. Bir yandan, tarım kesimi ile birlikte ele alınmayan süratli bir sanayileşme ödemeler dengisinde açık, enflasyon, hızlı bir şehirleşme ve geleneksel sosyal yapılarda kargaşa yaratırken, bir yandan da az gelişmiş ülkelerin sanayileşmesi bazı engellerle karşılaşmaktadır. Bu engellerin, iktisadî çevrelerin kusurları, sosyal ve demografik problemler, üretim faktörlerinin yetersizliği olmak üzere başlıca üç kategoride toplandığı görülür.⁷⁵

Az gelişmiş ülkelerde işgücü içinde yer alan «sanayi işçisi» gelişmiş ülkelere kıyasla hem oran itibariyle düşük, hem de «vasıfsız»dır. Maden ocaklarında çalışanlar hesaba katılmazsa, sanayi kesiminde yer alan faal nüfusun Afrika'da % 11, Asya'da % 10, Latin Amerika ülkelerinde % 17 olmasına karşılık bu oranların Kuzey Amerika için % 37 ve Batı Avrupa ülkeleri için % 42 olduğu öne sürülmektedir.⁷⁶ İşgücünden gelen sanayileşmeyi sınırlandırıcı ve sanayi kollarında verimi düşürücü etkilerin yanında, daha da önemli olan yatırım güçlükleri vardır. Sanayi yatırımlarına kaynak bulunması halinde «sanayi işçisi»ni fazlasıyla sağlayacak bir «potansiyel» mevcuttur.

75 Bk. Méthodes et Problèmes de l'Industrialisation Des Pays Sous-Développés, New York 1955. s. 13. (Birleşmiş Milletler).

76 Bk. Lacoste, Y., A.g.e., s. 47.

Az gelişmiş ülkelerdeki koşullar ağır sanayi yerine hafif sanayi kollarına yaygınlık kazandıracak niteliktedir. Dünya dokuma sanayiinin ve çimento üretiminin önemli bir bölümü az gelişmiş ülkelerde bulunduğu halde çelik ve font üretiminin çok düşük bir seviyede kalması bu kanaati doğrulamaktadır. Yatırımlar ile adam başına bir yılda kilogram olarak düşen çelik tüketimi arasındaki yakın ilişki gözönünde tutulacak olursa, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerdeki ilgi çekici durum aşağıdaki tabloda görülebilir:

Tablo 32

Bazı Ülkelerde Adam Başına Çelik Tüketimi (1958)	
Ülkeler	Kg. olarak çelik
ABD	568
F. Almanya	400
İngiltere	400
SSCB	260
Japonya	140
Meksika	43
Yunanistan	33
Türkiye	12
Hindistan	9
Endonezya	3.7

Kaynak : F. Baade, La Course A L'An 2000, Paris 1963, s. 201.

Yukarıdaki tabloda özel bir yeri olan Japonya, sanayileşme yolunda başarılı ve uzun bir mesafe aşmış, son yıllarda milli gelir bakımından da büyük bir artış göstermiştir. Sanayii gelişmiş ülkeler düzeyinde bulunmasına rağmen, millî gelir ölçüsü ve beslenme bakımlarından yakın zamanlara kadar az gelişmiş ülkelerle çok gelişmiş ülkeler arasında yer alıyordu. Çünkü, adam başına düşen yıllık millî gelir ve günlük kalori miktarları, gelişmiş ülkelere kıyasla düşüktü. Dar bir toprak parçası üzerine sıkışmış olan Japonya, nüfus artışını yavaşlatıcı tedbirlere başvurmak suretiyle iktisadî gücünü korumayı ve geliştirmeyi denemektedir.*

* Yüzölçümü 389 681 km.² olan Japonya'nın 1987 yılındaki nüfusu 99 920 000 olup km.²'ye 270 kişi düşmektedir.

Sanayileşme çabaları içinde bulunan Türkiye'nin bugünkü durumunu ve gelişme seyrini İkinci Kalkınma Planında yer alan aşağıdaki hususlardan çıkarmak mümkündür:

- İşgücünün 1955-1965 döneminde çeşitli sektörlerde dağılımı sanayide çalışanlar oranının arttığını göstermektedir:

Tablo 33

	Üç Ana Sektörde Çalışan Nüfus		
	1955	1960	1965
Sektör	(1)	(2)	(3)
Tarım	82	79	75
Sanayi	9	10	12
Hizmetler	9	11	13

Kaynak : A.g.e., s. 49, t. 27.

- Sanayi sektöründe istihdam bakımından da «modernleşme» yönünde değişimler vardır:
«1955 yılında sanayi sektöründe istihdam edilenlerin 15 - 64 yaş grubundaki nüfusa oranı yüzde 7.3 iken, bu oran 1965 yılında yüzde 8.7'yi bulmuştur. Hizmetler sektöründe aynı oran 1955 yılında yüzde 7.5'ten 1965 yılında yüzde 10'a yükselmiştir. Bu göstergeler insangücü yapısının hareketliliğini ve hızla modernleşme yönünde değiştiğini göstermektedir». (A.g.e., s. 57).
- Gelişme olayının birbirinden ayrılmaz üç unsuru olan «sanayileşme, tarımda modernleşme ve şehirleşme» az gelişmiş ülkelere has bir özellik olan «şehirleşmenin sanayileşmenin önünde yürümesi»ni Türkiye'de de karşımıza çıkarmaktadır:

Tablo 34

Büyük Şehirlerde Sanayileşme (1950 = 100)
(1965)

	<u>İçli sayısı İndeksi</u>	<u>Şehirleşme İndeksi</u>
İller	(1)	(2)
İstanbul	240	178
Ankara	446	313
İzmir	139	174
Adana	179	246
Bursa	154	205
Eskişehir	170	194
Gaziantep	115	220
Konya	242	245
Kayseri	155	194

Kaynak : A.g.e., s. 260, t. 130.

- Sanayi kesiminin «gayrisafi milli hasıla» içindeki payı gittikçe artmakla birlikte 1972 yılında ancak % 30.7 oranına ulaşabilecektir:

Tablo 35

Sektörlerin Gayrisafi Milli Hasıla
İçindeki Payları*

	(%)		
	1962	1967	1972
1. Tarım	36.4	30.4	26.6
2. Sanayi	22.8	25.5	30.7
3. İnşaat	5.0	5.3	5.4
4. Ulaştırma	7.1	7.4	7.5
5. Konut	4.2	4.5	4.3
6. Diğerleri	25.0	26.2	24.9
7. Dış Alem	—0.5	0.7	0.6
Toplam	100.0	100.0	100.0

* Piyaso fiyatları ile katma-değer payları.

Kaynak : A.g.e., s. 296, t. 146.

- Üç ana sektörde çalışanların durumu ve Türkiye ile mukayesesi için, tabii nüfus artışı ile birlikte konuyu ele alan aşağıdaki tablo incelenmeğe değer:

Tablo 36

Bazı OCDE Ülkelerinde Tabii Nüfus Artışı Oranı ve İstihdam
(% olarak, 1957 - 1967 yıllık ortalaması)

Ülkeler	Nüfus artışı	Tarım	Sanayi	Ötekiler
F. Almanya	1.10	10,6	48,0	41,4
Belçika	0,65	5,8	45,5	48,7
Danimarka	0,75	16,6	41,9	41,5
İspanya	0,85	34,8	35,0	30,2
ABD	1,50	5,2	33,7	61,1
Fransa	1,20	16,6	40,6	42,8
Yunanistan	0,75	50,1	21,2	28,7
İtalya	0,70	24,1	41,1	34,8
Japonya	0,95	20,6	34,3	45,1
Portekiz	0,80	33,5	35,5	31,0
İngiltere	0,65	3,1	47,2	49,7
İsveç	0,65	10,1	41,1	48,8
İsviçre	1,70	8,8	51,8	39,4
Türkiye	2,60	72,6	11,1	16,3

Kaynak : l'Observateur de l'OCDE, no. 38, s. 22-23, (Şubat 1969).

Bu tablonun açıklıkla gösterdiği gibi Türkiye, faal nüfusun büyük çoğunluğunun henüz tarım kesiminde çalışmakta olduğu bir ülkedir. Sanayi kesiminde çalışanlar oranı, bazı OCDE ülkelerine kıyasla çok düşük kalmaktadır. Bu arada, hatırla tutulması gereken önemli bir nokta da, ileride ele alacağımız gibi, sanayide çok gelişen ülkelerde «işgücü»nün sanayi kesiminden hizmetler kesimine doğru kaymakta oluşudur.

Türkiye'de sanayileşmenin «sınırlı» kalmasında rol oynayan en önemli etken gayrisafi milli hasıladan bir yılda yatırımlara ayrılan miktarın «dünya ölçülerine kıyasla çok düşük kalması»dır. 1950-1959 döneminde Türkiye'de yıllık yatırım ortalaması milli gelirin % 13,7'si seviyesinde kaldığı halde, «Aynı devrede Hollanda'da yıllık yatırım vasatısı % 24; Belçika'da % 17; İtalya'da

% 22; Almanya'da % 27.7 ve İngiltere'de % 17.5 ve yıllık yatırım seviyesi diğer memleketlere nazaran nispi bir düşüklük arzeden Amerika'da ise % 16 olmuştur».⁷⁷ Türkiye için verilen yıllık ortalamanın «asgari % 2'lik bir kısmı» dışardan sağlandığına göre iç kaynaklarımızla gerçekleştirilen yatırım seviyesi gayrisafi milli hasılanın ancak % 11.7'sine ulaşabilmektedir. Son yıllarda «Gayrisafi milli hasılanın yüzdesi olarak» toplam yatırımların 1962 yılında % 13.2'den 1966 yılında % 18'e yükseldiğini görüyoruz.⁷⁸

B 5. İktisadî Bakımdan Gelişmiş Ülkelere Bağlılık

Az gelişmiş ülkelerin ekonomisi çeşitli bakımlardan gelişmiş ülkelere bağlıdır. Bu bağlılık, bazı az gelişmiş ülkeler için tarihi sebeplere dayanır. Zira bu ülkeler siyasi bağımsızlıklarını kazanmadan önce sömürge veya yarı-sömürge döneminden geçmişlerdir ve bunun yarattığı ilişkilerden tamamen kurtulamamışlardır.

Aslında, az gelişmiş ülkelerin iktisadî bakımdan gelişmiş ülkelere bağlı olması için mutlaka böyle bir dönemden geçmeleri de gerekmez. Yakın bir geçmişte bağımsızlıklarına kavuşan az gelişmiş ülkelerin yanı sıra tarihleri boyunca siyasi bir bağımlılığa konu olmamış bulunan az gelişmiş ülkeler de, derece farkları ile, iktisaden bağlılık durumunda bulunmaktadır.

Bağılılığı doğuran durumlardan biri de kapitalist ekonominin ve kurumlarının az gelişmiş ülkelere dışardan, bir zorlama olarak götürülmüş bulunmasıdır. Bu ülkeler geleneksel bir iktisat düzeni içinde bulunurken gelişmiş ülkelerle ilişkilerinde kapitalist ekonominin mekanizmasını ve kurumlarını ithal etmek zorunda kalmışlardır.

Başta «teknolojik durum» olmak üzere «dış ticarete temerküz» ve «faktör fiyatlarında farklılık» sebebiyle az

77 Bk. Kurdaş, K.. Türkiye Ekonomisinde Süratli Bir Kalkınmayı Engelleyici Temel Faktörler, Sanayide Yatırım ve Sermaye Terakümü, İstanbul 1963, s. 25.

78 Bk. Kalkınma Planı, İkinci Beş Yıl, Ankara 1967, s. 14, t. 7.

gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere bağılılığı ve «dünya işbölümünün neden gelişmemişler aleyhine olduğu» bir karşılaştırmada ortaya konulmuştur.⁷⁹ Gelişmiş ülkelere bağılılık yaratan sebepler arasında az gelişmiş ülkelerin ihracatında belli maddelerin yer alması büyük rol oynar. 1955 yılında toplam ihracat içinde Irak ve İran için «petrol» % 86, Mısır için «pamuk» % 79, Habeşistan için «kahve» % 68, İsrail için «turunçgiller» % 36 ve Türkiye için «tütün» % 28 oranında yer almaktaydı.⁸⁰ Yirmi yıllık bir sürede bu bakımdan meydana gelen değişimler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 37

Ülkeler	İhracatın Belli Ürünlerde Toplanması (% olarak, genel ihracat içindeki toplam değer)		
	İhrac edilen madde	1938	1957
Angola	Kahve	31	43
	Elmas	11	12
Brezilya	Kahve	45	60
Birmanya	Pirinc	44	76
Seylan	Çay	65	64
	Kauçuk	17	20
Şili	Bakır	49	74
Küba	Şeker	78	81
Tayland	Pirinc	49	89.5

Kaynak : R. Gendarme, *La Pauvreté Des Nations*, Paris 1963, s. 178.

«Üçüncü Dünya»nın gelişmiş ülkelerle ticaretinde, belli maddelerin büyük oranlarla yer almasının yanı sıra bunların ham madde ve besin maddesi, maden cevheri olarak taşıdığı nitelik ve ithalatın da tüketim ve donatım malları oluşu ortaya fiyatlar bakımından bir sorun çıkarmaktadır. Bunu somut bir örnekle belirtmek için, Brezilya'nın 1954 yılında 19 çuval kahveyle bir jeep satın alabilmesine karşılık, 1962 yılında aynı jeepi alabilmek için 39 çuval kahve vermesi gerektiğini söyleyebili-

79 Bk. Küçükömer, İ., *Gelişmiş ve Az Gelişmiş Ülkelerin İlişkileri Üzerine*, İstanbul 1966, s. 111-149.

80 Bk. Grunwald, K., -Ronall, J. O., *Industrialization In The Middle East*, New York 1960, s. 58.

riz.⁸¹ Bu küçük örneğin açıkça gösterdiği sorun, az gelişmiş ülkelerin ısrarı karşısında 23 Mart 1964 tarihinde Cenevre'de çalışmalarına başlayan «Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı»nda (UNCTAD) ele alınmıştır. Daha sonraki yıllarda da çalışmalarını sürdüren Konferansta «ham madde satıcısı» ülkelerle «mamul madde satıcısı» ülkelerin, dünya ticaretinde tarım ürünleri fiyatlarının devamlı olarak düşüş göstermesine karşılık sanayi ürünleri fiyatlarının yükselmekte oluşuna karşı alınması gereken tedbirleri kararlaştırmaları beklenmektedir.⁸² «Üçüncü Dünya» ülkeleri, dış ticaretin iktisadî kalkınmalarının bir aracı haline getirilmesini istemektedir.

İktisadî bakımdan gelişmiş ülkelere bağılılıkta «yabancı sermaye» de önemli bir rol oynamaktadır. Bir yandan kalkınma için zorunlu «kaynak açığı», bir yandan da «ticaret açığı» yabancı sermaye ihtiyacını doğurmaktadır. Bu konuda önemli olan, yabancı sermayenin az gelişmiş ülkelere «zararlı» olmasının önlenmesidir.⁸³ Ziya Gökalp'ın 1924 yılında yayınlanan «Ecnebi Sermayesi» adlı yazısında işaret ettiği gibi, «Sermayenin bir memleketten çıkıp diğer memlekete girmesi, kanın bir uzviyetten alınıp başka bir uzviyete nakledilmesi gibidir». Yabancı sermayeyi «symbiose» olayına benzeten, «iktisadî kan mesabesinde» saydığı, «memleketimize hariçten giren bir elektrik cereyanı»na benzettiği bu sermayenin «siyasî şartlarla» ülkemize gelmesini sakıncalı bulan Ziya Gök-

81 Bk. Lacoste, Y., *Géographie du Sous-Développement*, Paris 1965, s. 70.

82 CED (Committee for Economic Development) tarafından yayınlanan bir raporda dünya ticaretine giren tarım ürünlerinin, birim değeri 1953=100 sayılarak, 1964 yılında 85 olmasına karşılık sanayi ürünlerinin birim değerinin 107 olduğu görülmektedir.

Bk. *Trade Policy toward Low-Income Countries*, New York 1967, s. 38, t. 1.

83 Bu konuda öne sürülen görüşler için bk.

— Tuncer, B., *Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu*, Ankara 1968, s. 42-54.

— Kazgan, G., *İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul 1969, s. 340 - 341.

— Bulutoğlu, K., *100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye*, İstanbul 1970, s. 12 - 22.

alp, yabancı sermayenin işleyiş mekanizmasını, geçerliliğini bugün de koruyan şu cümlelerle ortaya koymaktadır: «Görülüyor ki, ecnebi sermaye, memleketimize tufeyli halinde girecektir. Şu kadar var ki patolojik değil, normal bir tufeyli halinde girecektir. Fakat, o bizim tufeylimiz olduğu kadar, biz de onun tufeylisi olacağız».⁸⁴

Az gelişmiş ülkelerin kalkınmaları için bir süre «iktisadi kan»a muhtaç oldukları söylenebilir. Önemli olan bu «süre»nin tayini ve «Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olunmaması»dır. Benzetmek caizse, yabancı sermaye, bir emme-basma tulumbanın işleyişi için gerekli «su» durumundadır ve bundan sonra, ülkenin kaynaklarının değerlendirilmesinde milli sermayeye ortaklık olur.

*
**

İhracat, dış ticaret ve yabancı sermaye bakımlarından Türkiye'nin durumu şöyle özetlenebilir:

● İhracat

Tarımsal bir özellik gösteren ihracatımızın gelecek yıllarda da bu durumunu koruyacağı anlaşılmaktadır:

Tablo 38

Tarım ürünleri	Ana Grupların İhracat Dağılımındaki Oranları			Toplam
	Madencilik ve taşocakçılığı ürünleri	Sanayi ürünleri		
%	%	%		
1967	76.7	5.5	17.8	100.0
1970	72.4	6.0	21.6	100.0
1972	66.8	5.9	27.3	100.0
1974*	55.6	5.2	39.2	100.0
1975	56.6	7.5	35.9	100.0
1976	64.0	5.8	30.4	100.0
1977	59.4	7.2	33.4	100.0

Kaynak : İkinci Kalkınma Planı, s. 92, t. 54.

(*) 1974 - 1977 yıllarına ait rakamlar için kaynak: Dördüncü Kalkınma Planı, s. 65, t. 52.

84 -Bk. Tütengil, C. O., Ziya Gökalp'in İktisadi Görüşleri, 1964 - 1965 Ders Yılı Sosyoloji Konferansları, İstanbul 1965, Beşinci Kitap, s. 139-140.

«1969 Yılı Programı»nda belirtildiğine göre, «İhracat genel olarak tarımsal karakter göstermektedir. Sanayi ürünleri ihracatının artış hızı oldukça yavaştır. Maden kaynakları gereği gibi değerlendirilmediğinden ihracat içinde maden ürünlerinin yeri önemsiz kalmaktadır. Sanayi malları ihracatını artırmak için yeni pazarlar bulmak zorunluluğu vardır. İkinci Plan, Türk ekonomisinin dış kaynaklara bağıllığını azaltmak amacıyla ihracatın artırılmasını temel hedeflerden biri olarak tespit etmiştir». (A.g.e., Ankara 1969, s. 104).

İhracatımızın belli tarım ürünlerine dayandığı da bilinmektedir.

● Dış ticaret

İkinci Kalkınma Planında «Türk ekonomisinde gelişmeyi sınırlayan bir faktör» olarak ele alınan dış ticaretin 1968-1972 döneminde de dış borçlanmayı zorunlu kılacağı ifade edilmiştir: «Türk dış ticaretinin geçmiş dönemdeki uzun vadeli eğilimi, birkaç yıl hariç tutulursa, millî gelirdeki artışlara paralel bir gelişme gösterememiş olması ve böylece ekonomik gelişmeyi sürükleyici değil fakat sınırlayıcı bir niteliğe sahip olmasıdır». (A.g.e., s. 41).

● Yabancı sermaye

Yabancı sermaye konusunda B. Tuncer'in araştırması şu noktaları ortaya çıkarmaktadır:

- 1950 yılından 1965 yılı sonuna kadar Türkiye'ye gelen özel yabancı sermaye miktarı 533 137,6 bin dolar kadardır. Bunun % 44.3'ü Petrol Kanununa göre, % 12.1'i Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kanaliyle, % 30.8'i Ereğli Demir ve Çelik Fabrikalarına, % 12.8'i de Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununa göre Türkiye'ye gelmiştir.
- Bu sermayenin % 30.5'inin ABD'den, % 17.7'sinin İsviçre'den, % 16'sının Hollanda'dan ve % 14.6'sının da F. Almanya'dan geldiği görülmektedir.

- Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin % 95.28'inin imalât sanayii, % 2.34'ünün hizmetler, % 1.25'inin madencilik, % 0.92'sinin inşaat ve % 0.21'inin de tarım sektörüne dağıldığı anlaşılmaktadır.
- 1963 - 1965 yıllarında ortalama olarak özel sektör yatırımlarının % 1.9'u yabancı sermaye yatırımları şeklindedir.
- Türkiye'de yabancı sermaye kuruluşlarının yerli kuruluşlara oranla çok daha kârlı çalıştıkları, satışlara göre kârlılığın % 48 daha büyük olduğu ve sermayeye oranla satışların % 30 çevresinde daha yüksek bulunduğu söylenebilir.
- 1959-1966 döneminde ABD'nin P.L. 480 Programı çerçevesinde Türkiye'ye Türk lirası karşılığında sattığı tarımsal ürün fazlalarından ileri gelen «Cooley Fonu»ndan yapılan ikrazlar, bu dönemde Türkiye'ye gelen yabancı sermayenin % 77.7'si kadardır. Bu fondan yapılan ikrazların tümünün Amerikan sermayesiyle kurulan teşebbüslere yapıldığı gözönünde tutulursa yalnız «Cooley Fonu»ndan, Amerikan sermayesi ile kurulan teşebbüslerce, getirilmiş olan yabancı sermayenin % 180.5'i oranında borçlanılmış olduğu anlaşılır.
- İmalât sanayiine yöneldiği görülen yabancı özel sermaye, büyük ölçüde tüketim malları ve özellikle de dayanıklı tüketim malları imalâtına rağbet etmektedir... Ayrıca, yabancı sermayenin faaliyet gösterdiği iş kollarında, önemli oranda ithalâta dayandığı (ilâç ve oto montaj), bu alanlarda ham madde ve ara malı üretecek faaliyetlere itibar etmediği anlaşılmaktadır.
- Sonuç olarak, miktar bakımından önemli olmadığı görülen yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye'nin ekonomik gelişmesine fazla bir katkısının olması beklenemez. Buna karşılık, şimdiki seviyelerde bile yabancı sermaye yatırımlarının gerektirdiği transferler, önemli sayılabilecek miktarla-

ra ulaşmıştır... Türkiye'nin ekonomik gelişmesinde yine Türk toplumunun kendi çabalarının en büyük rolü oynayacağını, dış kaynakların ve özellikle yabancı sermayenin bu gelişmeye yapabileceği katkının çok sınırlı olabileceğini belirtmek yerinde olacaktır. (A.g.e., s. 86-155).

Görülüyor ki, iktisadî bakımdan gelişmiş ülkelere bağılıktan kurtulmamız ihracatımızın tarımsal karakterinin azaltılmasına, dış ticarete dengeye ve ekonomik gelişmemize bir katkıda bulunmak yerine önemli transferlere yol açan yabancı sermaye açmazına düşmemize bağlıdır. «Düyunu Umumiye» tecrübesinden geçmiş olan Türkiye'nin bu konuda uyanık olması beklenir.

B 6. Şişkin Bir Ticaret Kesimi

Az gelişmiş ülkelerde ticarî faaliyet şaşırtıcı bir görünüş kazanmaktadır. Bu ülkelerde aile ekonomisinin yaygın oluşunun «ticaret»i sınırlandırması beklenirken faal nüfusun iktisadî faaliyet dallarına göre bölünüşünde ticaretle uğraşanlar dikkati çeken bir oran gösterir. Son istatistiklere göre bu oran Cezayir'de % 5.7, Tunus ve Brezilya'da % 6.7, Fas ve İran'da % 7.3, Portekiz'de % 8, Suriye'de % 8.8, Meksika'da % 9.5 ve İspanya'da % 10.3'tür.⁸⁵ Daha da şaşırtıcı olan, millî gelirin dağılışında ticaret kesiminin bu ülkelerde aldığı aşırı paydır. Az gelişmiş ülkelerde ticaretle uğraşanlarda fert başına düşen net istihsalın tarımla uğraşanlardan daha yüksek olduğunu söyleyen Y. Lacoste, tarımla uğraşanın net üretimi 100 sayılırsa ticaretle uğraşanın net üretimini çeşitli ülkeler için şöyle hesaplamaktadır:⁸⁶

Yeni Zelanda	65	Hindistan, Japonya ve Brezilya	300
İngiltere	100		
Kanada	130	Güney Afrika Birliği	650
ABD	180	Meksika	770
İtalya	230	Türkiye	780

85 Bk. *Year Book of Labour Statistics* 1969, Cenevre 1970. Tablo 2 A, s. 42-139. (ILO).

86 Bk. *Les Pays Sous-Développés*, Paris 1963, 4. b., s. 18.

Bu sayılara bakılarak şu sonuçlar çıkarılabilir:

a) Az gelişmiş ölkelerde, tarım ve ticaret kesimi arasında net üretim bakımından ticaret kesimi lehine büyük bir fark vardır.

b) Gelişmiş ölkelerde iki kesimin net üretimi arasında yakınlık, İngiltere’de olduğu gibi eşitlik ve Yeni Zelanda örneğinde görüldüğü gibi de tarım lehine bir durum mevcuttur.

c) Az gelişmiş ölkelerde tarımdaki verim düşüklüğü sebebiyle ortaya çıkan ticaretteki net üretim çokluğu, bu kesimin oynadığı parazitçe rolü göstermektedir. Bu ölkelerde ticaret kesimini «şişkin» hale getiren de budur.

Az gelişmiş ölkelerde ticaret kesiminin çok kazançlı olması şu sebeplere bağlanabilir:

1) Bu ölkelerde ticaret, büyük ölçüde, spekülasyona yönelmiştir.

2) Üretici ile tüketici arasındaki mesafe oldukça uzundur. Başka bir deyişle, üretici ile tüketici arasına giren «aracı»ların sayısı fazladır.

3) Az gelişmiş ölkelere tacirlerin genellikle yabancı ölkelerden gelmesi «ticaret ahlâkı»nı zedelemektedir.

4) Pazarların bütünleşmemesi, kalite ve fiyat denetiminin yokluğu da ticaret kesiminde kârlılığı artırmaktadır.

Bu durumda, üretim ve tüketim kooperatiflerine duyulan ihtiyaç, devletin ve mahallî idarelerin kalite ve fiyat denetimi, «aracı» sayısını azaltıcı tedbirler az gelişmiş ölkelerde kendini hissettirmektedir.

*
**

Daha önce, Türkiye’de çalışan nüfusun üç ana kesim arasındaki bölünüşü ele alındığında (Tablo 33) «hizmetler» kesiminin 1965 yılında % 13 oranına ulaştığı görülmüştü. Hizmetler kesimi içinde yer alan «ticaret»in 15 ve daha yukarı yaşlardaki çalışan nüfustaki oranı 1962 yılında % 3.3 ve 1967 yılındaki oranı da % 3.6 olarak gö-

rölmektedir.⁸⁷ ILO'ya göre ise, Türkiye'de «ticaret» kesiminde çalışanlar, faal nüfusun % 2.9'u olan 393 055 kişidir.⁸⁸ Bu kesimin oran olarak düşük olmasına rağmen yurt içindeki gelirler içindeki payının, öteki kesimlere göre «nispi» önemi Türkiye'de de sözkonusudur:

Tablo 39

Sektörlerin Faktör Fiyatları ile Net Yurtiçi Gelirlerdeki Payları	1962	1964	1966
Tarım	41.2	39.4	36.8
Sanayi	16.7	17.5	18.8
İnşaat	5.7	5.8	6.0
Ticaret	9.2	9.5	9.7
Ulaştırma	6.5	6.7	6.9
Mali müessese serbest meslekler	7.3	7.5	7.7
Konut	3.4	3.5	3.7
Devlet hizmetleri	10.0	10.1	10.6
Yurtiçi geliri	100.0	100.0	100.0

Kaynak : İkinci Kalkınma Planı, s. 11, t. 3.

Öte yandan, «ticaret» kesimi için işgücü talebinin yıllık ortalama artışı % 3.4 olarak hesaplanmıştır. Buna göre, ticaret kesiminin işgücü talebi 1970 yılında 551 bin, 1972 yılında da 589 bin olmaktadır.⁸⁹

*
**

İktisadî bakımdan ele aldığımız ölçüler, gizli ve açık işsizlik - az enerji tüketimi - milli gelirin düşüklüğü - sınırlı bir sanayileşme - «yeni sömürgecilik»⁹⁰ deyimiyle

87 Bk. Kalkınma Planı. İkinci Beş Yıl, Ankara 1967, s. 130, t. 60.

88 Bk. A.g.e., Tablo 2 A, s. 133.

89 Bk. Kalkınma Planı. İkinci Beş Yıl, s. 133, t. 85.

90 «Yeni sömürgecilik» için yapılan tanımlar arasında Gana devlet adamlarından Nkrumah'ın öne sürdükleri ligi çekicidir. Nkrumah'a göre yeni sömürgecilik «Afrika'ya bir elle bağımsızlığını verip öteki elle onu geri alma metodu» veya «yeni sömürgeci devletin eski sömürgesine onu bir müşteri - devlet haline getirip politika dışı yollarla kontrol altına alabilmek için bir çeşit egemenlik tanıdığı yalancı bir bağımsızlıktır».

Bak. B. Davidson, Afrika'da Milli Kurtuluş ve Sosyalizm Hareketleri, İstanbul 1965, s. 124, (Cev. A. Tokatlı).

de ifade edilen iktisadî bakımdan bağıllık - ticaret kesiminin lüzumundan fazla gelişmesi açısından az gelişmiş ülkelerde karşılaştığımız durumu ortaya koymaktadır.

III. Sosyal Yapı Bakımından Ölçüler

C. 1. Nüfusun Özellikleri ve Yapısı

Nüfus konusunu iki ayrı başlık altında incelemek daha uygun olur:

a. Yüksek ölüm oranı, ortalama yaştan düşüklüğü, çocuk ölümleri

● Dünyanın çeşitli ülkelerinde 1851-1950 yıllarında ölüm oranlarının gösterdiği değişimler bir eğilimi ortaya koymaktadır:

Tablo 40

Bazı Ülkelerde Kaba Ölüm Oranları (% 0)			
Ülkeler	1851—55	1905—1909	1950
Mısır		26.5	19.1
ABD		15.4	9.6
Şili		32.5	15.0
Hindistan		43.0	16.1
Japonya		20.9	10.9
Belçika		16.2	12.5
Danimarka		14.1	9.2
Finlandiya	28.2	17.7	10.1
Fransa	24.1	19.5	12.7
Almanya	27.2	18.3	10.3
Yunanistan		20.3	7.1
Macaristan		25.7	11.5
İtalya		21.7	9.8
Portekiz		21.6	12.2
İspanya		24.5	10.9
İsviçre	23.6	16.5	10.1
İsveç	21.7	14.6	10.0
SSCB	40.0	29.4	9.6

Kaynak : C. M. Cipolla, The Economic History of World Population, Londra 1964, s. 78-79, t. 13.

1851-1950 yıllarında ortaya çıkan ölüm oranlarında gerileme eğiliminin daha sonraki yıllarda da devam ettiği anlaşıyor:

Tablo 41

Çeşitli Ülkelerde ve Yıllarda Kaba Ölüm Oranları (% 0)			
Ülkeler	1953	1963	1966
Güney Afrika			
Beyaz nüfus	8.6	9.0	8.6
Renkli »	17.7	15.5	14.9
Asyalı »	9.2	7.4	7.3
ABD	9.6	9.6	9.5
Arjantin	8.9	8.6	8.2
Kanada	8.6	7.8	7.5
Meksika	15.5	10.4	9.6
Arnavutluk	13.7	10.0	8.6
Bulgaristan	9.3	8.2	8.3
Fransa	13.1	11.7	10.7
Hollanda	7.7	8.0	8.1
İsveç	9.7	10.1	10.0
Macaristan	11.7	9.9	10.0
Yugoslavya	12.4	8.9	8.0
Yunanistan	7.3	7.9	7.9
SSCB	9.1	7.2	7.3
Japonya	8.9	7.0	6.8

Kaynak : Statistical Yearbook 1967, New York 1968, tablo 19, s. 97/98, (Birleşmiş Milletler).

Yukarıdaki iki tabloda yer alan ölüm oranlarının ortaya koyduğu iki sonuç şudur:

1. Az gelişmiş ülkelerdeki ölüm oranları gelişmiş ülkelerdekinden daha yüksektir.

2. Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi az gelişmiş ülkelerde de, zaman içinde bir gerileme eğilimi mevcuttur.

● Yaşama ümidi için yapılan hesaplamalar da gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerdeki farklı durumu belli etmektedir:

Tablo 42

Çeşitli Ülkelerde Doğuşta Yaşama Ümidi
(Yıl olarak, E: erkek, K: kadın)

Ülkeler	Yılı	(*)	Yaşama ümidi (*)			
Mali	1957	(1970/75)	27	36.5	E	39.6 K
Gabon	1960—61		32	25	E	45 K
Cezayir	1948	(1970/75)	35	Müslüman halk	51.7	E 54.8 K
	1954		63	Avrupalı halk		
Senegal	1957	(1970/75)	37	38.5	E	54.8 K
Gana	1948		38	41.9	E	45.1 K
Zengibar	1958		42.8			
ABD	1962	(1975)	66.08	E	(68.7)	
			73.4	K	(76.5)	
Kanada	1955—57	(1970/72)	67.61	E	(69.34)	
			72.92	K	(76.36)	
Hindistan	1957—58	(1951/60)	45.23	E	(41.89)	
			46.57	K	(40.55)	
İsrail	1962	(1975)	70.78	E	(70.3)	
			72.80	K	(73.9)	
Japonya	1962	(1976)	66.23	E	(72.15)	
					(77.35)	
Türkiye	1950—51	(1966)	46	E		
			50.41	K	(33 şehir)	(53.7)
Danimarka	1956—60	(1975/76)	70.38	E	(71.1)	
			73.76	K	(76.8)	
Norveç	1951—55	(1975/76)	71.11	E	(71.85)	
			74.70	K	(78.12)	
SSCB	1960—61	(1971/72)	70		(64) E	
					(74) K	

Kaynak : Demographic Yearbook 1963, New York 1964, s. 612/625, t. 26, (Birleşmiş Milletler).

(*) (*) başlığı altında belirtilen rakamlar için kaynak : Demographic Yearbook 1977, New York 1978, tablo 4, s. 151/155 (Birleşmiş Milletler).

Bu tablodan da şu sonuçların çıkarılabileceğini sanıyoruz:

1. Gelişmiş ülkelerde doğan insanların yaşama ümidi, az gelişmiş ülkelerde doğanlardan daha fazladır.

2. Kadınların yaşama ümidi erkeklerden daha fazladır. Bununla birlikte, az gelişmiş ülkelerdeki kadınlar gelişmiş ülkelerdekinden daha erken ölmektedirler.

Az gelişmiş ülkelerdeki duruma bakarak kötümser olmak doğru değildir. Unutmamak gerekir ki, Ortaçağ'da İngiltere'de yaş ortalaması 27 yıldır. XVII. Yüzyılın sonunda ve XVIII. Yüzyılda bu sayı İngiltere ile birlikte Fransa ve İsveç'te 31 yıl olarak görülür. XIX. Yüzyılın ilk yarısında ise adı geçen ülkelerde 41 yıla yükselir.⁹¹

● Sosyal refahın ve sağlık durumunun en hassas ölçüsü sayılan «çocuk ölümleri» de gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkelerde çok farklıdır. 1 000 canlı doğumda bir yaşına kadar meydana gelen ölüm oranları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 43

Çeşitli Ülkelerde Çocuk Ölümü Oranları
(1 000 canlı doğumda 0 - 1 yaşında % 0 olarak)

Ülkeler	Yılı	Çocuk ölümü oranı
İsvec	1963	15.0
Hollanda	»	15.8
Yeni Zelanda	»	19.6
Avustralya	»	20.0
ABD	»	25.2
Japonya	1962	26.5
İsrail	1963	28.2
Sovyetler Birliği	1962	32.0
Arjantin	»	62.1
Yugoslavya	1963	77.5
Guatemala	1962	91.3
Arnavutluk	»	92.1
Ekvator	»	104.0
Bir. Arap C.	»	133.9
Fas	»	149.0
Türkiye	»	165.0

Kaynak: Demographic Yearbook 1963, New York 1964, s. 522/535, t. 22, (Birleşmiş Milletler).

1 000 canlı doğumda 0 - 1 yaşında meydana gelen çocuk ölümleri ortalaması gelişmiş ülkeler için % 0 28.22

91 Bk. Sauvy, A., De Malthus à Mao Tsé-Taung, Paris 1956, s. 47.

olduğu halde az gelişmiş ülkelerde bu ortalama %0 110.66' dır. En yüksek çocuk ölümleri oranı 1958 yılında Mısır'da % 0 166.3 ve 1962 yılında Türkiye'de % 0 165 seviyesine kadar varmıştır. Öte yandan, daha önce «Sağlığı Korumada Yetersizlik» ölçüsünü incelerken üzerinde durduğumuz az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler grubunda (A ve B) 0-5 yaşında meydana gelen çocuk ölümleri % 27 ve % 3.5 olarak görülmektedir.⁹²

Ölüm oranlarında tespit ettiğimiz, zaman içinde gerileme eğilimi «çocuk ölümleri» için de geçerlidir:

Tablo 44

Çeşitli Ülkelerde ve Yıllarda Çocuk Ölümü Oranları
(Bin canlı doğumda bir yaşına kadar)

Ülkeler	1953	1963	1966	1977(*)
Günay Afrika				
Beyaz nüfus	32.7	28.7	...	
Asyalı »	66.2	55.8	42.8	
Renkli »	132.0	128.1	127.6	
ABD	27.8	25.2	23.7	(14.0)
Guatemala	102.8	92.8	91.5	(76.5)
Kanada	35.6	26.3	23.1	(14.3)
Meksika	95.2	68.5	62.9	(54.7)
Arnavutluk	99.6	90.6	...	(86.8)
Bulgaristan	80.8	35.7	32.2	(23.7)
Fransa	41.9	25.4	21.7	(11.4)
Hollanda	23.7	15.8	14.7	(9.5)
İsveç	18.7	15.4	12.6	(8.0)
Macaristan	70.8	42.9	38.4	(26.2)
Yugoslavya	116.1	77.5	61.3	(35.2)
Yunanistan	...	39.3	34.0	(20.3)
SSCB	68.0	31.3	26.1	(27.7)
Japonya	48.9	23.2	19.3	(8.9)

Kaynak : Statistical Yearbook 1967, New York 1968, tablo 20, s. 100/101, (Birleşmiş Milletler).

(*) 1977 yılına ait rakamlar için kaynak: Statistical Yearbook 1978, New York 1979, tablo 19, s. 80/84 (Birleşmiş Milletler).

Sonuç olarak denilebilir ki:

i. Az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelere ölüm ora-

92 Bk. Brockington, C. F., World Health, Londra 1958, s. 40.

nının, özellikle de çocuk ölümlerinin yüksek olması ile ayırt edilebilir.

ii. Ölüm oranları nüfusun yaş bileşimini etkilediği gibi, az gelişmiş ülkelerde ömür ortalamalarının düşük olmasına yol açmaktadır.

iii. Ölüm oranlarının az gelişmiş ülkelerde yüksek olmasının yegâne sebebi tıbbın yetersizliği değildir. Sağlık personelindeki ve donatımdaki eksiklikler bu durumda rol oynamakla birlikte, gerçek sebebi az gelişmiş ülkelerdeki iktisadî ve içtimai şartlarda aramak daha yerinde olur.

Az gelişmiş ülkelerde ölüm oranlarının B.C.G., polio gibi aşı ve D.D.T., penisilin, kinin vb. gibi ilâçların bir sonucu olarak gerilediğini görmekteyiz. Ülkelerin iktisadî, içtimai ve kültürel seviyelerine sıkıca bağlı bulunan çocuk ölümleri ise az gelişmiş ülkeler için henüz ciddiliğini korumaktadır.

Nüfus konusunun ikinci başlığı şudur:

b. Doğurganlığın yüksek olması

Doğurganlık kelimesini (**natalité**)yi karşılamak üzere kullanıyoruz. «Üreme için maksimum biyolojik kapasite» olarak üzerinde durulan «**fecondité**» kelimesi için ise dilimizdeki «**döl bereketi**»ni kullanmak yerinde olur. «Üreme için maksimum biyolojik kapasite» yani döl bereketi, çeşitli sosyal değişkenler tarafından sınırlandırıldığı için her toplumda «doğurganlık» daima üreme kapasitesinin altında gerçekleşir. İsteyerek bekârlık, elde olmayan sebeplerle veya isteyerek «çocuksuzluk», cinsî hayatın türlü safhalarındaki müdahaleler, biyolojik ve dinî sınırlamalar, «döl bereketi» ile «doğurganlık» arasında bir mesafe meydana getirir. Sosyal grup davranışları, «erkek» çocuk için farklı bir değer yargısının bulunup bulunmaması da «çocuk sayısı»nı, dolayısıyla doğurganlığı etkilemektedir. Biyolojiye göre kadının çocuk doğurma çağı genellikle 15-49 yaşlarındadır ve ortalama olarak bir kadının 15-20 çocuk yapma imkânından sözedilebilir.

Doğum oranı, herhangi bir toplumda mevcut üreme kapasitesinin fiilen gerçekleşen miktarını ifade etmektedir. Yıllık doğum ve ölüm oranları arasındaki müspet fark ise «yıllık nüfus artışı»nı verir.

Doğum oranları da, ölüm oranları gibi, bir gerileme eğilimi göstermekte ise de son yıllarda az gelişmiş ülkelerdeki doğum oranları gelişmiş ülkelere kıyasla yüksek olmakta devam etmektedir:

Tablo 45

Çeşitli Ülkelerde ve Yıllarda Kaba Doğum Oranları (% 0)				
Ülkeler	1953	1963	1968	1977(*)
Güney Afrika				
Beyaz nüfus	25.2	23.3	22.8	(42.9)
Renkli »	47.6	45.7	45.6	(42.9)
Asyalı »	34.5	30.3	33.9	(42.9)
ABD	24.7	21.7	18.4	(15.3)
Arjantin	25.3	22.6	21.4	(22.9)
Kanada	28.1	24.6	19.3	(15.5)
Meksika	44.0	44.1	44.3	(42.0)
Arnavutluk	40.9	39.1	34.0	(33.3)
Bulgaristan	20.9	16.4	14.9	(16.1)
Fransa	18.9	18.2	17.5	(14.0)
Hollanda	21.7	20.9	19.2	(12.5)
İsveç	15.4	14.8	15.8	(11.6)
Macaristan	21.6	13.1	13.6	(16.7)
Yugoslavya	28.4	21.4	20.2	(17.7)
Yunanistan	18.4	17.5	17.9	(15.4)
SSCB	25.1	21.2	18.2	(18.1)
Japonya	21.5	17.3	13.7	(15.5)

Kaynak : Statistical Yearbook 1967, New York 1968, tablo 18, s. 93/94.
(Birleşmiş Milletler).

(*) 1977 yılına ait rakamlar için kaynak: Statistical Yearbook 1978, New York 1979, tablo 19, s. 80/85 (Birleşmiş Milletler)

Yeryüzünün çeşitli bölgelerinde «nüfus artışı» de-
ğişik bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. 1938 yılını 100
ile ifade edecek olursak daha sonraki yıllarda nüfus ar-
tışının seyri şöyledir:

Tablo 46

Bölgelere Göre Dünyada Nüfus Artışı		
Bölgeler	1950	1960
Uzak Doğu	116	144
Yakın Doğu	115	146
Afrika	119	147
Latin Amerika	129	169
Kuzey Amerika	117	140
Avrupa	101	113
Okyanusya	117	148
Düşük kalori ülkeleri	117	146
Yüksek kalori ülkeleri	105	120
«Dünya»	113	137

Kaynak : Third World Food Survey, Roma 1963, (FAO).

Görüldüğü gibi, az gelişmiş ülkeleri kuşatan «düşük kalori ülkeleri»nde nüfus artışı «yüksek kalori ülkeleri»nden daha fazladır. Başka bir deyişle, kötü beslenme doğurganlığı artırmaktadır.

Gelişmiş ülkelerin çoğunlukla bulunduğu Avrupa kıtasında 1960-66 döneminin yıllık nüfus artışı ortalaması % 0.9 olduğu halde az gelişmiş ülkelerin çoğunlukla bulunduğu Afrika kıtasında aynı dönemdeki yıllık nüfus artışı ortalaması % 2.3 olarak karşımıza çıkmaktadır:

Tablo 47

1980 ve 1966 Yıllarında Kıtalar Göre Dünya Nüfusu, Artış Oranları ve Yoğunluk						
Kıtalar	1930	1966	1977(+)	1960—66 (%)	1965—77 (%)	Yoğunluk (1966) (1977)
Afrika	164	318	(424)	2.3	(2.7)	11 (14)
Amerika	242	468	(584)	2.2	(2.0)	11 (14)
Asya	1 120	1 867	(2 355)	2.0	(2.2)	68 (85)
Avrupa	355	449	(478)	0.9	(0.6)	91 (97)
Okyanusya	10	17.8	(22.2)	2.1	(2.0)	2 (3)
Dünya	2 070	3 353	(4 124)	1.9	(1.9)	25 (30)

Kaynak : Statistical Yearbook 1967, New York 1968, tablo 2, s. 26. (Birleşmiş Milletler).

(*) 1977 yılına ait rakamlar için kaynak: Statistical Yearbook 1978, New York 1979, tablo 2, s. 8 (Birleşmiş Milletler).

Nüfus artışına bağlı olarak ortaya çıkan «dünya sorunu» ise nüfus artışının hızıdır. 1960 yılında 2.77 milyar olan dünya nüfusunun 40 yılda iki mislinden fazla artarak 2000 yılında 6-6.5 milyara varması beklenmektedir. Daha önceki yıllar için hesaplanmış artışlar gözönünde tutulursa dünyamızı bekleyen sorunun büyüklüğü kendiliğinden anlaşılır:

Tablo 48

Dünya Nüfusunun Artış Hızı

Dönem	Artış		Nüfus ... yılda iki katı oluyor
İ.Ö. 7000—İ.Ö. 4500	10'dan	20 milyona	2 500
İ.Ö. 4500—İ.Ö. 2500	20'den	40 »	2 000
İ.Ö. 2500—İ.Ö. 1000	40'tan	80 »	1 500
İ.Ö. 1000—İsa'nın doğumu	80'den	160 »	
İsa'nın doğumu—İ. S. 900	160'tan	320 »	900
900—1700	320'den	600 »	800
1700—1850	600'den	1 200 »	150
1850—1950	1 200'dan	2 500 »	100

Kaynak : F. Baade, La Course A. L'An 2000, Paris 1963, tablo 1, s. 8.

Mevcut istatistikler ABD, İngiltere, İsveç, İsviçre ve Fransa gibi gelişmiş ülkelerde XIX. Yüzyılın başından günümüze doğru doğum oranlarında devamlı bir düşüş olduğunu göstermektedir. Gerçi az gelişmiş ülkelerde de doğum oranlarında bir düşme eğilimi varsa da,⁹³ bu eğilimin yanı sıra ölüm oranlarında kaydedilen gerilemeler az gelişmiş ülkelerdeki yıllık nüfus artışını hemen hemen aynı seviyede devam ettirmektedir.

93 Seçilmiş üç ülkeden aldığımız doğum oranları bu eğilimi açıkça göstermektedir:

	1911—13	1930—34	1940—44	1950—54	1958
Arjantin	37.4	26.8	24.1	25.0	22.7
Bulgaristan	35.8	30.3	22.1	21.7	17.9
Hindistan	38.6	34.0	29.1	24.9	23.9

Daha fazla bilgi için bk. Wrong, H. D., **Population and Society**, New York 1963, s. 39, t. 6.

Az gelişmiş ülkelerdeki yüksek doğum oranları, daha önce üzerinde durduğumuz özelliklerle birlikte nüfusun bileşimine, gelişmiş ülkelere farklı bir görünüş vermektedir. Başlıca üç yaş grubu bakımından ortaya çıkan farklı durum aşağıdaki tabloda görülebilir:

Tablo 49

	Başlıca Üç Yaş Grubuna Göre Gelişmiş ve Az Gelişmiş Ülkelerde Nüfusun Bileşimi		
	0 — 14	15 — 64	65 +
Gelişmiş ülkeler	22—30	60 — 65	10 +
Az gelişmiş ülkeler	40 +	55	3 — 4

Kaynak : K. Gürten, Türkiye'de Nüfus Problemi ve İktisadi Kalkınma ile İlgisi, İstanbul 1986, s. 224.

Yukarıdaki tablo gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkelerde nüfusun bileşimi hakkında yeteri kadar aydınlatıcıdır. Az gelişmiş ülkelere «genç nüfus»un daha kalabalık olmasına karşılık gelişmiş ülkelere «yaşlılar» daha büyük oranla karşımıza çıkmakta, «faal nüfus» çağı olarak nitelenen 15-64 yaş grubu gelişmiş ülkelere daha büyük oranlarla yer almaktadır. Söz konusu edilen durumların eğitim ve öğretim, çalışma, hastalık, emeklilik konuları başta olmak üzere iktisadi, sosyal ve kültürel sorunlara sıkıca bağlı olduğunu söylemek fazla olur.

Az gelişmiş ülkelere doğurganlığın yüksek oluşu şu sebeplerle açıklanabilir:

1. Gelenek ve göreneğe bağlılık, dinden gelen etkiler evliliği ve çok çocuk sahibi olmayı «tabii» göstermektedir.

2. Evlenmelerin, özellikle kadınlarda erken yaşlarda olması çocuk sayısının yüksek olmasına yol açmaktadır.

3. «Çocuğun maliyeti»nin de çocuk sayısı üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bu maliyet düşük olduğu ölçüde çocuk sayısı artmakta, tarım çevrelerinde düşük ma-

liyet «**ücretsiz işgücü ihtiyacı**» ile birleşince ailede çocuk sayısı da o oranda artmaktadır.

4. Az gelişmiş ülkelerde yaygın olduğu görülen «**poligami — çok kadınla evlenme**» de doğurganlığı yükseltmektedir.

5. Kadının sosyal statüsünün farklı oluşu, bilgisizlik, kötü beslenme şartları da doğurganlığı etkilemektedir.

6. Yoksulluğun yaygın ve devletin sosyal görevlerinin yeterince mevcut olmadığı ülkelerde çocuk sayısı, bir nevi zenginliği, aile dayanışmasını ve istikbal için garantiyi teşkil etmektedir.

7. «**Erkek çocuk**» için farklı bir değer yargısının mevcudiyeti, kız çocukları olan aileleri de yeni doğumlara yöneltmektedir.

*
**

Türkiye, nüfusunun özellikleri ve yapısı bakımından da az gelişmiş ülkelerin karakteristiklerini gösterir.

- 1935-60 döneminde, ikinci Dünya Savaşına rastlayan 1940-45 yıllarının istisnai durumu bir yana bırakılacak olursa, ölüm oranlarında devamlı bir gerileme ve doğum oranlarında da hissedilir bir artış vardır:

Tablo 50

Yıllar	Kaba Ölüm ve Doğum Oranları (% 0)	
	Ölüm oranı	Doğum oranı
1935—40	19.4	38.3
1940—45	27.2	37.1
1945—50	17.6	38.8
1950—55	14.1	42.2
1955—60	12.6	44.0

Kaynak : İkinci Kalkınma Planı, s. 51, t. 30.

1960 yılından bu yana doğum oranlarında bir azalma eğiliminin ortaya çıktığını gösteren belir-

tiler mevcuttur. 1955-60 sayımları arasında en yüksek seviyeye ulaşan yıllık artış % 0'si 28.53'ün, 1960-65 sayımları arasında % 0 24.62 olduğunu görüyoruz. Ne var ki, Türkiye nüfusunun yıllık ortalama artış hızının % 2, % 2.6 veya % 3 alternatiflerinden herhangi biriyle gerçekleşmesi halinde 2000 yılında Türkiye nüfusu, sırasıyla, 62.8 milyon, 77.1 milyon veya 88.3 milyon olacaktır.⁹⁴

- Ortalama hayat süresinin 1945 yılından bu yana artış göstermesine rağmen gelişmiş ülkelere kıyasla bu süreler henüz 1/3 oranında daha kısadır:

Tablo 51

Dönemler	Doğuştaki Ortalama Hayat Süreleri	
	Erkek	Kadın
1935—40	42.3	47.3
1940—45	33.5	35.6
1945—50	42.2	50.4
1950—55	50.7	54.8
1955—60	53.7	56.6
1960—65 ¹	56.1	59.2

(1) Çocuk ölümlerinin yüksek alındığı bir başka tahmine göre bu değerler erkekler için 51.8, kadınlar için 53.4'tür.

Kaynak : İkinci Kalkınma Planı, s. 52, t. 32.

- Çocuk ölümlerinin son durumu hakkında yerli ve yabancı kaynaklarda bilgi yoktur. İkinci Kalkınma Planında bu konuda deniliyor ki: «Türkiye'de çocuk ölümlerinin, beslenme bozukluğu, fena bakım, bulaşıcı hastalıklar gibi nedenlerle yüksek olduğu anlaşılmaktadır. İl ve ilçe merkezlerinde dahi ölümlerin yüzde 30'unu bir yaşından küçük çocukların ölümleri teşkil etmektedir.

Bir yaşından küçük çocuk ölümleri hakkında kesin bir sayı olmamakla beraber yapılan araştırmalar bu oranın binde 120 ile 150 arasında değiştiğini göstermektedir». (A.g.e., s. 51).

94 Bk. Tuncer, B., Nüfus Artışı ve Türkiye Ekonomisi, Ankara 1968. s. 18.

- Doğurganlığın yüksek olduğu ve nüfusun hızlı bir artış gösterdiği Türkiye'de nüfusun üç yaş grubuna göre dağılımı da az gelişmiş ülkelerde kine uygundur:

Tablo 52

Nüfusun Üç Anavaş Grubuna Dağılımı							
	(%)						
Yaş grupları	1945	1950	1955	1960	1965	1970*	1975*
0 — 14	39.54	38.32	39.37	41.25	41.74	41.8	40.1
15 — 64	57.12	58.35	57.05	55.22	54.16	53.8	55.4
65 -	3.34	3.33	3.58	3.53	4.10	4.4	4.5
Toplam	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

Kaynak : İkinci Kalkınma Planı, s. 48, t. 25.

(*) 1970 ve 1975 yıllarına ait rakamlar için kaynak: IV. Kalkınma Planı. s. 25, t. 25.

Nüfusumuzla ilgili özellikler, iktisadî, sosyal ve kültürel bakımlardan bir takım sorunlar getirmektedir.⁹⁵

C 2. Tarımla Uğraşanların Çokluğu

Az gelişmiş ülkeleri gelişmiş ülkelere ayıran güvenilir ölçülerden biri de faal nüfus içinde tarımla uğraşanların büyük oranlarla yer almasıdır. En yeni istatistikler bu konuda aşağıdaki durumu ortaya koymaktadır:

95 Bu sorunlarla ilgili yayınlar arasında aşağıdakileri anmakla yetiniyoruz:

- Gürtan, K., Türkiye'de Nüfus Problemi ve İktisadi Kalkınma ile İlgili, İstanbul 1968.
- Tuncer, B., Nüfus Artışı ve Türkiye Ekonomisi, Ankara 1968.
- Demeny, P., ve Shorter, F. C., Türkiye'de Ölüm Seviyesi, Doğurganlık ve Yaş Yapısı Tahminleri, İstanbul 1968. (Cev. ler: B. Tekçe ve S. Berkson).

Tablo 53

Faal Nüfusun İktisadi Faaliyet Dallarına
Göre Bölünüşünde Tarımla Uğraşanlar Oranı
(%)

Ülkeler	Tarımla uğraşanlar	Ülkeler	Tarımla uğraşanlar
İngiltere	3.1	Portekiz	42.3
ABD	4.9	Bulgaristan	44.4
Belçika	5.3	Irak	47.9
Kanada	8.4	Cezayir	50.0
Avustralya	9.4	Brezilya	51.6
F. Almanya	9.9	Yunanistan	53.9
İsrail	10.9	Meksika	54.2
İsviçre	11.2	Fas	56.3
İsveç	11.8	Bir. Arap C.	56.6
Yeni Zelanda	13.1	Yugoslavya	56.9
Danimarka	17.5	Suriye	58.1
Arjantin	17.8	Guatemala	65.4
Fransa	19.8	Pakistan	67.6
İtalya	21.7	Angola	69.0
Japonya	24.3	Türkiye	71.8
Güney Afrika	29.5	Hindistan	72.9
İspanya	31.1		
SSCB	35.2	Gabon	84.1
Tunus	41.0	Sudan	85.8
Küba	41.5	Kongo	86.4
İran	41.8		

Kaynak : Year Book of Labour Statistics 1969, Cenevre [1970], tablo 2 A, s. 42-139, (ILO).

Görüldüğü gibi, gelişmiş ülkelerde tarım kesiminde çalışan faal nüfus oranının düşük olmasına karşılık az gelişmiş ülkelerde bu oran % 40'ı aşarak Kongo'da %86.4'e kadar varmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde tarım kesiminde çalışanlar oranının yüksek olmasına karşılık, tarım kesimi verimli değildir. Bunun başlıca sebebi, bazı ülkelerde tarım potansiyelinin yeteri kadar kullanılamaması, ilkel yöntemlerin uygulanmakta oluşu ve teknik bilgi eksikliğidir. İnsanlık hayatında üretim, «avcılık» ve «toplayıcılık»tan sonra «tarım» dönemine girer. Başka bir deyişle «tarım», ilkel üretimin basamaklarından biridir. «Entansifleşme» ve «makineleşme» sonucu ilkel tarımın yerini modern tarım almaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde nüfusun büyük çoğunluğunun tarımla uğraşmasına karşılık üretimin yetersiz oluşu ilk bakışta şaşırtıcıdır. Bu durumu şu sebeplere bağlamak yerinde olur:

1. Tarım potansiyeli yeteri kadar kullanılamamak-ta, elverişli toprakların tümü tarıma açılmamış bulunmaktadır. Latin Amerika ülkelerinde tarıma elverişli toprakların ancak 1/5'inden istifade ediliyor.

2. Tarım, gelenek ve göreneğe bağlı olarak ilkel araçlarla yapılmaktadır.

3. Tarımda kullanılan teknik araçlar ve teknik bilgi yetersiz kalmaktadır.

4. Tarım kesimine sermaye yatırımı çok sınırlıdır.

5. Tarım yapılan toprakların önemli bir kısmı, belli ailelerin elinde toplanmıştır. Başka bir deyişle, az gelişmiş ülkelerin çoğunda henüz «feodal tip»te toprak mülkiyeti vardır.

6. «Cüce işletme» adı verilen küçük toprak birimleri üzerinde tarım çalışmaları üretimde verim azlığına sebep olmaktadır. Bunun yanı sıra, çok parçalanmış topraklar üzerinde çalışılması da aynı sonucu doğurur.

7. Az gelişmiş ülkelerde «topraksız» olan köylüler de mevcuttur.⁹⁶ Bunlar ya başkalarının topraklarında «kiracı» ve «yarıcı» olarak, ya da «maraba» veya «ırgat» (toprak işçisi) olarak çalışmaktadırlar.

8. Tarım çalışmalarında verim tabiat koşullarına sıkıca bağlıdır. Kuraklık, fazla yağış ve sel verimi geniş ölçüde etkiler.

Az gelişmiş ülkelerde dikkati çeken bir başka konu tarım yapılan «topraklar» ile «toprağı işletenler»in oranlarında görülen dengesizliktir. Latin Amerika ülkelerinde toprak sahiplerinin küçük bir azınlığı (% 1.5) tarım alanlarının yarısına sahiptir. Bunun yanı sıra, çok sayıda tarımcı ailenin tarım alanlarının küçük bir oranında ça-

96 Bk. *The Landless Farmer in Latin America*, Cenevre 1957, (ILO Yayını).

lıştığı göze çarpar. Aynı dengesizlik, Güney Afrika'da, Transal ve Orange'da toprakların bölünüşü ile genel nüfusta küçük bir azınlık teşkil eden «beyaz»lar arasında mevcuttur.

Az gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkelerde tarım ürünlerinin hektar başına verimi de çok değişiktir ve az gelişmiş ülkelerin aleyhinedir. Bunun bir sonucu olarak, «çok» sayıda insanın tarım kesiminde çalıştığı az gelişmiş ülkelerde beslenme güçlükleri varken, gelişmiş ülkelerdeki «az» sayıdaki tarımcının verimi, sanayi ve hizmetler kesiminde çalışanları beslemeye yetmektedir.⁹⁷ ABD'de bir tarım işçisinin 1820 yılında 4, 1920 yılında 10, 1945 yılında 14 ve 1959 yılında da 23 kişiyi beslemeye yetecek tarımsal ürün elde ettiğini söylersek durum aydınlanır.⁹⁸

Günümüzün gelişmiş ülkelerinde, 1850 yıllarından bu yana tarım kesiminde çalışanlar oranının devamlı bir azalma gösterdiği istatistiklerden anlaşıyor:

Tablo 54

Çeşitli Ülkelerde ve Yıllarda Tarımda Çalışan Foul Nüfus Oranları (%)

Ülkeler	1850 yıllarında	1900'lerde	1950 yıllarında
ABD	65	38	13
Konoda		42	20
Japonya		70	49
Fransa	55	43	30
İngiltere	22	9	5
Belçika		20	12
Donimorko		38	22
Almanya		35	24
SSCB	65	80	45
Avustralya		25	27
Yeni Zelanda		30	18

Kaynak : C. M. Cipolla, The Economic History of World Population, 1964, s. 27 - 28, t. 1.

97 Bu konuda somut bir karşılaştırma: «...iki yüz milyontuk nüfusu, foul nüfusunun yüzde ondan da az bir kısmı tarımda çalışan ABD gibi bir ülkede tarım kesimi hasılası, dört yüz milyondan fazla bir nüfusu ve foul nüfusunun yüzde yetmişli tarımda çalışan Hindiston'dan çok daha fazladır».

Bk. Kozgan, G., Tarım Ekonomisi ve İktisadi Gelişme, İstanbul 1966, s. 7.

98 Siacum, W. L., Agricultural Sociology, New York 1962, s. 169 - 170.

Gelişmiş ülkelerde çalışma hayatında karşılaştığımız eğilimler üç noktada özetlenebilir:

1. Tarımda çalışan faal nüfus oranı gittikçe azalmaktadır.

2. Bu azalma ölçüsünde, özellikle sanayi kesiminde çalışanlar oranı artış göstermektedir.

3. Sanayideki gelişmeler (otomasyon) bu kesimde çalışanların giderek «hizmetler» kesimine aktarılması eğilimini ortaya koymaktadır.

Zamanla, «Üçüncü Dünya»nın da gelişmiş ülkelerin izinden yürüyeceğinin belirtileri şimdiden ortaya çıkmış bulunuyor. Sanayileşme ölçüsünü aşan bir şehirleşme olayını ve ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal sorunları bütün az gelişmiş ülkelerde görmekteyiz. Bu izlemenin genel şemaya uygun yanlarına, az gelişmiş ülkelerin yapısından doğan bir özellik de katılmaktadır. Bu özelliği belirtebilmek için, kısaca, Jean Fourastié tarafından önerilen bir görüşe değinmemiz gerekiyor.

Gelişmiş sanayi ülkelerini ele alan Fourastié, 1800 yılı öncesinin «tarım uygarlığı» veya «birinci kesim uygarlığı»ndan 2000 yılından sonra «üçüncü kesim uygarlığı»na geçileceği görüşündedir. 1800-2000 yıllarını kuşatan «geçiş dönemi»nde bir yandan tarım kesiminde çalışanlar devamlı bir azalma gösterirken, sanayi kesiminde çalışanlar bir artıştan sonra azalmaya başlayacak, hizmetler kesiminde çalışanlar ise devamlı bir artış göstermeye devam edeceklerdir. Böylece, 1800'lerde faal nüfusun kesimler arasındaki bölünüşü tarımda % 80, sanayide % 10 ve hizmetlerde % 10 iken 2000'lerde bu oranlar, sırasıyla, % 10, % 10 ve % 80 oranlarına ulaşacaktır. Bu nedenle, 2000 yılı sonrası uygarlığına «üçüncü kesim uygarlığı» adı verilmektedir.⁹⁹

Henüz «tarım uygarlığı» döneminde bulunan az gelişmiş ülkelerde tarım kesiminde çalışanlar oranında bir azalma vardır. Fakat sanayi kesiminin işgücü talebini

99 Daha geniş bilgi için bk. Fourastié, J., *Le Grand Espoir du XXe Siècle*, Paris 1958, s. 74-89 ve *Pourquoi Nous Travaillons*, Paris 1959, s. 32-37.

fazlasıyla aşan bir işgücü arzının varlığı nedeniyle «alt proletarya» denilen bir grup «hizmetler» kesimine doğru itilmektedir. Bu sebeple, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde hizmetler kesiminde çalışanlar oranında meydana gelen artışları yorumlarken dikkatli davranmak ve ikisi arasındaki mahiyet farkını gözden kaçırmamak gerekir.

Az gelişmiş ülkelerde tarım konusunu ön plana geçiren sebeplerin başında hızlı nüfus artışı gelmektedir. Tarımdaki verim artışı nüfus artışına ayak uyduramadığı takdirde, zaten mevcut olan kötü beslenmenin iyileştirilmesi mümkün olamaz. F.A.O. tarafından verilen gıda üretimi ile ilgili sayılar bu bakımdan çok düşündürücüdür. İkinci Dünya Savaşı öncesini 100 ile ifade edecek olursak daha sonraki yıllarda gıda üretimindeki indeks sayıları şöyledir:

Tablo 55

Dünyanın Çeşitli Bölgelerinde Gıda Üretimi (1938 = 100)			
Bölgeler	1952/53	1959/60	1961/62
Uzak Doğu	112	142	147
Yakın Doğu	131	167	164
Afrika	131	149	151
Latin Amerika	134	167	171
Avrupa	111	149	154
Kuzey Amerika	149	165	165
Okyanusya	121	140	147

Kaynak : Third World Food Survey, Roma 1963, s. 84, (FAO).

Bu indeks sayıları daha önce verdiğimiz (Tablo 46) nüfus artışı indeks sayıları ile karşılaştırılırsa gelişmiş ülkelerde gıda üretimindeki artışın nüfus artışının üstünde olduğu, az gelişmişlerde ise mevcut durumu genellikle koruduğu görülür.

Tarımla uğraşanların çokluğuna bağlı olarak, «.az gelişmiş bir ülkede, az gelişmişliğin esas kaynağı tarım

kesimi ve tarımsal faaliyetin yapıldığı çerçeve olan köy-
dür» diyebiliriz.¹⁰⁰

*
**

33. tabloda işaret edildiği gibi, Türkiye'de tarım kesiminde çalışanlar oranı, bir azalma eğilimi göstermesine rağmen 1965 yılında % 75 oranındadır. Tarım hayatımızın bazı özellikleri ise şöylece ifade edilebilir:

- Tarımımızın geleneksel ve modern yanı, tarım araç ve gereçleri arasında yer alan ve 1968 yılı durumunu gösteren aşağıdaki 4 kalemden anlaşılmaktadır:¹⁰¹

Cinsi	Adedi
Karasaban	1 983 800
Traktör	85 475
Döğen	2 670 500
Harman makinası	12 000

- Tarımcı aileler içinde «topraksız» olanlarla tarım alanlarının işletmelere göre dağılımına gelince, «İktisadi Rapor 1963»te şu bilgileri buluyoruz:

«1962 yılında tarımcı aile miktarı 2 324 000 olarak tahmin edilmektedir. Bu ailelerin %25.7'sini teşkil eden 596 620'si topraksız aile'dir». (A.g.e., s. 24-25).

Aynı kaynakta işletmelerin dağılımı konusunda şu bilgiler vardır:

100 Kazgan, G., Tarım Ekonomisi ve İktisadi Gelişme, İstanbul 1966. s. 8.

101 Bk. Tarımsal Yapı ve Üretim 1968, Ankara 1970, s. 7, t. 3.

Tablo 56

Tarım İşletmelerinin Durumu ve Dağılımı

<u>İşletme çeşidi</u>	<u>Büyüklüğü</u>	<u>Aile (%)</u>	<u>Alan (%)</u>
Küçük işletme	1 — 20 dönüm	30.6	4.3
Orta işletme	21 — 300 „	66.4	63.1
Büyük işletme	301 + „	3.0	32.6

Kaynak : A.ğ.e., s. 24 - 25.

Köy Envanter Etüdlerine dayanılarak 43 ildeki çiftçi ailesi hakkında verilen bilgilerden, 2 391 574 çiftçi ailesinin % 31.8'ini teşkil eden 749 574 ailenin «topraksız» olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰² Farklı sonuçlara varan bu iki kaynaktan ikincisinin gerçeği daha doğru olarak yansıttığı düşünülebilir.

- Tarımımızın sorunlarını ele alan «F.A.O. Türkiye Raporu»nda ileri sürüldüğü gibi, «Son beş yıl içinde Türkiye'nin millî istihsalâtındaki artışın nüfus artışının gerisinde kaldığından pek az şüphe edilebilir. Bu sénéler zarfında gıda maddeleri istihsalı de nüfus artışı rakamlarının gerisinde kalmıştır. Hatta bu gayri safi gıda istihsalâtı ancak toprağın, mer'aların ve ormanların aşırı istismarıyla elde edilebilmiştir».¹⁰³

Türkiye'nin sosyal ,ekonomik ve kültürel durumu tarımla uğraşanların çokluğuna, bunların yerleşme ve çalışma alanı olan «köy»lerin bütün sorunlarımız üzerindeki ağır basıncına sıkıca bağlıdır.

C. 3. Orta Sınıfların Zayıflığı

Toplumdaki itibar dereceleri farklı, benzer bir statüye sahip ve birbirlerine karşı nisbeten kapalı grupları ifade eden «sosyal sınıflar» bakımından az gelişmiş ve

¹⁰² Aksoy, S., 100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul 1969, s. 110.

¹⁰³ Bk. F. A. O. Türkiye Raporu, Ankara 1962, s. 162.

gelişmiş ülkeler karşılaştırıldığında «orta sınıflar»ın durumu dikkati çekmektedir. Gelişmiş ülkelerin sınıf piramidinde «orta sınıflar»ın geniş bir yer tutmasına karşılık az gelişmiş ülkelerde «orta sınıflar» kemiyet ve keyfiyet itibariyle küçük bir yer almaktadır.

«Orta sınıflar» sözünden anlaşılan, bir toplumda bağımsız olarak çalışanların meydana getirdiği nüfus topluluğudur. «Orta sınıflar» içerisine bir kısım köylüler, esnaf,bağımsız zenaat erbabı, orta memur tabakası, serbest meslek erbabı, müstahdemler, orta ve küçük satıcılar girmektedir. Bir toplumdaki sosyal sınıflar «sınıf piramidi» üzerine çizilecek olursa, adının da gösterdiği gibi orta sınıflar piramidin tepesi ile tabanı arasında yer alır, çoğul oluşunun da ifade ettiği gibi «orta sınıflar» sözü kendi içinde bir toplanmayı ve tabaklanmayı dile getirir.

Gelişmiş ülkelerin sınıf piramidinde orta sınıfların çok yer tutmasına karşılık az gelişmiş ülkelerde orta sınıflar az yer tutar. Fransa'da nüfusun % 30'unu, İngiltere'de % 33-37'sini ve ABD'nde % 50'sini orta sınıflar teşkil ederken¹⁰⁴ bu oran az gelişmiş ülkeler için % 5-10 arasında değişmektedir.^{104b}

«Sosyal sınıflar» sosyolojik bir vakıa olarak karşımıza çıkmaktadır. İlkel toplumlar bir yana bırakılacak olursa «sınıfsız toplum»lar yoktur. Bir toplumda özelliklerine işaret ettiğimiz sosyal sınıfların mevcudiyeti «normal» bir olaydır.

Her toplumun sınıf piramidi zaman içinde bir takım değişikliklere uğrar. Bir yandan sınıflar arasında aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya yer değiştirmeler meydana gelirken, bir yandan da nüfus ve işbölümünde-

104 Laroque. P., *Les Classes Sociales*, Paris 1959, s. 73-105.

Laroque'un adı geçen kitabı dilimize de çevrilmiştir: *Sosyal Sınıflar*, İstanbul 1963. (Cev. Y. Gürbüz) ve *Toplum Sınıfları*, İstanbul 1969. (Cev. N. Önot). Ayrıca Milovan Djilas'tan çevrilen *Yeni Sınıf* (İstanbul 1957) ve M. Bouvier - Ajam ile G. Mury'nin kitabı *Kapitalist Toplumda Sınıflar*, (İstanbul 1985) aklı gelmektedir.

104a Bk. Balandier, G., *Sociologie des régions sous-développées. Traite de Sociologie* Paris 1958, s. 335.

ki artış sebebiyle aynı sınıf içinde gelişmeler olur. «Mobilité sociale» denilen bu «içtimai hareketlilik» işaret ettiğimiz iki biçimde, yani «dikey» ve «yatay» olarak sosyal sınıf ve tabakaları değişikliğe uğratmaktadır.

Sınıf piramidinde değişiklik meydana getiren âmiller arasında şunlar en önemlileridir:

1. Mülkiyet rejimi ve aile aynı karakteri devam ettirirse sınıf yapısında önemli bir değişiklik meydana gelmez. Bunlarda meydana gelecek «tedrici» veya «ânî» (devrim gibi) olaylar sınıf yapısını belli bir yönde değiştirir.

2. Eğitim ve öğretim dikey hareketlilikte büyük bir rol oynar. Böylece, sınıf ve tabakalar arasında aşağıdan yukarıya doğru bir değişiklik meydana gelir.

3. Mesleklerin babadan oğula geçmesi, «kast» sisteminin varlığı sınıf piramidinde gelişmeleri önler.

4. Nüfus artışı faktörü (demografik âmil) de birbirine karşıt iki açıdan sınıf piramidini etkilemektedir:

a) Yüksek tabakaların kısırlığından doğan durum, çocuk sayısı azlığı, yakın akraba arasında evlenmelerden doğan anormallik, dejeneresans bir kapanma ve gerileme meydana getirirken,

b) Alt tabakalarda doğurganlığın yüksek oluşu, ister eğitim ve öğretim, ister gelir artışı gibi yollarla dikey hareketliliğin gerçekleşmesi bir genişleme ve yukarı doğru yükselme meydana getirmektedir.

Orta sınıfların önemi, üç özelliğine dayandırılmaktadır:

1) Orta sınıflar bütün toplumlarda denge ve kararlılık unsuru olarak büyük bir rol oynar.

2) Orta sınıflar içinde çoğunlukla yer alan «şehir-liler» sosyal değişmelere daha yatkındırlar. Yeni fikir ve teknikleri kolaylıkla kabul ederler.

3) İktisadi faaliyetlere öncülük ettiği ileri sürülen «müteşebbis»ler orta sınıflardan gelir.

Gelişmiş ülkelerde denge ve kararlılık unsuru olarak rol oynayan, iktisadi ve fikri gelişmelerdeki yerini alan orta sınıfların az gelişmiş ülkelerde neden bu rolü oyna-

madıkları sorulabilir. Hemen akla gelen orta sınıfların az gelişmiş ülkelerdeki zayıflığıdır. Az gelişmiş ülkelerde orta sınıfların zayıf olma sebepleri arasında şunlar yer alır:

1. Batılı toplumlar feodalite döneminden geçerek millet halini almışlardır. Bu dönemde köylülerin hürriyetlerini kazanmaları, büyük şehirlerin kurulması, ticaret hayatı ve sanayie başlangıçlık eden el sanatları bu ülkelerde orta sınıfların çekirdeğini teşkil etmiştir. Halbuki az gelişmiş ülkeler bu tarihi gelişmenin dışında kalmışlardır. Az gelişmiş ülkelerde kalıntıları yaşamakta bulunan «**iktisadi feodalite**» bir tahakküm aracı olmuştur.

2. Az gelişmiş ülkelerde iktisadi faaliyetlerin dış kuvvetler yararına işletilmesi orta sınıfların gelişmesini sınırlandırmıştır. Çünkü çoğu hallerde iktisadi faaliyetler, özellikle sömürge döneminde, yabancılar tarafından yürütülmüştür.

3. Az gelişmiş ülkelerin, zayıf da olsa, burjuvazisi yaratıcı iktisadi faaliyetler yerine spekülasyona ve aracılığa eğilim duymuştur, hâlâ da duymaktadır.

Sonuç olarak, az gelişmiş ülkelerde orta sınıflar kemiyet ve keyfiyetçe zayıftır. Kendilerinden beklenen görevleri yerine getirdikleri kolaylıkla söylenemez. Buna karşılık, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkeler düzeyine ulaşmalarını orta sınıfların gelişmesine bağlı görenler de vardır. Zira bunlara göre iktisadi gelişmenin öncüsü olan, rizikoyu göze alarak yatırım faaliyetine girişen «**müteşebbis**» tipi orta sınıflardan çıkar.

Türkiye'de «sosyal sınıflar»ın varlığı ve «orta sınıflar»ın durumu farklı görüşlere konu olmuştur. Bir yandan, XIII-XVI. Yüzyıl Türkiye'sinin,¹⁰⁵ XIX. Yüzyılın ba-

105 Akdağ. M., XII. Yüzyıl Ortalarından XVI. Yüzyıl Ortalarına Kadar Olan Sürede Türkiye'nin Sosyal Sınıfları ve İktisadi Hayatı Üzerine Genel Bir Bakış, Türkiye'de Orta Sınıf - Sosyal ve Ekonomik Dünyemizdeki Yeri Semineri, Ankara 1963, s. 35 - 43.

şındaki toplumumuzun «sınıflar ehramı» üzerinde durulup,¹⁰⁶ «Anadolu'da binlerce seneden beri arazi sahiplerinden, köylülerden, şehirli küçük sanayi erbabından, tacirlerden ve memurlardan mürekkep sınıflara» yenilerinin; «teşebbüs erbabından ve hayatları müddetince meslek ve sanatlarını muhafaza edecek olan müstahdemlerden ve işçilerden mürekkep üç yeni kapitalist sınıf»ın eklendiği söylenirken,¹⁰⁷ bir yandan da «Türkiye sınıfsız bir memlekettir» hükmü ileri sürülmektedir.¹⁰⁸ G. Kessler'in¹⁰⁹ biraz önce andığımız yazısında ifade edilen «Hakikatta sınıflar her modern cemiyetin zaruri ve gayri kabili içtinap hayat şekilleridir. Yalnız iptidai aşiretler ve göçebe kabilelerde sınıflara rastlanmaz» görüşünü paylaştığımız için Türkiye'de de sosyal sınıfların mevcudiyetini olağan karşılıyoruz. Bu vesile ile belirtelim ki «fizik gerçekler» olduğu gibi «sosyal gerçekler» de vardır ve sosyal bir gerçek olan «sınıflılık vakiası» karşısında yapılacak şey, onun varlığını kabul ederek, sınıflar arasındaki gerginlikleri azaltıcı ve sosyal barışı sağlayıcı tedbirleri zamanında almaktır.

Ülkemizin sınıf piramidinde «orta sınıflar»ın yeri nedir? Bu konuda yapılan yayınlar¹¹⁰ bir sonuca varmanın kolay olmadığını göstermektedir. Bu sınıfa mensup olanların nüfusumuzun % 10'unu teşkil ettiği görüşü gerçeklerimize daha uygun görünüyor.¹¹¹ «Orta sınıflar»ın

106 Fındıkoğlu, Z. F., *Tanzimatta İctimai Hayat*, İstanbul 1940, s. 22-29.

107 Kessler, G., *Çalışma Bakanlığımızın Teşkilâtı Hakkında Düşünceler*, *Türk Ekonomisi*, 3. 50, (1947).

108 Kurtkan, A., *Türkiye'de İctimai Sınıflar, 1960-1961 Ders Yılı Sosyolojik Konferansları*, İstanbul 1962, s. 62 ve 66.

109 Kessler'in Türk sosyolojisindeki yeri için bk. C. O. Tütengil, Ord. Prof. Dr. G. Kessler'in Sosyoloji Tarihimizdeki Yeri ve Türkiye'deki Yayınlarının Bibliyografyası, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XXIII, S. 3-4.

110 Ülken, H. Z., *Le Role Social Des Classes Moyennes. En Turquie et En Proche-Orient*, İstanbul 1958, (*Sosyoloji Dergisi*, S. 12'den ayrı baskı). *Türkiye'de Orta Sınıf — Sosyal ve Ekonomik Bünyemizdeki Yeri Semineri*, Ankara 1963.

111 Bk. Fındıkoğlu, Z. F., *İctimai Sınıflar*, İstanbul 1946, s. 156, (1944-1945 Üniversite Serbest Konferansları'ndan ayrı baskı).

kemiyet ve keyfiyet itibariyle öneminin, gelişmiş ülkelere kıyasla, büyük olmadığını söyleyebiliriz. Bu hüküm, «müteşebbis»ler gözönünde tutulursa daha çok doğruluk kazanacak görünüyör.*

C. 4. Demokratik Kurumların Yokluğu ve Otoriter Yönetim Eğilimi

«Üçüncü Dünya» ülkeleri, ister uzun bir geçmişleri olsun, ister bağımsızlıklarını yeni kazanmış bulunsun geleneksel demokratik kurumlardan yoksun bulunmaktadır. Bu nedenle, siyasî rejimlerinde ülkelerinin sosyal yapısı, çeşitli biçimler altında otoriter yönetim eğilimini ortaya koymaktadır. Duverger'nin haklı olarak işaret ettiği gibi, siyasî rejimlerden hiç biri bu ülkelere uygun düşmemekte, ortaklaşa yanı otoriter yönetim eğilimli karma rejimler az gelişmiş ülkelerde karşımıza çıkmaktadır.¹¹² Devlet düzeninin değişik olması, bize kalırsa, bu ortaklaşa özelliği ortadan kaldırmamakta, tersine, az gelişmiş ülkelerde bir «ortak karakter» haline getirmektedir. Aşağıdaki üç yönetim biçiminde de bu otoriter yönetim eğilimi mevcuttur:

1. Monarşik yönetim

Her monarşide olduğu gibi «saray» ve «çevresi» ülkenin yönetiminde başrolü oynamakla kalmaz, iktisadî

* Türkiye'deki işverenlerin eğitim ve öğretim durumunu gösteren aşağıdaki tablo «müteşebbis»lerimiz hakkında bir fikir vermektedir. Devlet sektörü ile birlikte özel sektörde yer alan 144 125 «işveren»in «yüksekokul mezunu» olanlarının büyük çoğunluğunun devlet sektöründe çalıştığı dikkatten uzak bulundurulmamalıdır.

% 11.7	Okuma-yazma bilmez
% 13.1	Okul mezunu değil
% 49.3	İlkokul mezunu
% 12.0	Ortaokul mezunu
% 7.1	Lise mezunu
% 2.3	Meslek okulu mezunu
% 4.5	Yüksek okul mezunu

Bk. Ant, S. 47, s. 2. (21 Kasım 1967).

112 Az gelişmiş ülkelerin rejim konuları için Duverger'nin iki kitabı dikkate değer görüşler getirmektedir. Bk. *Institutions Politiques et Droit Constitutionnel*, Paris 1963, 7. basım, s. 388-399 ve *De La Dictature*, Paris 1961, s. 124-138.

kaynaklardan da en geniş ölçüde yararlanır. Monarşik yönetimin baş ilkesi, çevresiyle birlikte «saray» ayrıcalık ve menfaatlerinin her şeyin üstünde tutulması, devamı için gereken, her türlü tedbire başvurulmasının doğal karşılanmasıdır.

2. Diktatörlükler

İktidara geliş sebebi ne olursa olsun diktatörlükler devamlarını ve başarılı olma yolunu otoriter yönetimde aramaktadır. Tutunduktan sonra da bazı demokratik kurumların ve yönetimlerin arkasında gizlenmeğe çalıştıkları görülür.

3. Demokratik yönetim

Görünüşte demokratik kurumları olan az gelişmiş ülkeler de vardır. Başta seçim ve parlamento olmak üzere ülkenin yönetiminin «halk iradesi»ne dayandığı zehabını veren bir durum mevcutsa da bu demokratik görünüşün altında çoğu kere bir çeşit zümre egemenliği (oligarşi) hüküm sürer.

Az gelişmiş ülkelerde demokratik yönetimle birlikte ortaya çıkan başlıca üç görünüşten söz edilebilir:

a) Tek parti eğilimi

Duverger'nin «Kemalist model» adını verdiği ve özellikle Orta-Doğu ve Afrika ülkelerinde etkili olduğunu söylediği Türk tecrübesidir. Yazar, bu modelin, özellikle iktisadî bakımdan yetersiz olduğuna işaret etmektedir.

b) Hâkim partili rejim

Duverger'nin, az gelişmiş ülkelerdeki diktatörlüklerin siyaset bilimine getirdiğini söylediği bu rejim «demokratik plüralizm» ile «tek partili diktatörlük» arasında yer almaktadır. «Meksika Modeli» denilen bu rejim «başkanlık sistemi» ile birleşmiş olarak Latin Amerika ülkelerinde yaygındır.

c) Silâhlı kuvvetlerin ağırlığı

Bu ağırlık «sivil» yönetimin devamı sırasında belirebileceği gibi, bazı koşullar altında askerî diktatörlüğe de dönüşmektedir. Az gelişmiş ülkelerde zaman zaman

karşılaşılan askeri yönetim, her ülkede aynı karakteri taşımamakla birlikte, çoğunlukla devrimci ve sosyal adaletten yana görünmektedir. Bunun başlıca sebebi, gelişmiş ülkelerden farklı olarak az gelişmiş ülkelerin ordularının «halkçı» olmasına yol açan sınıf ve tabakalardan gelmesidir.

Az gelişmiş ülkelerde görünüşte mevcut demokratik kurumlara rağmen «seçim»lerin vatandaş oylarını ne ölçüde ve hangi etkiler altında tecelli ettirdiği ayrıca düşünülebilir. Seçim mekanizmasının ve «meclis» (veya «meclisler»)in varlığının demokratik yönetim için yeter olmadığı aşikârdır. Anayasalarda yer alan parlak ifadelere rağmen «uygulama»nın temel ilkelere ne ölçüde uygun bulunduğu ve yurttaşları ne ölçüde kapsadığı da üzerinde ayrıca durulması gereken noktalar arasındadır.

Sosyal yapıya has özelliklerin meydana getirdiği bu farklı görünüşler az gelişmiş ülkelerin rejim sorunlarına dikkatleri çekmektedir.¹¹³

**

«Askerî Toprak Devleti» olarak nitelenen «Osmanlı Düzeni»ni bir yana bırakacak olursak¹¹⁴ Cumhuriyet Türkiye'si de, demokratik kurumların yokluğu ve otoriter yö-

113 Türkiye'de uyandığını gördüğümüz bu ilginin dikkate değer iki örneği için bk. Tunaya, T. Z., *Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, İstanbul 1969. Doku-zuncu Bölüm, s. 957-1017: Az Gelişmiş Memleketlerin Anayasa Hukuku Ara-yışları.

Soysal, M., *Anayasaya Giriş*, Ankara 1969, 2. basım, s. 131-150: Üçüncü Dünya Rejimleri.

114 Bk. Tunaya, T. Z., A.g.e., s. 259-303. Tunaya'nın gözlemleri arasında dikkate değer işaretler vardır: «Askerî Toprak Devleti»nin kendine özgü, Batı'ya oran-la daha ileri oluşları boyunca, siyasi hayat, bir Doğu monarşisinin tablosunu gösterir. Despotik olmanın mutlak bir monarşinin monist rejimi, Reaya'yı devlet yönetimine katmıyarak, XV. yüzyıla kadar sürmüştür... XV. yüzyıldan baş-lıyarak, XVII. yüzyıla apaçık beliren ve Batı ile paralele girmemiş olan bir organizma içinde, idare eden-edilen ayrılığı kutuplaşmıştır. Birbirini tamamlama-yamayan bu iki unsur, Askerî Toprak Devletini, Ortaçağcı bir feodal yapıya götürmüştür... Tanzimat hareketi, İkinci Mahmud'la başlıyan ıslahat metaduna eklenen bir halka olmuştur. Askerî Toprak Devleti, sivilleşme yoluna sokul-muştur... Halk kitlesinin uyanışı 1908'de başlamış ve istibdat tüneline ömür-lerini tüketerek birdenbire yoğun ve anarşik bir siyasi hayat içine giren tebaa-vatandaşlar, mucizeler beklerken, hayal kırıklığının uçurumuna düş-müşlerdir... İkinci Mahmud döneminden bugüne kadar, değişen siyasi şekil-ler yanında toplumsal koşullar gayet ağır ve geç değişen, hatta değişmeyen

netim eğilimi bakımından az gelişmiş ülkeler için öne sürülen ortaklaşa özelliklere sahip bulunmaktadır. «Kemalist model» adı verilen tek partili dönemden sonra «çok partili» demokrasimiz de «oligarşi» ve «otoriter» olma eğilimleri göstermiş, ordunun «kapalı» bir biçimdeki ağırlığını koyma ve hissettirme halleri 27 Mayıs 1960'da bir «müdahale»yi zorunlu kılmıştır. Yeni bir «anayasa» düzenine geçinceye kadar süren ve bir terim karışıklığına yol açmamak için de «27 Mayıs Rejimi» denilen¹¹⁵ bu «müdahale»nin olumlu yanı «sosyal devlet» anlayışına dayanan 1961 Anayasasını getirmek olmuştur. Bir araştırmacının işaret ettiği gibi «temel sosyal reformları gerçekleştirmek» ve «mümkün olduğu kadar erken, demokratik bir biçimde seçilmiş sivil hükümete iktidarı devretmek» dilemması içine düştüğü görülen «Millî Birlik Komitesi». askerî darbe çeşitleri içinde «reformcu darbe» özelliği göstermektedir.¹¹⁶

Öyle görünüyor ki, hızlı kalkınma zorunluluğu, sosyal adaletin sağlanması, hak ve özgürlüklerin kitlelere yayılması gibi iktisadî, sosyal ve kültürel yanları bu karmaşık konuyu sosyal yapımıza sıkıca bağlamaktadır. Bunun içindir ki, köklü yapı değişimleri gerçekleştirilmeden yönetim sıkıntıları ve bunalımları giderilemez.

C. 5. Geri Kalmış Sosyal Yapılar

Gelişmiş ülkelerle kıyaslandığı vakit az gelişmiş ülkelerin sosyal yapısında bir «geri kalmışlık» göze çarpar. Bu geri kalmışlığın çeşitli alanlardaki görünüşlerini kısaca özetledikten sonra, bir sonuç olarak ortaya çıkan «ikili yapılar» üzerinde durmak yerinde olur.

unsurları ortaya çıkarmışlardır. Türk siyasi hayatının değişmez'leri (constant'ları) olarak az gelişmişliği, geri kalmışlığı görüyoruz... Türkiye'nin siyasi hayatında, ilerlilik bu değişmeme, değişme bilinci uyandırmama metotlarına karşı acılmış bir savaş olarak görülür. Bunun için de, toplum içinde ve dışında, bu metotların uygulayıcılarına karşı koymak gerekmiştir. Türkiye'nin az gelişmiş yapısı devam ettikçe de **gerekecektir**. (A.g.e., s. 311-313).

115 Bk. Soysal, M., A.g.e., s. 189-198.

116 Bk. Özbudun, E., *The Role of Military in Recent Turkish Politics*, Harvard Üniversitesi 1966, s. 23-25.

1. Az gelişmiş ülkelerin büyük çoğunluğu köy, kabile veya aşiret temeli üzerine kuruludur. İktisadî hayat, belli ölçüde bir «kapalılık» ile ikiz olan «zâtî iktisat» dönemindedir. Gelişmiş ülkelerle iktisadî ilişkilerin artması ölçüsünde bu kapalı iktisat düzeni dışa karşı açılmakta, «ticaret»e bağlı olarak «para dolaşımı» ortaya çıkmakta veya alanı genişlemektedir. Başka bir deyişle «aynî ekonomi»den «nakdî ekonomi»ye geçiş hızlanmaktadır. Köy veya aşiret temeli üzerindeki yaşama düzeni toplumda bir takım basamaklar meydana getirmekten de geri kalmaz. Bu arada, akrabalık ve hemşerilik bağı, kendi içinde «birleştirici», başkaları ile ilişkilerde de «ayırıcı» bir rol oynar. Öte yandan yerleşme noktalarının yüksek sayısı, küçük köy toplulukları halinde yaşama, idarede merkezileşmeyi güçleştirir. Küçük grupların dinî karakteri, gelenek ve göreneklere bağlılığı bu grupları olduğu gibi kalmaya zorlar.

2. Gerek iktisadî münasebetlerde ve gerekse idare hayatında yarı feodalizm belirtileri az gelişmiş ülkelerde henüz sona ermiş değildir. Tarım alanlarında geleceğe bağlı çalışma biçimleri, alacaklının borçluyu hürriyetinden mahrum etmesi ve angarya usulleri, idare hayatında ise mahallî nüfus sahiplerinin irade ve isteğinin etkili olması bu arada sayılabilir. Feodalite döneminin kalıntıları olarak bazı ülkelerde de şeyhlik, ağalık, seytlik... gibi toplum içinde ayrıcalıkları bulunan kurumlar görülür. Aynı ocaktan yetişenler arasında da başkalarına kapalı bir dayanışma düzeni vardır.

3. Dinî ve sihrî inanışların halk arasında yaygın olması, dinin vicdan hürriyeti sınırları içinde kalmıyarak «dünya işleri» ile yakın ilgisi az gelişmiş ülkelerde din adamlarını ve dinî önemli bir role sahip kılar. Henüz millî bütünlüğünü sağlamak yolunda bulunan az gelişmiş ülkelerde insanlar dinî ve etnik temele, tarikat ve mezheplere göre kategorilere ayrılmakta, politika hayatında din istismarcılığını geçer akçe olmakta devam ettiren bir ortam sürüp gitmektedir. Halbuki, az gelişmiş ül-

kelerin karşılaştıkları güçlükleri yenmesi, halk yığınlarını meydana getiren küçük üniteleri millî bir bütün haline vardırarak ve dini kendi sınırları içine çekmekle mümkün olabilir. İktisadî, sosyal ve kültürel bütünleşme sağlanmadıkça ve layık devlet anlayışı gerçekleştirilmedikçe az gelişmiş ülkeler gelişme dönemine giremezler.

4. İktisadî ve içtimai bakımdan kuvvetli azınlıkların varlığı da öncekilere eklenebilir. Dış sermayelerle ilgili iktisadî ilişkilerde «aracı» rolü oynayan, bazı konularda ayrıcalıklara sahip bulunan azınlıklar hükümetleri belli yönlerde etkilemekte, karşılıklı «taviz» durumu yaratmaktadır.

Görülüyor ki, bir «geçiş dönemi»nde bulunan az gelişmiş ülkelerde bir yandan geri kalmış sosyal yapılar süregelirken bir yandan da çağdaş kurumlar ortaya çıkıyor. İşte, «ikili yapılar» dediğimiz durum budur

İktisatçıların üzerinde durduğu «ikili ekonomik yapılar»ın yanı sıra¹¹⁷ «ikili sosyal yapılar» da vardır. Fakat çoğu kere ekonomik ve sosyal ikili yapılar, Gannagé'nin de işaret ettiği gibi, sıkıca birbirine bağlıdır.¹¹⁸ Her iki durumda da «geleneksel» olanla «çağdaş» olanın aynı toplumda bir arada bulunması ikili yapılara vücut vermektedir. Bir toplumda ikili yapıların varlığının «kırsal döngü»ler yarattığı ve «bilinçlenme»yi hızlandırdığı ileri sürülmüştür.¹¹⁹

Geri kalmış sosyal yapılarla çağdaş kurumları karşı karşıya getiren «ikili yapılar»ı iktisat alanında olduğu gibi (kapitalist öncesi toplum/kapitalist toplum) sosyal hayatın hukuk, millî eğitim, teknoloji, dünya görüşü, giyim-kuşam.. gibi alanlarında da görmekteyiz. Sosyolojik bakımdan ele aldığımızda «kapalı toplum/açık toplum» olarak nitelediğimiz ikili sosyal yapılar, geleneksel de-

117 Bu konuda daha geniş bilgi için bk.

— Gendarme, R., *La Pauvreté Des Nations*, Paris 1963. s. 249-260.

— Kazgan, G., *İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul 1969. s. 323 - 326.

118 Bk. Gannagé, E., *Economie du Développement*, Paris 1962, s. 95.

119 Bk. Gendarme, R., A.g.e., s. 253 ve 260.

ğerlere sıkıca bağlı kalmak veya yeniliklere açık olmak özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır.

*
**

Türkiye açısından ele alındığında «geri kalmış sosyal yapılar» konusu şu belirtileriyle karşımıza çıkmaktadır:

- «Bugün köy nüfusu, 35 441'i Köy Kanununun uygulandığı ve idarî yapı içinde köy olarak tanımlanan yerleşme birimleri ile, 29 836'sı idarî yönden Köy Kanununun uygulandığı yerleşme birimlerine bağlı veya özel izinle Köy Kanununun uygulanmakta bulunduğu ve çiftlik, mahalle, mezra, kom, oba ve divan diye adlandırılan yerleşme yerlerinde yaşamaktadır. Böylece toplam yerleşme birimi sayısı 65 277 olmaktadır.» (İkinci Kalkınma Planı, s. 237).
- «. . büyük bir çoğunluğu okuma-yazma bilmiyen; eğitim imkânlarından sınırlı olarak yararlanabilen; düşük üretim seviyesinde olan; yıllık geliri hava şartlarına bağlı, pazarlama düzeninin yetersizliğinden gelir kaybına uğrıyan; gelir seviyesi düşük; ölüm oranı yüksek; beslenme imkânları sınırlı; alt yapı imkânları yetersiz, çalışma ve kaynaklarını kullanma imkânlarını kısıtlayan olumsuz sosyal ve ekonomik şartlarla karşı karşıya bulunan ve toplam nüfusumuzun büyük bir çoğunluğunun yaşamakta bulunduğu köyleri ve köylü nüfusunu insanlık haysiyetine yaraşır asgarî yaşama düzeyine kavuşturmaya yönelmiş politikalar yurt gerçeklerine dayandığı ölçüde anlamlı ve yararlı olacaktır». (A.g.e., s. 236)
- «Modernleşme yönünde toplum yapısının (ikili) değer sistemleri içinde olduğu» köy kademesinde uygulanan programlarda açıkça belirtmektedir. «Değer sistemlerindeki bu (ikilik) ekonomik ve

sosyal gelişmenin hızlandığı Türkiye’de gelişme yönünde ağırlık kazanmaktadır. Şehirlerde net olarak görülen bu eğilim köylerde de yenilikler ve modernleşme yönündedir». (A.g.e., s. 58).

- Din alanında da az gelişmiş ülkelere özgü ortak tutumlar Türkiye için de geçerlidir. Köylük yerlerde ve ülkemizin bazı kesimlerinde yaşamakta devam eden «tarikatçıların, ağaların ve şeyhlerin kendilerini kudsi birer varlık olarak tanıtmak için başvurdukları oyunlardan biri de **seyyidlik**, yani Hazreti Muhammed’in neslinden olmak iddiasıdır».¹²⁰
- Türkiye’deki oluşlar ikili yapılar konusunu Tanzimat’tan sonra suyun yüzüne çıkartmıştır. «**Tanzimat’ın ikiciliği**» adı altında üzerinde durulan ve «yerli» kurumların yanı sıra «batılı» kurumları da toplum hayatımıza getiren düşünce, hukuk - milli eğitim-iktisat gibi alanlarda iki bölmeli bir toplum ortaya koymuş bulunuyordu. Böyle bir ortamda gerçekleştirilen Atatürk Devriminin amacı «tutarlı bir toplum yaratmak» şeklinde özetlenebilir. Bu Devrime temel olan ilkeler ve dünya görüşü, hukuki kaidelerle tespit edilerek «**yukarıdan aşağıya doğru**» gerçekleştirilmek istenmiştir.

Sarfedilen büyük çabalara rağmen amaca ulaşıldığını söylemek kolay değildir. Atatürk Devrimi yurdun bütününe ve halkın tümüne henüz ulaştırılamamıştır. Öte yandan, tasfiye edilmesine çalışılan düzenin «**tortular**», çok partili hayat içinde sadece biçim kazandırılmakla kalınmayan, gizli-açık bir şekilde desteklenen, hiç olmazsa binlerce altından çıkarılarak seçim mekanizması içinde faydalar umulan bir malzeme haline getirilmiştir.

120 Bk.Bozarslan, M. E., *İslâmiyet Açısından Şeyhlik-Ağalık*, Ankara 1984, s. 118.

Bugün için Türkiye'de bir yanda Anayasası, kanunları, temel ilkeleri ve Devrim düzeni ile «Resmi Türkiye», bir yanda da bu değerlerle bağdaşma halinde bulunmayan olayların yüze çıktığı «Gayriresmi Türkiye» iç içe bulunmaktadır. Bu görünüşü ile sözkonusu olay, bütün az gelişmiş ülkelerin ortaklaşa sorunudur.

Az gelişmiş ülkelerde ikili yapıların yerini çağdaş toplum düzeni alıncaya kadar çatışmalar sürüp gidecektir. İctimai ve iktisadi neticeleri kendi alanlarını fazlasıyla aşan köklü yapı değişmelerinin az gelişmiş ülkeler için büyük önem taşıması bu yüzdendir.

IV. Az Gelişmeyi Tanımlamanın Güçlüğü

Az gelişmenin ölçülerini, başka bir deyişle az gelişmiş ülkeleri gelişmiş ülkelere ayıran özellikleri ayırtıcıları ile inceledikten sonra bir «tanım» yapmanın hiç de kolay olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bunun çeşitli sebepleri vardır:

1. R. Gendarme 1959 yılında yayınlanan kitabında¹²¹ «az gelişme»nin 21 farklı tanımını tespit ettiğini, bunlara bir yenisini katmayı düşünmediğini yazıyordu. Önemli olan, bu tanımların hepsi üzerinde bir anlaşmaya varılamamasıdır.

2. Az gelişmeyi belirleyen özellikler çok sayıdadır ve bunların hepsini bir tanım içinde ele almak mümkün olmadığı gibi, bütün özellikleri kuşatan az sayıda «karakter»e bağlamak da kolay görünmemektedir.

3. Güçlük yaratan durumlardan biri de, ortaklaşa özelliklere sahip olmaları nedeniyle «Üçüncü Dünya» etiketi altında bir araya getirilen ülkelerin kendi aralarındaki derece farklarıdır.

Bu güçlükler yüzünden iki değişik yolun tutulduğu

121 Bk. L'Economie de l'Algérie, Paris 1959, s. 8.

görülyor. Bunlardan ilki, aşığıdaki misalde de görüleceğı gibi, çok sayıda özelliğın art arda sıralanmasıdır:

«Bu memleketlerde nüfus başına düşen reel gelir nisbeten düşüktür ve halk arasında fakirlik pek yaygındır. Bu memleketler ekonomileri, büyük mikyasta ziraate ve ham maddeleri ihracatına dayanmaktadır. Bu memleketlerde tabii kaynaklar ve işgücü yeter derecede istismar edilememekte ve sanayi fazla gelişmemiş bulunmaktadır. İleri memleketlerle mukayese edildiğinde, işçi verimliliğı ve teknoloji seviyesi çok düşük bulunmaktadır; sermaye ve teşebbüs kabiliyeti nisbeten kıt olup ilâve yatırımlar için geniş imkânlar mevcut bulunmaktadır. Kendi kendine yeten aile iktisadı bu memleketlerde oldukça ehemmiyetli bir yer işgal ettiğinden iç ticaret fazla gelişmemiştir. Diğer taraftan, az gelişmiş memleketler hemen hemen birbirinin aynı ekonomilere sahip bulunduklarından bu memleketler arasında mıntakavi ticaret ya hiç yoktur veya pek az yapılmaktadır».¹²²

İkinci yol ise, «bir hayli güç ve karışık bir mesele» sayılmasına rağmen bazı unsurlara ağırlık verilmesidir.¹²³ Böylece ileri sürülen tanımlar bütün az gelişmiş ülkeler için geçerli olabilecek özelliklere yönelmektedir. Y. Lacoste'a göre, az gelişmenin tanımı insanların kaynaklar arasında bulunan ve öteki karakteristikleri de doğuran eşitsizliğe bağlanabilir.¹²⁴ Ağır bir iç çelişmeden doğan «az gelişme» bir yandan hızlı nüfus artışına sebep olurken bir yandan da iktisadi gelişmeyi engelleyici bir rol oynamaktadır. Böylece, kaynaklardan daha hızlı çoğalan nüfusun meydana getirdiğı iç uyumsuzluk az gelişmenin temel özelliğidir.

Bir başka yazar da dikkatimizi «az gelişme» olayının

122 Akton, R.. İktisaden Az Gelişmiş Memleketlerin Başlıca Ekonomik Meseleleri ve Kalkınma İmkânları. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. IX, S. 2, s. 50-60, (Ankara 1954).

123 Bazı tanımlar için bk. Ülgener, S. F., İktisadi Gelişmenin Şartları ve Sınırları. *Az Gelişmiş Memleketlerin İstihlak ve Yatırım Meselelerine Toplu Bir Bakış. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XVI, S. 1-4, s. 5, not 3, (İstanbul 1956).

124 Bk. *Géographie du Sous-Développement*, Paris 1965. s. 188-201.

bir başka yönüne çevirmektedir. P. G. Casanova için az gelişmiş ülkelerin «ikili veya plüralist yapısı» ile kültürel, iktisadi ve siyasi bakımdan karşımıza çıkan «bağdaşmamışlık - gayri mütecanislik - hétérogénéité» durumu ve bunun her az gelişmiş ülkede yarattığı birbirinden son derece farklı iki veya daha çok dünyanın varlığı az gelişmenin en yaygın özelliklerinden biridir ¹²⁵

Bir tanımlama yapmanın güçlüğü sadece az gelişmiş ülkelere has özelliklerin çokluğundan doğmuyor. Önce de işaret ettiğimiz gibi az gelişmişliğin «görece - nisbi» bir yanının bulunması da genel bir tanımlama yapmayı zorlaştırıyor. Söylemeğe lüzum yoktur ki az gelişmiş ülkeler arasında sayılan Türkiye, Hindistan, Habeşistan, Gana ve ötekiler arasında ortaklaşa olan yanlar bulunsada da ayrılık noktaları da mevcuttur. Bu sebeple az gelişmiş ülkeleri kendi aralarında da bir sıraya koymak yerinde olur.

Görüldüğü gibi, örnekleri çoğaltmakla «az gelişme»yi tanımlama güçlüğüne de çoğaltmış bulunuyoruz. Yukarıda sıraladığımız sebepler, eski mantıkçıların kelimeleleriyle söyleyelim, «efradını cami, agyarını mâni» bir tanımlamayı engellemektedir. Bu durumda, «Az gelişmiş bir ülke zürafaya benzer. Kolaylıkla tanımlayamazsınız ama, görünce hemen tanırırsınız» diyen H. W. Singer'e hak vermemek mümkün değildir.

125 Bk. Casanova. P. G., *Société Pluraliste et Développement Le Cas Du Mexique*, *Tiers-Monde*, C. IV, S. 15, s. 305, (Temmuz-Eylül 1963).

Üçüncü Bölüm

KONUNUN SOSYOLOJİK YÖNLERİ ve SOSYAL YAPIDA DEĞİŞİKLİK İHTİYACI

Az gelişmiş ülkeler konusunun karmaşık ve orijinal olan yanı başlıca iki grup sebebe dayandırılabilir: Bir yanda, başta kötü beslenme (açlık) ve tarımla uğraşanların çokluğu olmak üzere «eski unsurlar» yer alırken bunlara hızlı nüfus artışı ve bilinç kazanma gibi «yeni unsurlar» katılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak az gelişmişliğin en ilginç özelliği olan **temel dengesizlikler** sürüp gitmektedir. Bugünkü durumda az gelişmiş ülkeler ya hızlı bir kalkınmayı gerçekleştirme, ya da nüfus artış hızını azaltma gibi bir alternatifle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu alternatiflerin her ikisi de, çözülmesi imkânsız değilse de çok güç olan meseleler ortaya çıkarmaktadır.

I. Sosyolojik Yönler

«Üçüncü Dünya» konusu sosyolojik bakımdan ele alınacak olursa şu özellikleriyle ilgimizi çeker :

1. İki Ayrı Sistem Arasındaki Çatışma

Bu çatışmaları sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda görmek mümkündür. Sosyal alanda yarı feodal bir düzenle çağdaş yaşama isteği bir arada bulunur. Ekonomik bakımdan prekapitalist bir dünya ile kapitalist dünya, zihniyeti, kurumları ve işleyişi ile karşı karşıyadır. Kültürel alanda teokratik ve gelenekçi bir tutumun yanında rasyonalist ve layık bir anlayış vardır.

Gelişmiş ülkeler yüzyıllarca önce bu çatışmalardan geçerek bugünkü denge durumuna varmışlardır. Halbuki az gelişmiş ülkeler henüz intikal-geçiş halinde bulunan toplumlardır. Bu ülkelerde statükonun devamını isteyenlerle topluma yeni bir biçim kazandırmak isteyen ileri güçler henüz çatışma halindedir. Dış ve iç etkilerin rol oynadığı bu çatışma olayını Tanzimat'tan bu yana Türkiye'de izlediğimiz devrimler ortaya koymaktadır.

Çağdaş sosyologlardan René König gerek iki ülke grubun, gerekse aynı sistem içinde ortaya çıkan «kontrast»ın sosyolojik bir problem olarak kendini ortaya koyduğu görüşündedir: «...geri kalmış ve gelişmiş toplumlar arasındaki kontrast, prensip itibarile yalnız geleneklere bağlı kaldığı söylenen toplumlarla ilerlemeyi esas olarak alan toplumlar arasındaki karşıtlıkta meydana gelmez, bir ve aynı sistem içinde de bu kontrast vardır, meselâ modern teknik-ekonomik sistem içinde dahi... Bu bir kere kabul edildi mi artık sonuçlarının da önüne geçilemez. Şu halde geri kalmış alanlar problemi, batı endüstri toplumunun içinde bile ortaya çıkar, hem de hiçbir zaman, sadece iki ekonomi sisteminin karşı karşıya konusu anlamında, şehir ve köy karşıtlığının alışılmış ve bilinen formu içinde değil, **endüstri sisteminin kendisinin içinde bir tabakalanma** olarak ortaya çıkar».¹ Böylece, toplumlarda «bütünleşme»nin derece farkları göstermesi «çatışma»yı da etkiliyerek «geri kalmış alanların klasik problematiği» olan «iki ayrı sosyal, ekonomi ve kültürel sistemi» arasındaki çatışma'yı meydana getirmektedir. «Bütünleşme» sağlandığı ölçüde «çatışma» hafifliyecek ve ortadan kalkacaktır.

René König sözkonusu olayı şöyle ifade etmektedir: «Sosyolojik yönden bakılacak olursa, geri kalmış olma problemi, başka başka sosyal sistemlerin birbiriyle çatışması problemi olarak kendini gösterir.»²

1 Bk. König, R., *Geri Kalmış Denilen Alanların Sosyolojisine Giriş*, İstanbul 1958, s. 6. (Çev. B. Akarsu).

2 König, R., *A.g.e.*, s. 13.

«Üçüncü Dünya»nın huzursuzluğu sistemler arasındaki çatışma dengeli bir toplumda son buluncaya kadar sürüp gidecektir.

2. Çok Hızlı İctimaî Değişmeler

Haberleşmenin ve ulaştırmanın çok küçülttüğü bir dünyada içtimaî değişmelerin de hızlandığı görülmektedir. Okur-yazar sayısındaki artış, eğitim ve öğretim alanlarındaki nisbî düzelme ve aydınlardan kitleye doğru yayılan bilinç kazanma olayı içtimaî değişmelere görülmedik derecede bir hız kazandırmaktadır. Wendell L. Wilkie'nin «Üçüncü Dünya» insanlarını kastederek ileri sürdüğü gibi, «Onların hayatı, gelecek 10 yılda, son 10 asırda olduğundan daha çok değişecektir.»³ Gerçekten, uzun süren bir sükûn ve olduğu gibi kalma döneminden sonra az gelişmiş ülkeler bir neslin hayatına girmesi oldukça güç olan içtimaî değişmelere sahne olmaktadır.

3. Karmaşıklık, İç İççe Girmişlik ve Karşılıklı Etkilerde Görülen Giriftlik

Az gelişme olayının bu özellikleri iktisat dışı unsurların gözönünde tutulmasını gerekli kılmaktadır.

Yalnız iktisat açısından yapılacak bir inceleme sadece yarım olmakla kalmaz, aynı zamanda büyük yanılgılara da yol açar. İktisadî mesele ile demografik, sosyolojik ve kültürel meseleler iç içedir. Az gelişme olayının yüzyıllardır biriken ve birbiriyle kenetlenen illetlerden doğmakta oluşu, bu illetler arasındaki karşılıklı sebep-netice ilişkileri olayı girift bir hale getirmiştir. Bunun bir sonucu olarak iktisadî ve içtimaî mafsallar yapışmış, «burjuvazi» teşekkül etmemiştir. İktisadî ve içtimaî şartlar imtiyazlı sınıf ve zümrelere yol açmış, bir

3 Bk. Grunwald, K. — Ronall, J. O., *Industrialization in the Middle East*, New York 1960. s. 5. Adı geçen kitabın XIX. faslı (s. 331-356) Türkiye'ye ayrılmıştır.

yandan geleneksel düzen bozulurken onun yerine yenisi konulamamıştır. Tarım kesimi ve dış ticaret elverişsiz bir duruma düşerken nüfus artışı hızlanma eğilimindedir. Modern iktisat ise az gelişmiş ülkelerden çoğunda henüz bir vaha görünüşünü devam ettiriyor.

Daha önce üzerinde durduğumuz «ikili yapılar» ve bunun sosyal, ekonomik ve kültürel alanlardaki görünüşleri «Ortaçağ» ile «Modern çağ»ı aynı çevrede bir arada barındırmaktadır. Başka bir deyişle «kapalı toplum» ile «açık toplum» yan yanadır.

4. İktisat Dışı Sebeplerin Önem Kazanması

Az gelişme olayı ile ikili yapıların ikiz oluşu «Üçüncü Dünya» sorunlarına çözüm yolları aranırken iktisat dışı sebepler üzerinde öncelikle durulmasını zorunlu kılmaktadır. Bir kelime ile «**zihniyet meseleleri**»nin önem kazandığı bir ortamda tek başına iktisadi mekanizma kendisinden bekleneni sağlayamaz.

Bu durumu gösteren en belirgin örnek, demokratik sistemin mevcut olduğu gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin seçim kampanyalarında öncelik verilen konularda ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ekonomik ve sosyal konuların öncelikle ele alınmasına karşılık az gelişmiş ülkelerde teolojik konular ve kişisel suçlamalar hayati konuları arka plana itmektedir.

Öte yandan, gelişmiş ülkelerde işlediği görülen iktisadi mekanizmaların, az gelişmiş ülkelerin farklı yapısı sebebiyle, bu ülkelerde geçerli olmadığı dikkati çekmektedir. Myrdal⁴ ve Wallich'in⁵ haklı olarak işaret ettikleri gibi Avusturyalı iktisatçı J. A. Schumpeter'in (1883-1950) bazı fikirleri bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Şöyle ki:

4 Bk. Myrdal, G., *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, Londra 1963, s. 80.

5 Bk. Wallich, H. C., *The Cost of Freedom. A New Look at Capitalism*, New York 1960, s. 79. ve *Cahiers Internationaux*, S.50, s. 20-21, (1953).

1. Schumpeter'e göre gelişmiş ülkelerde iktisadî gelişmenin âmilleri özel teşebbüs, yenilik ve öncülük yapanlar olduğu halde, az gelişmiş ülkelerde bunların yerini «Devlet» almaktadır. Bunun sebepleri arasında «özel müteşebbis eksikliği» ve «özel müteşebbisin, gelişme şartlarının noksan olduğu bir iktisadî çevreden hareket etme mecburiyeti» sayılabilir.

2. Sanayi ülkelerinde iktisadî gelişme, daima yenilenen ve ileri giden tekniklerle sağlanmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde ise, gelişmiş ülkelerde yaygınlaşıp modası geçen tekniklerin ithali, bu tekniklere yetişme gayreti sözkonusudur.

3. Schumpeter'e göre gelişmiş ülkelerde «arz» temeline dayanan iktisadî gelişme az gelişmiş ülkelerde «talep»e dayanmaktadır. Yani, gelişmiş ülkelerde sebep «arz»daki değişmeler ve netice istihlâk artışı «talep» olduğu halde, az gelişmiş ülkelerde aşırı bir istihlâk arzusu «talep» sebep, arz'da artış meydana getirmek ise bir netice'dir.

Buraya kadar söylediklerimiz küçük bir tabloda özetlenebilir:

Gelişmiş Ülkeler'de

1. Özel teşebbüs
2. Yeni buluşlar ve teknikler
3. S/N Arz/Talep

Az Gelişmiş Ülkeler'de

- Devlet
Modası geçmiş teknikler
S/N Talep/Arz.

Az gelişmiş ülkelerin, iktisadî kanunların işlemesi bakımından değişik bir model teşkil ettiklerini kabul etmek lâzımdır.

Şu halde, az gelişmiş ülkelerde iktisadî mekanizma insanların satın alma gücünü artırıp talep yaratmak suretiyle harekete geçirilebilir. Bu noktada az gelişmiş ülkelerin kısır döngülerinden biri karşımıza çıkmaktadır. Satınalma gücünü artırmak için yüksek ücretlerin ödenmesini kabul etsek bile şu durumlar sözkonusu olabilecektir:

1. Tasarladığı geliri yüksek ücret sebebiyle daha kısa zamanda elde edenler, çalışmaktan vazgeçmektedirler. Bunu bilen yabancı kumpanyaların, sömürge ekonomisi içinde, yeni ihtiyaçlar yaratmak ve eğlence yerleri açmak yolunu tuttukları görülmektedir.

2. Rasyonel düşünce ve yeteri kadar kültürle atbaşı ilerlemeyen yüksek kazançlar çar-çur edilmekte, baskı altında tutulmuş olan heves ve arzuların tatmini gerçek ihtiyaçların yerini almaktadır.

3. Tasarruf halinde ise, yatırıma yönelen sermaye birikimi yerine ,ziynet eşyasına ve altına, gayrimenkule ve mülke, gösteriş istihlâkine yönelen bir harcama temayülü ortaya çıkmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde iktisadi mekanizmaların uğradığı değişikliklerin yanı sıra çağdaş uygarlığın bu ülkelere girişinin «üretim»den çok «tüketim» açısından olduğuna, haklı olarak, işaret edilmiştir.⁸ «Meyve» ve «tohum» benzetmesini aklı getiren bu durumun yarattığı tehlikelerden biri de, başka bir düzeyde bulunan ülkeler tarafından yapılan alet ve makineleri kullananların kendilerini kaptırdıkları gelişmişlere yetişmiş olma duygusudur. Şapka giyip kravat takmakla «batılı» olunamıyacağı gibi, «uçak» ve benzeri karmaşık makineleri «ithal» ederek «kullanmak» veya bunlardan «yararlanmak» suretiyle de o ülkelerin düzeyine erişilemez.

Üzerinde durduğumuz özellikler ahenkli bir işbirliğini zorunlu kılmaktadır. İktisatçılar, sosyologlar, demograflar ve sosyal siyasetçiler el ele vererek problemleri birlikte çözmelidirler. Öte yandan, zaman faktörünün az gelişmiş ülkeler aleyhine işlemekte oluşu iktisadi ve sosyal gelişmenin mümkün olduğu kadar erken gerçekleştirilmesini gerektirmektedir.

⁸ Bk. Lacoste, Y., *Géographie du Sous-Développement*, Paris 1965, s. 48-49.

II. İktisadî Gelişmenin Sosyal ve Kültürel Şartları

1. Sanayi - Tarım Tamamlanması

Az gelişmiş ülkelerin gelişmesi tek başına sanayileşme ile sağlanamaz. Sanayileşmenin yanı sıra tarım sorunlarının, ortaya çıkacak sosyal ve kültürel meselelerin de birlikte ele alınması gerekir. Sanayileşme, «şehirleşme» ve «işgücünün temerküzü» ile birlikte yürümektedir. Öte yandan beslenme, mesken ve sağlık konuları da önem kazanmaktadır. Gecekonduların teşekkülü, kesilen sınıf tezatları, ailedeki gevşemenin artırdığı çocuk suçluluğu, yarı köylü-yarı şehirli bir hayatın ortaya koyduğu meseleler olayın öteki yanlarına dikkatimizi çekmektedir.

Hızlı bir kalkınmanın lüzumu ile bundan doğacak mahzurlar sanayileşme ile birlikte «köyün sorunları» üzerinde de durulmasını, düşük ücretin doğuracağı proleterleşmenin önlenmesini gerektirmektedir. Bir başka mesele de gelirin ve iktidarın bir zümre elinde toplanmasının önlenmesidir. Az gelişmiş ülkelerin çoğunda, önemli iktisadî gelişme amacını bir yana bırakarak sadece servet ve imtiyazlarının muhafazasına ilgi duyan ve iktidarı ellerinde tutan küçük bir azınlık vardır. Böyle bir ortamda siyasî gelişmenin faktörü olarak eğitimin önemi artmakta, kooperasyon, sosyal ilerleme ve sosyal adalete yönelen bir eğitim anlayışına ihtiyaç duyulmaktadır.

2. Kısır Döngüler

Az gelişmiş ülkelere has olaylardan birini de «kısır döngüler» (fâsit daireler - les cercles vicieux) adı verilen bir takım «çıkılmaz»lar teşkil etmektedir. Pek çok yazarın ilgisini çekmiş olan bu konuyu R. Nurkse'nin «Fakirliğin fâsit dairesi» adı altında incelediği görülür. Az

gelişmiş ülkelerde sermaye birikimini güçleştiren kısır döngüler üzerinde duran yazar olayı şöyle açıklamaktadır: «Sermaye arzı, tasarruf kabiliyeti ve isteği ile ilgili- dir. Sermaye talebi ise, yatırımların teşviki ile ilgili bulun- maktadır. İktisadî bakımdan az gelişmiş ülkelerde sermaye teşekkülü probleminin her iki yönünde de bu tip fâsit dairelere rastlanacaktır». Bundan sonra olayın arz ve talep bakımından işleyişini Nurkse şu şekilde anlatmaktadır: «Arz sahasında, reel gelir seviyesinin düşük- lüğü dolayısıyla asgarî bir tasarruf kapasitesi bulunmak- tadır. Reel gelir seviyesindeki bu düşüklük, istihsal sa- hasında mevcut düşük müstahsiliyetin tabii bir sonucudur. Düşük istihsal ise sermaye azlığına dayanmakta- dır. Sermayenin azlığı ise tasarruf kapasitesinin azlığı ile ilgilidir. Böylece fâsit dairemiz kapanmış oluyor.

Talep sahasına gelince; halkın fakir satın alma gü- cü dolayısıyla yatırımların teşviki asgarî bir seviyededir. Satın alma gücündeki bu zaaf reel gelirdeki noksanla il- gildir. Bu da düşük müstahsiliyetle ilgili bulunmaktadır. Müstahsiliyetin düşüklüğüne, istihsal sahasında bol miktarda sermayenin kullanılmaması sebep olmaktadır. Buna da, yatırımların yeter derecede teşvik görmeme- sini sebep olarak göstermek mümkündür.

Düşük müstahsiliyetin sonucu, reel gelirdeki düşük seviye her iki dairede de ortak noktayı teşkil etmekte- dir».⁷

Adı geçen kitabının 82. sayfasında Nurkse konuya yeniden dönerek olayı daha açıklıkla ortaya koyar: «Ser- maye teşekkülünün arz yönünde, fakirlik fâsit dairesi şu yolu takip eder:

- a) Düşük gelir seviyesi
- b) Küçük tasarruf kapasitesi
- c) Bunlardan dolayı sermaye yetersizliği
- ç) Sermaye miktarındaki yetersizliğin sebep olduğu

7 Bk. Nurkse, R., *Az Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Teşekkülü*, İstanbul, 1964, s. 10 - 11. (Cev. Ş. Adalı).

düşük istihsal seviyesi ve sonunda gene fert başına düşen reel gelirlerde seviye düşüklüğü»

Adını Türkiye'deki planlama çalışmaları vesilesiyle de duyuran Jan Tinbergen de kısır döngüler konusuna kısaca değinmektedir. Tinbergen'e göre, gelir ile bağılılığı bakımından az gelişmiş ülkelerde 3 döngüden söz edilebilir.

«Birinci misal : Gelir ve sermaye bağılılığı»

Bir düşük sermaye stoku düşük bir istihsal seviyesini ve o da düşük bir geliri ifade eder. Fakat düşük bir gelir geniş bir tasarrufa müsaade etmez ve bundan dolayı sermaye stoku kolayca çoğaltılamaz.

İkinci misal : Gelir ve sağlık bağılılığı»

Düşük gelirler beslenme seviyesini düşürür ve iyi sağlığı devam ettirecek tıbbi hizmetin yeteri kadar görülmesine engel olur. Kötü sağlık şartları istihsalde şahsi gayretin azalmasına yol açar ve böylece verimlilik düşer.

Üçüncü misal : Gelir ve eğitim bağılılığı»

Düşük gelirler yaygın eğitimsel kolaylıklara imkân bırakmaz ve yetersiz eğitim hünéri ile verimlilik düşük kalmağa temayül eder».⁸

Elias Gannagé'nin de «Economie de Développement» (Paris 1962, XI + 352 s.) adlı kitabında «Kısır Döngüler»e geniş yer verdiği görülür. E. Gannagé'nin ele aldığı 4 döngü kısaca şöyle özetlenebilir:⁹

Nüfusun Malthus'çu döngüsü

Az gelişmiş ülkelerdeki nüfus basıncı gelişmelerinin temel engellerinden biridir.

Sermaye ve tasarruf döngüsü

İktisadi gelişmenin temel engelleri içinde sermayenin kısır döngüsü stratejik bir yer alır. Yoksul ülkelerde yıllık tasarruf oranı milli gelirin % 5-6'sını aşmaz.

Gelirlerin bölüşümü döngüsü

Gelirlerin bölüşümü, nüfus ve sermaye döngülerine sıkıca bağlı bir kısır döngünün kaynağıdır Bölüşümün

⁸ Tinbergen, J., *Shaping The World Economy*, New York 1962, s. 14-15.

⁹ Gannagé, E., *A.g.e.*, s. 99-200.

bünyeleri nüfusun artış oranı ile sermaye teşekkülü oranının fonksiyonudur.

(Bölüşümün kategorilere, sektörlerle ve etnik gruplara göre değişik olduğunu belirten Gannagé, üçüncüsü ile ilgili olarak şu dikkate değer misali vermektedir: 1949 yılında Kenya'da Afrikalı olmayan ve nüfusun ancak % 2.9'unu teşkil eden bir azınlık toplam gelirin %50.9'unu aldığı halde nüfusun % 97.1'ini teşkil eden yerli halk toplam gelirin ancak % 49.1'ini alıyordu)

Milletlerarası ticaret döngüsü

Gannagé, tarım ürünleri ile sanayi mamullerinin ticaretine dayanan, tek veya az sayıda madde ihracatına bağlı olduğu için de dünya piyasa fiyatlarının etkisinde bulunan az gelişmiş ülkelerin dış ticaretinin ödeme dengesinde bozulma yarattığını, ithalâtın daraltılması halinde de iktisadî kalkınmanın engellenmekte olduğunu belirtmektedir.¹⁰

Başlıcalarına işaret ettiğimiz kısır döngüler az gelişmiş ülkelerin sosyal yapısından doğmaktadır. İktisadî ârazların sosyolojik ve kültürel ârazlar ile bir arada bulunması, bu ârazlar arasındaki karşılıklı etkiler konumuzun orijinal bir yanını teşkil etmektedir. İktisat dışı sebeplerin önem kazanmasında bu durum ağır bastığı gibi, kısır döngülerin nereden ve nasıl kırılabileceği konusu da ortaya çıkmış olmaktadır.

3. İnsan ve Kalkınmadaki Yeri

İktisadî gelişmenin sosyal ve kültürel şartları, kalkınmadaki yeri gözetilerek «insan»ın ele alınmasıyle sağlanabilir. Bu bir yandan eğitim ve öğretim yoluyla «kalkınma»nın gerektirdiği nitelikte ve sayıda «insan»ın hayata hazırlanması, bir yandan da insan gücü ve zekâ rezervlerinin iyi bir şekilde kullanılması ile mümkündür.

10 «Fakirliğin Kopalı Çemberleri» de denilen «kısır döngüler» hakkında daha geniş bilgi için bk.

— Ülken, Y., XX. Yüzyılda Dünya Ekonomisi, İstanbul 1964, s. 311 vd.

Eğitim felsefesi ile sosyal planlama arasında ilişki kurma ve öğretim cihazının işlemlerini yurdun insan ihtiyacına göre ayarlama anlamına gelen ilk konuyu bir yana bırakarak ikinci konu üzerinde durmak istiyoruz.

Başta «gizli işsizlik» olmak üzere tarımsal üretimin özelliklerinden doğan işsizlik çeşitleri bazı yazarları az gelişmiş ülkelerde işgücünün seferber edilmesi konusunu ele almaya götürmüştür. Bu konuda, başlıca iki görüşün varlığından sözedilebilir. Bunlardan ilki, «istihdam dışı işgücünün seferber edilmesi zorunluluğu»ndan hareket eden Fritz Baade'nin görüşüdür. Baade'nin görüşünün bizi yakından ilgilendirmesinin sebebi, vardığı sonuca, Türkiye'nin sorunlarından hareketle ulaşılmış bulunmasıdır.

Az gelişmiş ülkelerin «ortaklaşa çizgileri»ni ele alan Baade'nin, öteki yazarlardan farklı olarak, «bugün tarımsal üretime zararlı olan gayri faal insangücünden faydalanma yollarını bulmak ve böylece bu ülkelerin alt yapı zayıflıklarını bir hamlede ortadan kaldırmak» lüzumunu ele aldığı görülür.¹¹ Konuyu Türkiye bakımından incelediği bir yazısında, «erozyonla mücadele», «toprak muhafazası» ve «sulama» çalışmaları için, «1. Dış yardımların külliyetli şekilde artırılması, 2. Askeri bir organizasyon tarafından bu işlerin mükellefiyet şeklinde yürütülmesi», şeklinde karşımıza iki kaynak çıktığını belirterek, «zaruri bir kalkınma şartı» olarak şunları ileri sürer: «Türkiye'de işgücü fazlasının bir çalışma mükellefiyeti ile organize edilmesi ve memleket temel yapısının düzenlenmesinde başarılı bir şekilde tatbiki ve sağlamlaştırılmış olan bu temeller üzerinde geniş ölçüde sanayileşmeye gidilmesi ile Türkiye için en mühim bir iş gerçekleştirilmiş olacaktır.»¹²

«Prof. Dr. Fritz Baade Başkanlığındaki F.A.O. Heye-

11 Bk. Baade, F., *La Course A L'An 2000*, Paris 1963, s. 99. (Almancadan çev. M. Gardaz).

12 Bk. Baade, F., *Kalkınan Memleketlerin Bünye Meselelerine Misal Olarak Türkiye*, İ. Ü. Orman Fakültesi Dergisi, Seri B. C. X. S. 2, s. 112. (İstanbul 1960 — Çev. S. Uslu).

ti» tarafından hazırlanan «rapor»da işgücü seferberliği diyebileceğimiz bu sistemin nasıl işletileceğine işaret edilmiştir: «Bugün için askerlik vazifesi Türkiye'de iki sene sürmektedir. Eğer bu üç seneye çıkarılır ve bu zamanın yarısı askerî eğitime hasredilir ve diğer yarısı da memleketin hayrına olan sivil hizmetlere sarfedilirse, ekonominin bünyevî ıslahatının finanse edilmesine müessir bir iştirak sağlanmış olabilir. Mamafih, bu millî hizmet servisi askerliğe çağrılan genç yaştaki gruplara hasredilmelidir. Köylerde hiç bir işin bulunmadığı aylarda hizmet servislerinde daha uzun müddet çalışmak için (ihtiyat)ların da çağrılmasına lüzum hasıl olacaktır.»¹³ Öteki az gelişmiş ülkeler gibi Türkiye için de «kullanılmayan insan gücünü harekete geçirmek âcil bir zaruret» diyen Baade, insan rezervlerinin kullanılmasını dış yardımlara yeğ tutmaktadır.¹⁴

Az gelişmiş ülkelerde işgücünden faydalanma konusunda ortaya çıkan ikinci sistem «gönüllü çalışma» üzerine kurulan **toplum kalkınması**'dır. Birinci Kalkınma Planında «Köy Kalkınması» ile eşanlamlı olarak kullanılan «Toplum Kalkınması»nın başlıca özellikleri «idare ile toplulukların işbirliğinin sağlanmasını kavrayan bir çalışma» olarak «halkın gönüllü teşkilâtlanması ve idare ile işbirliği yapması»dır.¹⁵ İkinci Kalkınma Planında konu «küçük toplum birimlerinde teşebbüs gücünün geliştirilmesi» olarak anlaşılmış, böylece, «köy alanları»na «şehir bölgelerinde, özellikle gecekondu alanları» da eklenerek «karşılıklı yardım ve destekli çalışma anlayışının geliştirilmesi» istenmiştir.¹⁶ Devlet Planlama Teşkilâtı ta-

13 Bk. F.A.O. Türkiye Raporu. Ankara 1962. s. 167, p. 536.

14 Baade hakkında daha geniş bilgi için bk. Tütengil, C. O., Türkiye'nin Sbrunları ve Prof. Dr. Fritz Baade, İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XXIV. S. 1-2. (İstanbul 1965).

15 Bk. Kalkınma Planı. Birinci Beş Yıl (1963-1967). 1963 Yılı Programı, Ankara 1963, s. 64.

16 Bk. Geray, C., Toplum Kalkınması Deneme Çalışmaları, Bünyan Örneği, Ankara 1967, s. 7-8 ve 101-107.

rafından benimsenen bu yöntem şöyle ifade edilebilir: «Toplum kalkınması, halkın kendi sosyal, iktisadî ve kültürel şartlarını geliştirmek için giriştiği gönüllü çabaların, Devletin bu alandaki çabası ile birleştirilmesi demektir».¹⁷ Halkın ve Devletin imkânlarını, küçük toplum birimlerinde duyulan ihtiyaçları kapsayan projelerin gerçekleştirilmesinde belli bir oranda birleştiren «toplum kalkınması» yöntemini «Destekli imece» olarak niteleyenler de vardır.¹⁸

Az gelişmiş ülkelerde işgücünün «toplum kalkınması» yoluyla hangi ölçüde harekete getirilebileceği tartışılabilir.¹⁹ Bu ülkelerin sosyal yapısının «gönüllülük» ilkesine dayanan çalışmaları geliştirmeye elverişli olmadığı ve bu yöntemin az gelişmişlikten kurtulmayı sağlayamayacağı ortadadır. Yöntemin başarı şansının sosyal adalete uygun köklü reformlara sıkıca bağlı olduğu görülmektedir: «Bazı temel düzenlemeler yapılmadıkça toplum kalkınması çalışmalarının sınırlı kalacağı anlaşılmaktadır. Mahalli toplulukların ulusal kalkınmaya tam olarak katılmaları, ulusal kalkınmadan daha çok yararlanmaları için, insan-toprak ilişkileri, eğitim sistemi, yerleşme düzeni, kooperatifçilik ve idarî yapı konularında köklü tedbirlere, düzenlemelere ihtiyaç vardır».²⁰ Köklü tedbirler arasında yer alan «toprak reformu» gerçekleştirilmeden «toplum kalkınması»nın olumsuz sonuçlar vereceğine işaret edilmiştir: «Toprak reformu, artık kalkınmanın özellikle toplum kalkınmasının (ön koşulu) olarak kabul edilmektedir. Hindistan ve öteki memleketlerdeki çalışmalar, daha âdil bir toprak ve gelir dağılımı sağlanmaksızın, çiftçi-toprak ilişkisi teminata bağlanmaksızın girişilen toplum kalkınması çabalarının başa-

17 Bk. Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl (1963-1967) 1963 Yılı Programı, Ankara 1963, s. 101.

18 Bk. Geray, C. Toplum Kalkınması Deneme Çalışmaları, Ankara 1967, s. 250-251.

19 Bk. Yavuz, F., Memleketimizde Toplum Kalkınması (Köy Kalkınması), Ankara 1969, 2. baskı, s. 117-131.

20 Bk. Geray, C., Toplum Kalkınması ve Toprak Reformu, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. XXI, S. 3, s. 51-52. (Ankara 1967).

rısız kaldığını, zaten durumları iyi olanların daha da zenginleşmesi sonucunu doğurduğunu göstermiştir».²¹

Az gelişmiş ülkelerin kalkınmasını «dış yardım vehmi» yerine «işlenmemiş zenginlikler»e bağlayan G. Ardant kullanılmayan işgücünün yanı sıra «faydalanılmayan zekâ rezervi»ne de dikkati çekmektedir. Ona göre yapılacak şey, «zihni yatırım» adını verdiği eğitim sorunlarının öncelikle ele alınmasıdır. Tarımda çalışan nüfusla okur-yazar olmayanlar oranı arasında bir ilişki olduğu gibi, cehaletin gerilemesi ile sanayileşme arasında da bir ilişki vardır.²²

Az gelişmiş ülkelerin «insan» kaynağından, «işgücü» ve «zekâ» olarak yararlanmaları kendi tarihi gelişmelerine ve sosyo-ekonomik koşullarına uygun yöntemlere göre mümkün olabilir. Herhalde, kendi güçlüklerini en iyi kendilerinin bileceğini, çözeceğini ve mutlaka çözmeleri gerektiğini gözden uzak bulundurmamalıdır. Sahip oldukları zengin kültür mirası ve bakir kaynakları iyimser olmalarının yeter şartıdır.

Bir yandan az gelişmiş ülkelerde yaşayanlar bilinç kazanırken, bir yandan da az gelişmiş ülkeler sorunu gelişmiş ülkeleri yönetenlerin büyük tasası olmağa başlamıştır. Çünkü az gelişmiş ülkelerdeki huzursuzluklar, ve muhtemel gelişmeler onları da yakından ilgilendirmektedir. Dikkate değer bir benzerlikle XIX. Yüzyılda yoksul sınıflar meselesinin varlıklı sınıfları ve aydınları düşündürmesi gibi bugün de yoksul ülkeler varlıklı ülkelerin yöneticilerini ve aydınlarını düşündürüyor.

Dengeli bir toplum yaratmak, «çıkılmaz»ları bir yerde kırmak için ana çizgileri ile iki yol az gelişmiş ülkelerin karşısında bulunmaktadır:

1. yol: Dış yardımlara ve hibelere dayanarak güçlükleri yenmek yoludur. Bize kalırsa, az gelişmiş ülkelerin kalkınması sonuna kadar yardım ve hibe ile olamaz.

21 Bk. Geroy, C., A.g.m., s. 53.

22 Bk. Ardant, G., *Le Monde en Friche*, Paris 1959, s. 41 ve 201.

Bir atasözümüzün de belirttiği gibi «Taşıma su ile değirmen dönmez».

2. yol: Az gelişmiş ülkelerin imkânlarını, işgücü ve zekâ rezervlerini harekete geçirerek kalkınmalarını kendi güçleriyle başarmaları yoludur. Bunun için bir takım fedakârlıklara katlanmak gerekecektir.

Görüldüğü gibi az gelişmiş ülkeler sorunu evrensel bir sorun niteliğindedir. Bu durum konunun önemini artırdığı kadar çeşitli açılardan ele alınmasını da kaçınılmaz bir hale getirmektedir. «Üçüncü Dünya»nın insanları, her şeye rağmen mutlu bir geleceğin potansiyel güçlerine sahip olduklarını ve gayretleri ölçüsünde meselelerini çözebileceklerini bilmelidirler.

III. Sosyal Yapıyı Değiştirecek Reformlara Duyulan İhtiyaç

Birer «çıkamaz» görünüşünde olan kısır döngülerin bir yerden kırılması zorunluluğu «Üçüncü Dünya»yı sosyal yapı değişikliği sorunu ile karşı karşıya getirmektedir. Günümüzde tedbirlerin, geçici çabaların bir zaman israfı olduğu iyice anlaşılmaya başlanmıştır. Çeşitli yolları ile bir bütün teşkil eden az gelişme olayı, ancak bütün kesimlerdeki âhenkli bir hamle ile ortadan kaldırılabılır. Bu durumda Devletin rolü ve görevleri artmakta, iktisadî ve sosyal planlama önem kazanmakta, mevcut dengesizlikleri ortadan kaldırmak için çeşitli alanlarda reform ihtiyacı belirmektedir.

Üçüncü Dünya'nın karşı karşıya bulunduğu durumu somut bir şekilde ortaya koyabilmek için kısaca **Latin Amerika** üzerinde durmak yerinde olur. Nüfusu 200 milyonu aşan 20 cumhuriyetin meydana getirdiği Latin Amerika'nın²³ ortaklaşa meselelerini, bir iktisatçılar top-

23 Bk. Pendle, G., *A History of Latin America*, Londra 1963, s. 13 ve 227.

luluğunun araştırmalarına dayanarak şöyle özetleyebiliriz:²⁴

1) Nüfusun 2/3'ü az beslenen insanlardan teşekkül ediyor. Bazı bölgelerde açlık var. Çoğu fena giyiniyor ve fena yerlerde oturuyor.

2) Genel nüfusun yarısı okur-yazar değildir.

3) Nüfusun % 50'si bulaşıcı hastalık veya yoksulluktan mustariptir.

4) Nüfusun 2/3'ü sosyal yardımdan mahrumdur.

5) Çalışan nüfusun 1/3'ü cemaatin iktisadi ve kültürel hayatına katılmıyor. Yerlilerin satın alma gücü pek çok yerde sıfırdır.

6) Nüfusun 2/3'ü yarı feodal çalışma şartları içinde yaşıyor.

7) Köylülerin büyük bir çoğunluğu toprağa sahip değil. Tarım, orman ve hayvan kaynaklarının 2/3'ü ya bir ağalar azınlığına, ya da yabancı teşekküllere ait veya bunların deneti altındadır.

8) İhracatçı sanayilerin çoğu yabancı teşekküllere aittir veya onların deneti altındadır. Kârların büyük kısmı bu sebeple dışarı çıkar. İstihsal ve dağıtma kurumlarının çoğu da dış sermayenin deneti altındadır.

9) Kitlenin hayat şartları son derece kararsızdır ve dış pazarın dalgalanmalarına bağlıdır. Yatırımların ihracatçı faaliyetlere veya memleket ihtiyacı için istihsal yerine memleket dışında istihlâk edilen kahve, şeker, kakao ve muz gibi monokültür istihsale yönelmesi pek çok bölgeleri iktisadi yıkıntının sınırlarına sürüklemiştir. Zira, memlekette yapılan çalışmalar memleket halkının ihtiyaçlarına değil, dış ticarete yönelmiştir.

10) İç ticaret ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki ticarî mübadeleler son derece iptidaidir. Bir ülkeden öte-

24 Bk. Soule, G. — Efron, O. — Ness, N. T., *Latin America in the Future World*, 1945. [Adı geçen kitabın yazarlarından G. Soule'un Max W. Thornburg ve G. Spry ile birlikte Türkiye hakkında hazırladıkları iktisadi bir rapor dilimize de çevrilmiştir. Bk. *Türkiye Nasıl Yükseliyor?*, İstanbul 1950].

kine olduğu gibi aynı ülkenin çeşitli bölgeleri arasında da büyük iktisadî dengesizlikler vardır.

11) Latin Amerika iktisadının yarı sömürgeci bünyesi taşıt araçlarında da kendini gösterir. Demir ve deniz yolları çoğunlukla ham maddelerin ihracatına ve bazen de iç pazarın gelişmesine tahsis edilmektedir. Latin Amerika ülkeleri arasındaki ticarî mübadelelerin sınırlı olmasında bu ulaştırma noksanı da önemli bir faktördür.

12) Kolombiya, Arjantin, Brezilya ve Uruguay hariç, müstahsil şahısların veya iyi ücret alan kimselerin yüzdesi, ABD ve Avrupa ülkelerine kıyasla düşüktür. Bu oran Latin Amerika ülkeleri için % 31, Avrupa için ise %45'tir.

13) İşçinin istihsal kapasitesi Kuzey Amerikalı ve Avrupalı işçiye kıyasla net olarak düşüktür. Bu durumu meydana getiren sebepler arasında:

a) Yeteri kadar beslenineme,

b) Bilgisizlik,

c) Donatım eksikliği

sayılabilir.

Latin Amerika ülkelerini kalkındırmak için 1961 yılı yazında Uruguay'ın Punta-del-Este şehrinde toplanan Amerikalılararası İktisat Konferansı «sefaletin diktatörlüğünü yenmek için» bir projeyi kabul etmiştir. «İlerleme için bağlılık» adı verilen bu proje,

— Sanayileşme yoluyla yeni iş alanları açmak,

— Halkın hayat seviyesini yükseltmek,

— Eğitimi yaygınlaştırmak

amacıyla düşük faizli ve uzun vadeli 20 milyon dolarlık bir iktisadî yardımı öngörmektedir. Gelişme programlarının uygulanması sonunda Latin Amerika ülkelerinde üretimin yılda % 2.5 oranında bir artış göstermesi beklenmektedir.²⁵

Latin Amerika'nın iktisadî kalkınmasını inceleyen

25 Bk. Chronique Internationale: L'«Alliance Pour Le Progrès», Tiers-Monde, C. III Ş. II, s. 497 - 498, (Temmuz - Eylül 1962).

Latin Amerika'da iktisadî gelişme ve işbirliği için bk. Tinbergen, J., Shaping The World Economy, New York 1962, s. 243-255.

R. Prebisch'e göre, «Bazı Latin Amerika ülkelerinde erişilen verimlilik, tedbirli bir politika izleyerek, milli tasarrufları bütünleyen yabancı sermayeyi azaltabilecekleri bir düzeyde olmakla birlikte, bu ülkelerin çoğunda sermayenin kaçınılmaz bir yeri vardır. Gerçekte, sermaye eksikliğinden ötürü, bu ülkelerin verimliliği pek düşüktür; sermaye eksikliğiye, bu düşük verimlilikten doğan tasarruf payının pek küçük oluşuna bağlanmaktadır. Bu çıkmaz çember, halkın bugün genellikle pek düşük olan yoğunaltımını gereğinden çok kısıtlamaksızın aşıl-mak istenirse, yabancı sermayenin sürekli yardımı gerekir. Bu sermaye etkili kullanılabilirse, verimlilikteki artış, zamanla, yeni teknik ilerlemelerin ve nüfus artışı-nın gerekli kıldığı yeni yatırımları besleyecek ve yabancı sermayenin yerini alacak bir tasarrufun birikimini sağlayabilir. Hemen bütün Latin Amerika'nın özelliği olan tasarruf eksikliği, sadece dar bir tasarruf payının değil, çokkez bu payın gereği gibi kullanılamamasının sonucudur».²⁶ Görüldüğü gibi Latin Amerika ülkeleri de, «Üçüncü Dünya»nın alın yazısı olarak görülen «kısır döngü»lerin egemenliği altındadır.

Latin Amerika'ya bağlı olarak ortaya çıkan konulardan biri de «darbe»ler ve askerî rejimlerdir. Latin Amerika'daki militarizmi Kurtuluş Savaşlarının (1810-1825) kültürel bir tortusu ve iç karışıklıkların bir sonucu sayanlar vardır.²⁷ Latin Amerika ülkelerinde sık sık meydana geldiği görülen «komutan»ların yönetime el koymaları, «caudillo» kelimesine bağlı olarak «caudillismo» terimini de ortaya çıkarmıştır.²⁸ Adil diktatör ile tiran arasında değişen çeşitli «caudillo» tiplerine rağmen askerî darbeleri «Üçüncü Dünya»nın sadece Latin Amerika ke-

26 Bk. Prebisch, R., Latin Amerika'nın İktisadi Kalkınması ve Belli Başlı Sorunları, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. XVIII, S. 1, 119, (Mart 1963 — Cev. B. Kuruc).

27 Bk. Johnson, J., The Latin - American Military As A Politically Competing Group In Transitional Society, The Role Of The Military In Under-Developed Countries, Princeton 1962, s. 93.

28 Bk. Lieuwen E., Arms And Politics In Latin America, New York 1961, s. 22-24.

simi için geçerli saymak mümkün değildir. Demokrasi tecrübeleri yeterli olmayan, çıkmazlara giren ve kardeş kavgalarının eşiğine varan az gelişmiş ülkelerde de zaman zaman «ordu»nun yönetime el koyduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde silâhlı kuvvetlerin «işbölümü» çerçevesi içindeki görevleri dışına taşmamalarına karşılık az gelişmiş ülkelerde sivil yönetime el koyma eğilimi göstermeleri bu ülkelerin toplum yapılarına bağlanabilir. Olayın, yeryüzünün az gelişmiş ülkelerinde ve özellikle de bazı bölgelerde meydana gelişi, «ortak» bir takım sebeplerin de mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. «Ordunun politikaya girmeyi âdet edindiği başlıca bölgeler Latin Amerika, Orta Doğu, Güney Asya ve Doğu Avrupa'nın Baltık'tan Balkan'lara kadar uzanan ve Türkiye ile devam eden bir kesimi olarak sıralanabilir».²⁹ Bağımsızlık hareketinin gelişmesinden sonra bazı Afrika ülkelerinde de silâhlı kuvvetlerin siyaset sahnesine çıktığı görülmektedir. Ortak bir özellik olarak «ordu»nun sosyal ve politik roller yüklenme isteği söylenebilir.³⁰

Ana çizgileriyle özetlemeğe çalıştığımız Latin Amerika, yeryüzünün bir az gelişmiş ülkeler topluluğu hakkındaki düşündürücü bir panoramayı gözlerimizin önüne sermektedir. Tarihi gelişmesinin, coğrafyasının, halkının ve başka ülkelerle olan ilişkilerinin bu panoramaya kattığı değişik çizgilere ve renklere rağmen, bu «tablo»nun, sosyal, ekonomik ve kültürel planda «Üçüncü Dünya»yı ortaya koyduğuna şüphe yoktur. Bütün az gelişmiş ülkelerin paylaştığı «sosyal yapı», benzer sebep'lerin yanı sıra, bir determinizmi belirleyen sebep-netice ilişkilerini de göstermektedir. Kullanılacak yöntemler değişik olsa da, sosyal yapıyı değiştirme amacı, «kısır döngü»lerden kurtulmak isteyen bütün az gelişmiş ülkeler için

29 Bk. Finer, S. E., At Sırtındaki Adam. Ordunun Politikadaki Rolü, Yön, S. 48, s. 13, (14 Kasım 1962 — Çev. M. Tunçay).

Bazı bölümleri dilimize çevrilerken Yön dergisinde yayınlanan (S. 48-54) ve Türkiye'ye de yer veren bu önemli kitap için bk. Finer, S. E., The Man On Horseback. The Role of the Military in Politics, Londra 1962, 268 s.

30 Bk. Gutteridge, W., Armed Forces In New States, Londra 1962, s. 11-14.

ortak bir amaçtır. Bunun içindir ki, başka ülkelerin denediği çözüm yolları devamlı bir ilginin konusu olmalıdır.

Bazı derece farkları ve tarihi özelliklerle az gelişmiş ülkelerde karşımıza çıkan sosyal yapı benzerliği köklü reformlara girişmeden «**kalkınma**» ortamının yaratılmıyacağını göstermektedir. Bütün Üçüncü Dünya ülkeleri için geçilmesi gerekli olan «**toprak reformu**» iktisadi verimlilik amacı güttüğü kadar sosyal münasebetleri düzenlemek amacını da gütmektedir. Sonuç olarak denebilir ki, az gelişmiş ülkelerde liberal iktisat «**çıkamaz**»lardan kurtulmanın bir vasıtası olamaz. Bütün şartlar bu ülkeleri «**iktisadi devletçilik**» uygulamalarına zorlamaktadır. Öte yandan, sosyal yapıyı değiştirmek amacını güden bütün reformlarla çok yanlı (iktisadi içtimai, siyasi vb.) neticeler elde edilmek istenmektedir.

IV. Milletlerarası İhtisas Kurumları ve Az Gelişmiş Ülkeler

Az gelişmiş ülkelerin çözmek durumunda bulundukları sorunlar, başta «Birleşmiş Milletler Örgütü»ne (UNO veya ONU) bağlı kuruluşlar olmak üzere çeşitli ihtisas kurumlarının ilgisini çekmektedir. Çoğu teknik yardım çerçevesinde yer alan bu çalışmalar milletlerarası işbirliğinin günümüzdeki görünüşleridir Sağlık, tarım, çalışma, kültür ve iktisat alanlarına uzanan bu kuruluşlardan az gelişmiş ülkelerle yakın ilgisi olanlar şunlardır:³¹

Sağlık alanında :

Dünya Sağlık Örgütü (WHO veya OMS) 1946 yılında

31 Bu bahsin yazılması sırasında geniş ölçüde yararlandığımız Bahri Ulaş'ın «Milletlerarası Kurumlar, Ankara 1966» adlı kitabı ciddi bir araştırmanın sonucudur. Ayrıca bk.

— Meray, S. L., *Devletler Hukukuna Giriş*, Ankara 1962, İkinci Cilt, 2. bası, Milletlerarası İdari ve Teknik İhtisas Müesseseleri, s. 241-261.

— Ülken, Y., *XX. Yüzyılda Dünya Ekonomisi*, İstanbul 1964, «Başarılar» Ekonomisi, s. 420-425.

kurulmuş olup merkezi Cenevre'dedir. Türkiye bu örgüte 1947 yılında katılmıştır. «Bütün milletleri mümkün olan en yüksek sağlık seviyesine ulaştırmak» amacını güden Dünya Sağlık Örgütü için «Bütün milletlerin sağlığı dünya barışının ve güvenliğinin şartıdır; bu sağlık fertlerin ve devletlerin en sıkı bir şekilde işbirliği yapmalarına bağlıdır». Yaygın olan kısa adıyla WHO az gelişmiş ülkelerin sağlık konularına yakın ilgi duymaktadır.

Tarım ve beslenme alanında :

Birleşmiş Milletler Besin ve Tarım Örgütü (FAO) 1945 yılında kurulmuş ve 1946 yılında da «Birleşmiş Milletler»e bağlanmıştır. Merkezi Roma'da bulunan ve FAO olarak bilinen örgüte Türkiye'nin girişi 1947 yılındadır. Özellikle tarım, ormancılık, balıkçılık ve besin maddeleri alanlarındaki çalışmaları teşvik eden FAO'nun çalışma alanları, örgütle ilgili sözleşmenin 1. maddesine göre, «beslenme ve tarımla ilgili bilgileri toplamak ve dağıtmak, eğitim ve idarenin geliştirilmesini, tabii kaynakların korunmasını, tarım maddelerinin işlenmesini, piyasaya sürülmesini ve dağıtılmasını sağlayacak tedbirleri tavsiye etmektir».

Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'ne bağlı olarak faaliyet gösteren ve merkezi New York'ta bulunan «Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu» (UNICEF), başta çocukların beslenmesi olmak üzere «yetişen gençlere, gebe kadınlara ve emzikli annelere» yardım etmek üzere 1946 yılında kurulmuştur. Türkiye'nin UNICEF'e girişi 1954 tarihindedir. Fonun sağladığı malzeme ve yardımların ilgililere ulaştırılması, hükümetler ve ilgili dernekler yoluyla yapılmaktadır.

Bu bölümde ele alınması gereken bir örgüt de «Her yere Amerikan Yardımı Kooperatifi» adını taşıyan ve kısaca CARE diye bilinen özel kuruluştur. Türkiye'nin 1959 yılında katıldığı bu örgüt 1945 yılında Columbia'da kurulmuştur. Bağış yolu ile sağladığı besinleri ve küçük sanatlarda kullanılacak malzemeyi hibe yoluyla dünya-

nın her yanına gönderen CARE 27 ülkede devamlı faaliyet göstermektedir.

Çalışma alanında :

Milletlerarası Çalışma Örgütü (ILO veya OIT) uzun yıllardan beri dünyanın çalışma sorunlarıyla ilgilenmektedir. 1919 yılında kurulan ve 1946 yılında da Birleşmiş Milletler'e bağlanan örgüte Türkiye'nin girişi 1932 yılındadır. Merkezi Cenevre'de bulunan OIT'nin devamlı sekreterliğini, yine aynı şehirde bulunan «Milletlerarası Çalışma Bürosu» (BIT) yürütmektedir. Milletlerarası Çalışma Örgütü'nün amaçları arasında işçi-işveren ilişkilerinin düzenlenmesi, mesleki eğitim, tam istihdam, ücretin ve çalışma sürelerinin âdilâne bir şekilde ayarlanması, işçi sağlığı, çocukların ve anaların korunması sayılabilir. Örgütün, az gelişmiş ülkelerdeki çalışma şartları ve sendikacılık konularında faydalı hizmetleri görülmektedir.

Kültür alanında :

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) 1945 yılında kurulmuştur ve Türkiye'nin bu örgüte girişi 1946 yılındadır. Merkezi Paris'te bulunan Unesco, adını meydana getiren eğitim, bilim ve kültür alanlarında dünya ölçüsünde giriştiği çalışmalarla dikkati çekmektedir. «Harpler insanların dimağlarında başlar. Barışın savunma siperlerinin de insanların dimağlarında kurulması gereklidir» görüşünden hareket eden UNESCO için «Kuruluşun amacı ırk, cins, dil ve din farkı gözetmeksizin Birleşmiş Milletler Anayasasında dünya milletlerine tanınan insan hakları ve esas hürriyetlerine, kanunlara ve adalete müşterek bir saygı yaratmak için, milletler arasında işbirliğine eğitim, bilim ve kültür yoluyla yardım ve böylelikle barış ve güvene hizmet etmektir».³² Parasız ve mecburi ilköğretimin sağlanması, temel eğitimin geliştirilmesi, kültür ve sanat eserlerinin korunması konularında UNESCO'nun az gelişmiş ülkelerdeki çalışmaları desteklediği görülür.

32 Bk. Unesco Nedir?, Ankara 1963, s. 142-143, (Çev. Z. H. Karabuda).

İktisat alanında :

Bu alanda çalışan ikiz kuruluş olarak **Milletlerarası Para Fonu (IMF veya FUND)** ve **Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD veya BANK)** karşımıza çıkmaktadır. Merkezleri Washington'da bulunan her iki örgüt de 1945 yılında kurulmuş ve 1947 yılında Birleşmiş Milletler'e bağlanmıştır. Türkiye'nin bu örgütlere girişi 1947 yılındadır.

Milletlerarası Para Fonu, kambiyo rayiçlerini korumak, ödeme dengesinden doğan bozuklukları gidermek ve dünya ticaretini geliştirmek amaçlarını gütmektedir. Fonun sermayesi, üye ülkelerin katılma payları ile meydana gelmekte, her ülkenin Fon'dan alacağı krediler bir «kota» ile belirtilmektedir. Katılma paylarının % 25'i altın, % 75'i de millî para ile ödenmektedir.

Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası başlıca iki amacı gerçekleştirmek için kurulmuştur. Bunlardan ilki, İkinci Dünya Savaşının izlerini ortadan kaldırmak, ikincisi de az gelişmiş ülkelerin iktisadî kalkınmasına yardımcı olmaktır. Bu amaçla desteklenen projelere uzun vadeli krediler verilmektedir.³³

Sözkonusu ettiğimiz kurumlar Türkiye'nin kendi çalışma alanlarına giren konularına ilgi göstermektedir. Milletlerarası Çalışma Bürosunun Türkiye konusunda hazırlattığı rapor ve öne sürdüğü tavsiyeler bilinmektedir.³⁴ Yurdumuzda «Barker Raporu» diye anılan «The Economy of Turkey, 1951» Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası'nın iktisadî meselelerimiz üzerinde yaptırdığı bir araştırmanın neticelerini kuşatmaktadır. Son yıllarda «Baade Raporu» adıyla çok sözü edilen «F.A.O.

33 Bu iki kuruluşun Türkiye ile ilişkileri için bk. Ardal, C. Z., Milletlerarası Mali Organizasyonlar, Bunların Kalkınma Gayretlerindeki Roller ve Memleketimiz, İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, C. 83, S. 8-10, s. 47-50, (Ağustos - Ekim 1966).

34 Bk. Milletlerarası Çalışma Bürosu Mısyonu Tarafından Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetine Sunulan Rapor, (Mart - Mayıs 1949), Ankara 1950, 327 s. (Çalışma Bakanlığı Yayını).

Türkiye Raporu» (Ankara 1962) tarımla ilgili bütün meselelerimizin bugünkü durumu ile çözüm yollarını ortaya koymaktadır. Öteki ihtisas kurumlarının da teknik yardım çerçevesi içinde yer alan çeşitli çalışmalarını Türkiye’de olduğu gibi, «Üçüncü Dünya»nın başka köşelerinde de görmemiz mümkündür. Böylece, meseleler dünya ölçüsünde bilinmekle kalmamakta, aynı zamanda milletlerarası bir ilginin ve çalışmanın da konusu olmaktadır.

Dördüncü Bölüm

SOSYAL YAPI SORUNLARI ve BAZI ÇÖZÜM YOLLARI

I. Nüfus Artışı Karşısında Aile Planlaması

Hızlı nüfus artışının az gelişmiş ülkelerin yaş bileşimini gelişmiş ülkelere farklı bir hale getirdiğini, artan nüfusun milli gelir bakımından ortaya çıkardığı durumu daha önce incelemiştik. Nüfusla ilgili sosyo-ekonomik ve kültürel özellikler çeşitli «kısır döngü»lerin vücut bulmasında tayin edici bir rol oynamakta idiler. İktisadi kalkınmayı duraklatan veya yavaşlatan yanı ile hızlı nüfus artışı az gelişmiş ülkelerin karşılaştığı çıkmazlardan biri olmaktadır. Öte yandan, Josué de Castro'nun haklı olarak belirttiği gibi, yeryüzünün bazı bölgelerindeki açlık aşırı nüfusun bir sonucu olmayıp aksine, açlık nüfusun sebebidir.¹

Nüfus artışı ile iktisadi kalkınma arasındaki sıkı ilişkiler² az gelişmiş ülkeleri bir alternatifle karşı karşıya getirmiştir. Bu ülkeler nüfus artışı karşısında iki yoldan birini seçmek durumundadır:

- a) Demografik yol: Nüfus artışının iktisadi koşullara göre ayarlanması,
- b) İktisadi yol: İktisadi koşulların nüfus artışına göre ayarlanması.

Bu iki yoldan birinin izlenmesi, artan nüfusun ekonomiye yük olmasına veya ekonomik kalkınmada olumlu

1 Bk. Castro, Josué de. *Géopolitique de la Fam.*, Paris 1956, s. 55.

2 Daha önce işaret edilen kitaplara ek olarak bk. Ohlin, G., *Nüfus Kontrolü ve Ekonomik Kalkınma*, Ankara 1969, Bölüm IV.

bir yer almasına sıkıca bağlıdır. Az gelişmiş ülkelerin bir çözüm yolu olarak ilk yolu seçtikleri görülmektedir. Dikkate değer olan taraf bu tercihin planlı kalkınma dönemine rastlamakta oluşudur.³

Demografik yol artan nüfusun iktisadi kalkınmayı kösteklediği görüşünü savunanlarca izlenmektedir. Bunlara göre, az gelişmiş ülkelerin iktisadi kalkınmalarını hızlı nüfus artışı ile bir arada yürütmeleri mümkün değildir. Bu sebeple doğurganlığı azaltma yolunu tercih etmelidirler. Bunun da yolu «aile planlaması»dır. Gerçi bu konudaki çalışmaların başarısı belli bir iktisadi ve kültürel seviyeyi şart koşar. Cehaletin yaygın, tarımın temel olduğu az gelişmiş ülkelerde aile planlamasının gerektireceği bilgi ve tedbirleri yaymak kolay değildir. Kültür seviyesinin düşüklüğü ve dinî inançlar bu çalışmaları engelleyebilir. Bu sebeple, yürütülecek kampanyalarda eğitime çok yer vermek gerekir.

Türkiye bakımından da günün konusu olan «aile planlaması»nı, bizdeki durumun yanı sıra ana çizgileriyle ele almak yerinde olacaktır.

«Kalkınma Planı»nda mesele, özet olarak şöyle ortaya konulmuştu: «Bir zamanlar çok haklı sebeplerle kabul edilmiş olan nüfusu mümkün olduğu kadar hızlı artırma politikası bugünün şartlarına uygun değildir. Bu bakımdan bugünkü politikanın nüfus planlamasını yasaklayan yönü hemen değiştirilecektir. Bu hem nüfus artış hızının biraz yavaşlamasını, hem de çocuk nüfus oranının küçülmesini sağlayacaktır». Basında, ilim çevrelerinde ve parlamentoda tartışmalara yol açan bu görüşler, öngörülen doğrultudaki bir kanunun kabulü ve yayınlanması ile «fikir» safhasından «eylem» safhasına geçmiştir. Gerçekten, 10 Nisan 1965 tarihli «Resmî Gazete»de (Sayı: 11976) yayınlanan «Nüfus Planlaması Hakkında Kanun»un ilk iki maddesi yayını ile yürürlü-

3 Bk. Ohlin, G., A.g.e., s. 117-142.

4 Bk. Kalkınma Planı. Birinci Beş Yıl. 1963-1967, Ankara 1963, s. 73.

ğe girmiş, öteki hükümlerinin de «yayımından üç ay sonra» yani 10 Temmuz 1965'ten itibaren yürürlüğe girmesi kesinleşmiştir. Böylece, Türkiye Cumhuriyetinin nüfus politikasında önemli bir değişiklik ortaya çıkmış olmaktadır.

Nüfus politikasındaki değişikliğin planlı düleme rastlamış olması sebepsiz değildir. Nüfus artış hızındaki büyümenin iktisadi kalkınma çabalarını kösteklemekte oluşu, demografik yatırımlara yapılacak harcamalar ölçüsünde kalkınma hızını yavaşlatacağı, nüfusun bileşiminde 0-14 yaş grubunu genişletmek suretiyle çalışan nüfusun taşıdığı yükü büyüttüğü planlı dönemde yetesiye anlaşılmıştır. Başka bir deyişle, gerçekleştirilmesine gayret edilen % 7'lik büyüme hızı, yıllık nüfus artışı oranının % 3 olması sebebiyle, kendiliğinden % 4'e düşmüş bulunmaktadır. Bu durumda akla gelen çarelerden birinin de nüfus artış hızını yavaşlatmak olması olağandır. İçinde yaşadığımız dünyada tek başına nüfusun millî gücü ifade için yeter bir ölçü olmadığı da tartışmasız kabul edilmektedir.

Öte yandan, şu noktaların da gözönünde bulundurulmasında fayda vardır:

1) Bazılarının doğum kontrolü de dedikleri «aile planlaması» veya «nüfus planlaması» genellikle aşırı dindarların ve sosyalistlerin, muhafazakâr katoliklerin engeli ile karşılaşmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti, bu bakımdan önemli bir istisna teşkil eder.

2) Nüfusu hızla artan ve iktisadi kalkınmalarını sür'atle gerçekleştirmek isteyen az gelişmiş ülkeler, nüfus planlamasının kapsamını kendi koşullarına göre tespit ederek, bu metodu uygulamaktadır.

3) Aile planlamasının amacı, nüfus artışını önlemek değil artış hızını yavaşlatmak olup ailelere diledikleri gibi hareket etmek serbestliğini tanımaktadır.

4) Aile planlamasının başarılı bir şekilde uygulanması önce eğitim, sonra da imkân meselesidir. Bilgisizlik, geleneklere bağlılık ve din adamlarının karşı koymaları,

az gelişmiş ülkelerde uygulamadan umulan sonucu geniş ölçüde azaltıcı niteliktedir.

5) Aile planlaması ile yaygınlık kazandırılmak istenen bilgiler ve usuller, sınırlı da olsa, bazı çevrelerde zaten uygulanmaktadır. Bir yandan bu çevrelerin genişletilmesi, öte yandan da ölümlere ve sakatlıklara yol açan kocakarı usulleri yerine zararsız tekniklerin kullanılması söz konusudur.

«Nüfus Planlaması Hakkında Kanun»un yayınlanması ile yürürlüğe girmiş olan birinci maddesi, konunun tanımı ve kapsamını açık bir dille ortaya koymuştur. Buna göre, «Nüfus planlaması, fertlerin istedikleri sayıda ve istedikleri zaman çocuk sahibi olmaları demektir.

Bu husus, gebeliği önleyici tedbirlerle sağlanır. Tıbbi zaruretler dışında gebelik sona erdirilemez veya sterilizasyon veya kastrasyon ameliyesi yapılamaz». ⁵ Görülüyor ki kanuna temel olan görüş, aileleri diledikleri gibi hareket etmekte serbest bırakmaktır. Hiç bir şekilde bir müdahale söz konusu değildir. Öte yandan, uygulanmasına imkân hazırlanacak olan metodlar «gebeliği önlemek» amacını gütmektedir. Rahmin tahliye edilmesine ancak tıbbi zaruret halinde ve bazı şartlarla müsaade edilmektedir. Japonya'da 1948 yılından bu yana uygulanmakta olan aile planlamasında, rahmin tahliye edilmesi demek olan «kürtaj» ile «geçici kısırlaştırma»nın da ele alındığı bilinmektedir. ⁶

Aile planlamasında kullanılacak ilaç ve araçların dağıtılması, niteliği yönetmeliklerle tespit edileceği gibi rahmin tahliye edilmesi halleri ve müdahale şartı da bir tüzükle belirtilecektir. (557) sayılı yeni kanun Genel Sağlık Kanununun «doğumu tezyit hakkındaki hükmü»nü kaldırmakta, Türk Ceza Kanunu'nun konu ile ilgili bir maddesini de değiştirmektedir. Ayrıca kanunun üçüncü

5 Bk. T. C. Resmi Gazete. 10 Nisan 1965. Sayı 11 976.

6 Bk. Sauvy. A.. La population des pays sous-développés. Lectures On Economic Development, İstanbul 1958, s. 76 ve yine aynı yazarın De Malthus à Mao TséToung, Paris 1958, s. 234.

bölümü ilâç ve araçların yapımına ilişkin ceza hükümleri de getirmektedir.

Yılda yaklaşık olarak % 3 oranındaki nüfus artışı ile Türkiye, yeryüzünün nüfusu hızla çoğalan ülkeleri arasında bulunmaktadır. Avrupa'da ise, yıllık nüfus artış oranı % 3.3 olan Arnavutluk bir yana bırakılacak olursa, Türkiye başta gelmektedir. Çevremizdeki komşu ülkeler arasında nüfus artış oranı Türkiye'den yüksek olan sadece güney komşularımızdır.

Devlet Planlama Teşkilâtının 1965-1985 dönemi için yüksek, orta ve alçak doğurganlık varsayımlarına göre tahmin ettiği Türkiye nüfusu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 57

Türkiye Nüfusunun Gelişmesi Tahminleri (Milyon)					
	1965	1970	1975	1980	1985
Yüksek doğurganlık	31.3	35.8	41.0	47.4	55.2
Orta doğurganlık	31.3	35.5	40.4	45.7	52.0
Alçak doğurganlık	31.3	35.2	39.3	43.8	48.8

Kaynak : İkinci Kalkınma Planı, s. 52, tablo 33.

Aynı tabloda belirtildiğine göre 1980-1985 döneminde yıllık artış hızı alçak doğurganlıkta binde 21.7, orta doğurganlıkta 25.9 ve yüksek doğurganlıkta da binde 31.3 olacaktır. Aile planlamasına karşı olanlar, bu çalışmaların amacının nüfusu azaltmak olduğunu ileri sürerler. Oysaki aile planlamasının amacı, nüfusu değil nüfusun artış hızını azaltmaktır. Görüldüğü gibi, alçak doğurganlığın sağlanması halinde bile Türkiye nüfusu artmakta devam edecektir.

Türkiye'de uygulamasına girişilen aile planlamasının «yüksek doğurganlık»tan hemen «alçak doğurganlık»a geçişi sağlayacağı sanılmamalıdır. Çünkü engelleyici sebepler Türkiye'de de fazlasıyla mevcuttur. Nüfus politi-

kasındaki değişiklik ilk adımda «orta doğurganlık» safhasına varabilirse, bunun iktisadî gelişme üzerindeki etkileri sevindirici ve ferahlatıcı olabilecektir. Yeter ki, aynı zamanda yatırımların verimliliği de sağlanmış olsun.

Bazı çevrelerin tepkisine rağmen «aile planlaması» çalışmalarının Türkiye’de kısmî bir başarıya ulaştığı söylenebilir. Bir yandan iki büyük şehrimizdeki (İstanbul ve Ankara) uygulamanın ortaya koyduğu «benimsenme durumu»⁷ ve köy muhtarlarının gösterdiği ilgi⁸, öte yandan 1969 yılı sonuna kadar takılan R.İ.A. sayısının 203 602’ye ulaşması⁹ bu kanaatimizi doğrulamaktadır. Bize kalırsa, Türkiye gerçekleri gözönünde tutularak, «tıbbî zaruretler»in yanı sıra «sosyal zaruretler»in de gebeliğın sona erdirilmesinde kabulü gerekmektedir.

II. İnsangücü Sorunları

Bir yanı ile hızlı nüfus artışına sıkıca bağlı olan sorunlardan biri de «insangücü sorunları»dır. Önce genel görünüşü ile ele alacağımız sorunun üzerinde durulmağa değer üç yanı vardır.

I. Toplum Yapısı İle İlişkisi

İnsanın gözünden kaçmayan ilk nokta, toplum yapısı ile insangücü sorunları arasındaki bağlılıktır. Başka bir deyişle, insangücü sorunları toplum yapısının bir neticesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun içindir ki, insangücü sorunlarına bakarak toplum yapısı hakkında fikir sahibi olmak mümkün olduğu gibi, toplum yapısından hareket ederek de sorunlara varmak aynı derecede

7 Bk. Cillov, H., Aile Planlaması Eğiliminde Yeni Gelişmeler, İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XXV, S. 3, s. 138-167, (1966) ve Aile Planlaması Eğilimindeki Gelişmeler Hakkında Anket Sonuçları, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XXV, S. 4, s. 1-23, (İstanbul 1968).

8 Bk. Nüfus Planlaması Haberleri, S. 30, s. 1, (Haziran 1969).

9 Bk. Nüfus Planlaması Haberleri, S. 37, s. 3, (Nisan-Mayıs 1970).

mümkündür. Sebep-netice ilişkisi bakımından sözkonusu ettiğimiz durumun yanı sıra ilgi çekici olan ikinci nokta, etki bakımından tek yanlı değil iki yanlı bir ilişkinin varlığıdır. Toplum yapısında değişiklikler yaparak insangücünü etkilemek mümkün olduğu kadar, insangücünü eğitim, plan ve ülkü gibi etkenlerle eylem haline getirerek toplum yapısını değiştirmek de mümkündür.

İnsangücü kavramı, değişik oranlarda «fikir» ve «emek» karışımı olarak karşımıza çıkar. Karışımında ağır basan yana bakarak insangücünü nitelemek düşünülebilir. Fakat genel eğilim, «boş zaman»ı denge yaratacak bir biçimde kullanarak, «düşünce» ile «hareket»i aynı insanda uygun bir bileşime kavuşturmadır. «İşçi»yi kipliğe, «öğretmen»i balık avına gitmeye sürükleyen boş zaman ortamı, denge kurmanın değişik görünüşleridir.

Toplum yapısının hukuk planında ürünü olan yazılı kanunlarla, örf ve âdetlerin biçim kazandırdığı gelenek ve görenekler de yaş, cinsiyet, sosyal statü, sınıf ve tabakalar, yerleşme düzeni, eğitim ve öğretim gibi bakımlardan insangücünü, onun toplum içindeki yerini ve değerini etkilemekten geri kalmamaktadır. Bu arada, dün'ün ve bugün'ün meslek teşekkülleri (loncalar, sendikalar), çeşitli baskı grupları yolu ile siyasi iktidarı ortaklaşa çıkarlar doğrultusunda etkilemek de, dolaylı veya dolaysız bir biçimde, insangücünü «para» ve «prestij» yolu ile değerlendirmeye varır. Milletler arasındaki barış ve savaş, ulusal refah, kişisel saadet eninde sonunda insangücünü kullanmanın bir sonucudur. Günümüzde hükümet etmek, insangücünü en elverişli biçimde planlamak ve düzenlemek demektir.

2. Az Gelişmiş Ülkelerdeki Özellikleri

Sanayi toplumlarına kıyasla tarım ekonomisinin ege- men olduğu az gelişmiş ülkelerde insangücü konusunun, önemi gittikçe anlaşılmakta olan birtakım özelliklerle-

ri vardır. Ayrıntılarına girmeden, bu özellikler bir kaç kelime ile şöyle özetlenebilir:

1) Hızlı nüfus artışı ve ortalama yaşın düşüklüğü nüfusun bileşimini iki yönde etkilemektedir. 65 ve daha yukarı yaşlarda olanların genel nüfus içindeki küçük yerine karşılık, 0-14 yaş grubu genel nüfusta büyük bir yer almaktadır.

2) Kötü beslenme, gelenek ve göreneklere sıkıca bağlılık, okur-yazar oranının düşüklüğü, yaygın hastalıklar insangücünün faydalılığını engellemektedir.

3) Köy yerleşmeleri, faal nüfusun büyük çoğunluğunun tarım kesiminde bulunması, feodal bir yapıdan arta-kalan iş düzeni, çoğu yerlerde sömürge ve yarı-sömürge dönemlerinden miras kalan eziklik ve burukluklar da olayda olumsuz bir yer almaktadır.

4) Aile ekonomisi de diyebileceğimiz «aynı ekonomi»nin varlığı, «para»nın önemli yer tuttuğu «Piyasa ekonomisi»ni daraltırken, kapalı toplum koşullarını sürdürmek, sosyal değişmeyi güçleştirmek suretiyle çalışmayı geniş ölçüde sınırlandırmaktadır.

5) Sonuç olarak, mevsim işsizliğinin sebep olduğu geçici göçleri bir yana bırakacak olursak, «gizli işsizlik» ve geniş ölçüde bunun etkilediği büyük şehirlere, yabancı ülkelere işgücü akımı az gelişmiş ülkelerin toplum yapısından doğan başlıca sorunlar olmaktadır.

3. Çelişik Durumlar

Az gelişmiş ülkelerin insangücü sorunları, tarım kesiminde sayıları milyonları bulan «gizli işsiz»den büyük şehirlerdeki «açık işsiz»e, planlama için gerekli «uzman»lardan atom reaktöründe araştırma yapacak «bilgin»e kadar uzanan geniş bir yelpaze görünüşündedir. Olaya sayı ve iktisadî kalkınma için gerekli alt yapının mevcut imkânlardan yararlanarak tamamlanması açılarından bakılacak olursa «gizli işsizlik» içinde yer alan milyonlar önem kazanarak ilk plana çıkarlar. Gerek köy-

den şehre göç problemi, gerekse ileri sanayi ülkelerine doğru yönelen işgücü akımı, temelde gizli işsizliğe sıkıca bağlıdır.

Burada az gelişmiş ülkelerin büyük çelişmesi ortaya çıkmaktadır. Bir yandan bu ülkelerin, iktisadî kalkınmalarını gecikmeden başarmaları gerekmektedir. İçinde bulundukları koşullar, «dökme su ile değirmenin dönmiyeceğini» el atabilecekleri yegâne kaynağın da «insangücü» olduğunu onlara göstermektedir. Ne var ki bu kaynak eğitilmek, düzenlenmek ve harekete geçirilmek ister. Öte yandan, üretim üzerinde olumlu yönden bir etkileri olmayan milyonlarca insan tarım kesiminde bulunmaktadır.

Olayın daha az çelişik olmıyan bir başka görünüşü de gelişmiş ülkelerden yardım alan az gelişmiş ülkelerden çoğunun, insangücünün türlüünü, doktor ve mühendisten, ustabaşına ve götürü işçiye kadar, gelişmiş ülkelere bir yardım olarak göndermekte bulunuşudur. İnsangücünün kalkınmadaki yerini alması kadar, gelişmiş ülkelere işgücü ihracı da az gelişmiş ülkelerin temel sorunu olmakta devam etmektedir.

*
**

Genel görünüşü ile ele aldığımız insangücü sorununun Türkiye'de somutluk kazanan yanları şöyle özetlenebilir:

● «Bugünkü insangücü stokları incelendiğinde, gerek bunun yapısındaki dengesizlikler, gerek sektörlerdeki dağılım aksaklıkları ve sayı yetersizlikleri belirlemektedir.

● Kalkınma için stratejik önemi olan teknik insangücünün sayı olarak yetersizliği yanında sektörler arası dengesiz dağılımı ve yerinde kullanılmamasıyla iktisadî kalkınmanın temel güçlüklerinden biri ortaya çıkmaktadır. Yalnız kamu sektöründe 1966'da imalât sanayiinin çeşitli alt sektörlerinde toplam mühendis açığı yüzde 31,

teknisyen açığı yüzde 30, ustabaşı açığı yüzde 24, vasıflı işçi yüzde 17'ye kadar yükselmiştir.

● Kamu sektöründe personel rejiminin yetersiz olması, insangücü eğitiminin belirli bir yoğunlukta sağlanmaması, insangücü kullanılmasıdaki görev ve yetki karışımı, organizasyon bozuklukları gibi nedenler sözkonusu yetersizliklere yol açmakta, özel sektörde ise serbest piyasanın sağladığı imkânlar yanında insangücü yapısından gelen güçlükler görülmektedir.

● Türkiye'de kamu kesiminde işletme ve kuruluşlarda genel olarak toplam işgücünün yüzde 1.4'ünü sevk ve idareciler teşkil etmektedir. Oysa milletlerarası karşılaştırmalar, genel olarak her 100 çalışan elemana ortalama 4.6 sevk ve idarecinin düşmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.»¹⁰

III. Köyden Şehre Göç

Nüfus artışına bağlı sorunlardan biri de «köyden şehre göç» olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarım kesimindeki durumla hızlı nüfus artışının birlikte etkilediği bu olayı, genel çerçevesi ve Türkiye'deki sebep-netice ilişkileriyle incelemek uygun olur.

I. Genel Görünüş

Bundan yüz-yüz elli yıl önce, Büyük Sanayi Devrimi ile birlikte Batı Avrupa ülkelerinde tanık olduğumuz şehirleşme hareketi, başka bir deyişle köyden şehre göçler, şimdi de az gelişmiş ülkelerin özelliklerinden biri halini almıştır. XX. Yüzyılın başından bu yana az gelişmiş ülkelere, kendine has görünüşleriyle bir şehirleşme vattiresi sürüp gitmektedir.

İstatistikler incelendiğinde ortaya çıkan durum şudur:

10 Bk. Kalkınma Planı. İkinci Beş Yıl. 1968-1972, Ankara 1967, s. 147-148.

a) Dünya nüfusu gittikçe artmaktadır. 1850 yılında 1 milyar 171 milyon olan dünya nüfusu 1950 yılında 2 milyar 454 milyonu bulmuştur. 2000 yılında 6 - 6.5 milyar olacağı tahmin edilen dünya nüfusu 1967 yılında 3 milyar 420 milyondur.¹¹

b) Şehirlerin nüfus artışı, genel nüfus artışının çok üstünde seyretmekte, Asya ve Afrika'da olduğu gibi Latin Amerika'da da nüfusu 100 bini aşan şehirlerin büyüme hızı dikkati çekmektedir.¹²

c) Büyük şehirlerdeki artış oranı ile sanayideki işgücünün artış oranı karşılaştırılırsa «büyük şehir»lerin büyümesi lehine bir gelişmenin mevcut olduğu ortaya çıkmaktadır:

Tablo 58

Çeşitli Ülkelerde		20 bin + Nüfuslu Şehirlerle Sanayideki İşgücünde Artış Oranı	
Ülke	Yıl	Şehirlerin büyümesi	Sanayideki İşgücünün Artışı
Arjantin	1947	% 48.3	% 17.3
Hindistan	1951	% 12.0	% 3.4
Meksika	1950	% 24.0	% 8.4
Mısır	1947	% 29.1	% 5.5
Venezuela	1950	% 31.0	% 7.1

Kaynak : G. Ardant, *Le Monde en Friche*, Paris 1959, s. 81.

Açıkça belirttiği gibi,

- Şehirlerdeki nüfus artışı dünyadaki nüfus artışından daha hızlıdır. Ayrıca, şehirli nüfusu içinde büyük şehirlere düşen pay da gittikçe artmaktadır.
- Az gelişmiş ülkelerdeki şehirleşme vetiresi, sanayi kesiminde çalışan işgücünden daha hızlı bir seyir takip etmektedir.

Az gelişmiş ülkelerdeki şehirleşme hareketinin özellikleri arasında, şehirleşmenin sanayileşmeden önde olması, köylerin itmesi faktörünün daha ağır bastığı, şehirlerin sanayi merkezi olmaktan çok, ticarî ve siyasî mer-

11 Bk. *Annuaire Statistique de l'Unesco 1966*, Louvain 1969, tablo 1. s. 13.

12 Bk. Ardant, G., *Le Monde en Friche*, Paris 1959, s. 59.

kezler olarak geliştiği, şehire yerleşenlerde şehirlilik şurunun mevcut olmadığı sayılabilir. Ne var ki, dün'ün «laissez faire»ci tutumuna rağmen, bugün «devlet müdahaleciliği» sözkonusudur.¹³

2. Türkiye'deki Durum

A. Sebepler

i. Şehirleşme

Hızlı bir nüfus artışı gösteren ülkemizde, özellikle 1950 yılından bu yana, köy/şehir ayırımı için 10 000 nüfusun sınır seçilmesi halinde bile, şehirli nüfus lehine bir artışın hız kazandığı görülmektedir:

Tablo 59

Yıllar	Türkiye'de Şehir ve Köy Nüfusu Oranları		
	Şehirli nüfus	Şehirleşme hızı	Köylü nüfus
1950	% 18.5		% 81.5
1955	% 22.1	6.5	% 77.9
1960	% 26.3	6.5	% 73.7
1965	% 29.9	5.1	% 70.1

Kaynak : İkinci Kalkınma Planı, s. 49, tablo 28.

Şehirlerdeki nüfus artışının Türkiye ortalamasının üstünde olmasının da gösterdiği gibi, şehirlerdeki artışın kaynağı «köy»dür. Başka bir deyişle, gittikçe dikkate değer bir mahiyet kazanan «iç göçler» şehirli nüfusu artırmaktadır. Bunun bir sonucu olarak Türkiye'deki şehir sayılarında da bir çoğalma vardır:

Tablo 60

Şehir nüfusu	Türkiye'de Nüfus Büyüklüklerine Göre Şehir Sayıları		
	1945	1955	1965
10 — 20 bin	62	72	79
20 — 50 bin	30	38	68
50 — 100 bin	6	11	16
100 binden fazla	4	6	14

Kaynak : İkinci Kalkınma Planı, s. 50, tablo 29.

13 Bk. Keleş, R. Y., Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri, Ankara 1961, s. 68.

Köyden şehre yönelen göçler «büyük şehir»lere, özellikle de nüfusu 100 bini aşanlara doğru olduğu toplam şehir nüfusu içinde bu dilime düşen yüzdenin artışından anlaşılmaktadır:

Tablo 61

Şehir Büyüklüğüne Göre Toplam Şehir Nüfusu İçinde Şehirleşme Oranı				
Şehir büyüklüğü	1945 şehir sayısı	Yaşayan nüfus	1965 şehir sayısı	Yaşayan nüfus
10 — 20 bin	62	% 23.2	79	% 11.6
20 — 50 bin	30	% 30.6	68	% 22.6
50 — 100 bin	8	% 9.4	16	% 12.8
100 binden fazla	4	% 38.5	14	% 53.2

Kaynak : İkinci Kalkınma Planı, s. 267, tablo 131.

İlgi çekici bir gösterge olarak, 1945-1965 döneminde şehir sayısının 458'den 621'e yükselmesinin rağmen ortalama şehir büyüklüğünün 10 168'den 17 401'e vardığı, aynı dönemde nüfusu 100 bini aşan şehirlerde oturanların da 1 386 446'dan 4 708 676'ya ulaştığı görülmektedir.¹⁴ Bu sayıların da açıkça ortaya koyduğu gibi, bir yandan şehirler çoğalmakta ve büyümekte, bir yandan da «büyük şehir»lerde yaşama eğilimi kendini göstermektedir.

ii. Tarım kesiminin özellikleri

Köyden şehre yönelen göçlerde tarım kesimiyle ilgili bazı özelliklerin de etkili olduğunu görüyoruz. Bunların başında tarım alanlarının genişletilmesi gelmektedir. Su ve rüzgâr erozyonunun başlıca sebebi olarak tarım alanları 1950 yılından 1965 yılına 14.5 milyon hektardan 23.8 milyon hektara yükseltilmiştir.¹⁵ Böylece, tarıma elverişli olmayan alanların sürülmesi ve ormanların tahribi suretiyle sınır tehlikeli bir biçimde aşılmıştır. Uzmanlara bakılırsa, 8 milyon hektarı, süratle tarımdan çekerek ormanlaştırmak veya mera halinde kullanmak ge-

14 Bk. Genel Nüfus Sayımı. Nüfusun Sosyol ve Ekonomik Nitelikleri. 24.10.1965. Ankara 1969, s. 33, t. 6.

15 Bk. Kalkınma Planı. İkinci Beş Yıl. 1968-1972, Ankara 1967, s. 238, t. 116.

rekmetedir. Mevcut meralar aşırı hayvan otlatmanın tehdidi altındadır.¹⁶

«Tarımsal toprakların işletmelere göre dağılımında üretimi ve bunun sonucu olarak gelir dağılımını olumsuz yönde etkileyici bir dengesizlik» durumu da köyden göçleri etkilemektedir. 1963 yılında 1 - 50 dekar büyüklüğünde olan «küçük» işletmeler tarım işletmelerinin % 68.78'ini ve toplam tarım alanlarının da % 24.8'ini teşkil etmektedir. Bu işletmelerde ortalama yıllık gelir 2 900 TL. ve fert başına yıllık gelir ise 485 TL'dir.¹⁷ Öte yandan, önce de işaret ettiğimiz gibi, bir de «topraksız» köylüler vardır. Buna karşılık 4.III.1961 tarihli bir ankete göre, şahıslara ait 1 000 ve daha yukarı dekardaki çiftlik sayısı 3 358 olup, bunun 329'u 5 000 dekardan daha geniştir.¹⁸ 1963 yılına ait veriler yüzölçümü bin dekarı aşan işletmelerin sayısının 4 323 ve toplam tarım alanları içindeki oranının da % 10.1 olduğunu göstermektedir.¹⁹ Üretimi olumsuz yönde etkileyen faktörler arasında toprak parçalarının büyük sayısı da vardır:

Tablo 62

Tarım işletmelerinde Parça sayısı	Toprak Parçaları İşletmeler (%)	
	1950	1963
1	5.4	9.6
2—3	22.7	20.8
4—5	23.2	19.9
6—9	26.1	24.9
10 ve +	22.6	24.8

Kaynak : İkinci Kalkınma Planı, s. 241, t. 121.

Tarım kesimiyle ilgili olarak şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

a) Nüfus artışına rağmen, tarıma açılacak toprak

16 Bk. F. A. O. Türkiye Raporu. Ankara 1962, s. 15-16.

17 Kalkınma Planı. İkinci Beş Yıl, Ankara 1967, s. 239-240.

18 Bk. Aylık İstatistik Bülteni, S. 91, s. 139, (1961).

19 Kalkınma Planı. İkinci Beş Yıl, s. 239, tablo 118.

kalmamıştır. Üstelik, tarım alanlarının 1/3 oranında daraltılması istenmektedir.

- b) İşletme cesametinin küçüklüğünün ve yüksek sayıda toprak parçalarının verimi azaltması yanında topraksız köylüler azımsanmıyacak bir oran teşkil etmektedir. (Tarımcı ailelerin % 25.7'si).
- c) Köyde ve şehirde emeğin geliri, tarım dışındaki çalışmaların lehine olarak çok farklıdır.²⁰ Bu durumun köye daha da mübalâgalı bir biçimde yansıdığı ve «gider»deki farkın unutulduğu sanılabilir.

Tarımdaki makineleşmeyi sembolize eden «traktör»ün köyden şehre göç olayı içindeki yeri tartışmalara konu olmuştur. Traktör sayısındaki artışa bağlı olarak ortaya çıkan bir takım sosyal sorunlar da vardır.

Traktör sayısının 1938 yılından 1948 yılına 1 013'ten 1 756'ya yükselmesine karşılık 1949 yılında traktör sayısı 9 170, 1953 yılında 35 500 ve 1963 yılında da 50 844 olmuştur. 1968 yılında traktör sayısı 85 475'tir.²¹ Bu artışa bağlı olarak ekilen alanlar ve traktörün payı genişlemiş, kiracı ve ortakçı eliyle işletilen arazilerde çoğalma olmuştur.²² Cevabı aranan asıl soru, bir traktörün kaç tarım işçisini ikame ettiğidir. Sorunun cevabı değişik olup, Nicholls'a göre 3.4, Helling'lere göre ise 5 - 9 tarım işçisini bir traktör işinden etmektedir.²³ Yıllık traktör artış ortalaması ile çarpılacak güvenilir bir katsayı, tarım dışı kesime geçmesi mümkün ve muhtemel olan işgücü hakkında bize bir fikir verebilir.

Yapılan araştırmalar, tarımsal makineleşme ile şehre göç olayı arasında bir ilişki kurulabilmesinin köyün veya bölgenin özelliklerine bağlı olduğunu göstermektedir. Traktör, bir yandan iş alanını ve üretimi artırmak

20 Bk. Kazgan, G., Şehirlere Akın ve İktisadî Değişme. İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XIX. S. 1-4, s. 390-392.

21 Bk. Tarımsal Yapı ve Üretim 1968, Ankara 1970, s. 7.

22 Bk. Aynı kitap, s. 3 ve Türkiye'de Ziraî Makinalaşma, Ankara 1954, s. 102.

23 Bk. Tütengil, C. O., Köyden Şehre Göç Meselesi, İstanbul 1963, s. 11.

suretiyle işgücü temerküzüne yol açarken, bir yandan da feodal ilişkilerin sürüp geldiği bölgelerde ve ağa-efendi köylerinde göç olayını etkilemektedir.²⁴

Yeni toprakların tarıma açıldığı devredeki durumla, ekilecek alanların sonuna varılmasından sonraki durum temelden farklıdır. Artık bir yandan sür'atli nüfus artışının, öte yandan traktörün ikame ettiği işgücünün, eğer gizli işsizlerin sayısını artırmıyorsa, köyü terketmesinden başka çıkar yol yoktur. Zaten, «zirai gelirleri tamamlayıcı bir kazanç sağlamak arzusu»nun köyden şehire harekette belli başlı rolü oynaması, traktörün girmediği fakir köylerle küçük toprak sahibi ve topraksız köylüleri de köyden itmektedir.

Buraya kadar söylediklerimize ulaştırma ve haberleşme kolaylıkları, artan eğitim imkânı, hatta kan dâvası geleneği eklenecek olursa «sebepler» bölümünü tamamla-
mış sayılabiliriz. Söz konusu edilen faktörlerin hareket geçirdiği «göç»ler, köylerden köylere, köylerden şehir-

24 Türkiye'de makineleşmenin köy topluluğunda yarattığı sosyal sorunlar 22 sayılı notta künyesi verilen araştırmada (VI. Bölüm) ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Buna göre, traktör, iş zamanlarına münhasır olarak, işçi istihdamını artırmaktadır. Traktör sahiplerinin % 41'i, ücret karşılığında başkalarının da arazisini işlemektedir.

Ankete dahil köylerde 1948/1952 devresinde işsiz kalan ortakçı ve yarıcı sayısı bu köyler nüfusunun % 4.1'i olup, işsiz kalanların ancak beşte biri şehir veya kasabaya gitmiştir.

Söz konusu devrede traktörün şehre akını hızlandırdığı söylenemez. Ancak, feodal toprak münasebetlerinin hüküm sürdüğü Güney Doğu Anadolu Bölgesi için durum değişiktir. Örneğe dahil köylerden şehir ve kasabalara göç edenler, köyler nüfusunun ancak % 082 sini teşkil ettiği halde Güney Doğu'dan şehir ve kasabalara yerleşmek üzere gidenlerin nüfusa oranı % 5.11'dir. 1948'den 1952 yılına devamlı artış gösteren tek bölge de, Güney Doğu'dur.

Nizip çevresindeki köylerde yaptığı bir araştırmada C. Tanyol, «ağa» ve «efendi» köylerinden bir kısmında «traktörün girmesiyle köy karakterinden çiftlik karakterine doğru bir gelişme»nin meydana geldiğini, bu tip köylerde nüfusun azaldığının açıkça görüldüğünü, traktörün olumlu etkisinin «daha çok halk köylerinde» olduğunu yazmaktadır. Bk. Traktör Giren 50 Köyde Nüfus Hareketlerinin ve İktisadi Değişmelerin Kontrolü, *Sosyoloji Dergisi*, Ş. 13-14, s. 206-209, (1959).

Modern teknolojinin köydeki etkileri için aşağıdaki kitabın ikinci ve üçüncü kesiminde dikkate değer gözlemler vardır. Bk. Akşit, B., *Türkiye'de «Azgelişmiş Kapitalizm» ve Köylere Giriş*, Ankara 1967.

lere ve şehirlerden «büyük şehir»lere doğru cereyan etmektedir.

iv. Kuşak'ların köye bakışı

Yaşlı ve genç kuşakların köy karşısındaki davranışları birbirinden ayrılmaktadır. «Sosyolojik ve İstatistikî Bakımdan Türkiye'de Köy» adlı araştırmaları 1956 yılında yayınlanan Helling'ler, babalar ve oğullar arasındaki davranış farkını şöyle anlatmaktadır:

«Baba için köy, teneffüs ettiği hava gibi, hayatın da kendisidir. Başka bir yerde olmayı aklından bile geçirmez». Buna karşılık, «Oğul için köy bir hapishanedir; şehirde iyi bir iş bulunca veya kâfi miktarda para kazanınca tamamen oradan kurtulmayı ümit etmektedir».²⁵

Köyün iticiliği ağır basan, zamanla şehrin çekiciliğinin de işe karıştığı köyden şehre göç hareketi 1946 yılından bu yana, çeşitli yönleriyle, incelemelere konu olmuştur.²⁶ Ele alınan ölçüler ve izah tarzları ne olursa olsun, Türkiye, gittikçe önem kazanan bir şehirleşme hareketinin içinde bulunmaktadır. Bu hareket, sadece köyden şehre göçlerden ibaret kalmayıp göçmenler ve mültecilerle dış kaynaklardan da beslenmektedir.

Eski bir tarihî kaynak, «Selçuknâme», şehirlerde oturmaya şöyle kötölemekte idi: (Sakin olmya ki şehirlerde oturasınız, yerleşesiniz. Zira şehirde oturanların «el»i ve «boy»u malûm olmaz. Büyüklük ve asâlet ancak göçebelikte ve türkmenliktedir).²⁷ Bugün ise, «büyüklük ve asâlet» şehirlilikte aranılır olmuştur.

25 Bk. Helling, B. ve G., A.g.e., Ankara 1956, s. 129, (Cev. A. E. Uysal).

26 Önce adını andıklarımıza ek olarak, bu incelemelerden belli başlıları şunlardır:

- Reuter, E., Türkiye'de Şehirleşme Temayülleri, Aylık Siyasal İlimler, S. 126, (Eylül 1941).
- Reuter, E., Şehirlerimizin Nüfus Gelişmesi, Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi, C. I, S. 4, (1946).
- Sarc, Ö. C., Türkiye'de Şehirleşme Temayülleri, İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C. IX, S. 1-2 (1948).
- Aren, S., Şehirleşme Hareketleri, Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi, C. IV, S. 1-4, (1949).
- Darkot, B., Altıncı Genel Nüfus Sayımı, Türk Coğrafya Dergisi, Yıl XII, S. 15-16, (1955).

27 Bk. Tekinalp, Türk Ruhu, İstanbul 1944, s. 253.

1955 yılına kadar belli şehirlere yönelen göç hareketinin, 1955/1960 devresinde, hemen her vilâyette şehirli nüfus artışını ortaya koyan bir yaygınlık kazandığı görülmektedir. Öte yandan, bu hareketi, sadece **sanayileşme**'ye bağlamanın da mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır. Gerçi tipik misalini Karabük'ün teşekkülünde bulduğumuz gibi, tamamen sanayileşmeye bağlanacak şehirleşme hareketleri eksik değildir. Fakat, sanayileşme hızı ile köyden şehre göçlerin genişliği arasında, sanayi kollarının işgücü talebini kat kat aşan bir dengesizlik bulunmaktadır. Esas itibarıyla, köyden şehre göç hareketinin gizli işsizliğin üzerindeki örtüyü kaldırdığını ve işgücünün kesimler arasındaki dağılışını etkilediğini söyleyebiliriz.

B. Neticeler

Köyden şehre göçlerde üç kategori ayrılabilir: Mevsimlik göçler, orta süreli göçler ve daimi göçler. Her üç durumda da ortaya çıkan «**neticeler**»i şöyle özetleyebiliriz:

i. Konut sorunu

Köyden şehre göçün en belirgin görüntüsü konut alanında olmaktadır. Bir arada ve üst üste barınılan «bekâr hanları - bekâr odaları»nın yanı sıra en önemlisi, şehirleri sarmağa başlayan «**gecekondu**»lar*dır. Resmi bir yayına göre 1960 yılı sonu itibarıyla şehirlerimizde 240 000 gecekondu ile kullanılmaz hale gelen 325 000 mesken vardır.²⁸ Üç büyük şehrimizde gecekondu oturanların öteki meskenlerde oturanlara oranı ise şöyledir:

İzmir'de % 18

İstanbul'da % 21

Ankara'da % 45

Aynı kaynağa göre, «. . son on yıl zarfında yılda orta-

* Kendine ait olmayan bir arsa üzerinde alelâde yapılan barınak olan gecekondu'nun özellikleri için bk. Gençay. M., *Gecekondu Problemi*, Ankara 1962, s. 5.

28 Bk. *Mesken Dâvamız*, Ankara 1962, s. 9. (İmar ve İskân Bakanlığı).

lama olarak 170 000 kişi köylerden şehirlerge göç etmiştir.»²⁹

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan tahminler gecekondulular sayısının 1965 yılında 430 000'e, 1967 yılında da 450 000'e yükseldiğini göstermektedir.³⁰ Açıklanan son bilgilere göre, «İlgililerce yapılan araştırmalar sonunda ülkemizde gecekondulular sayısının 1968 yılında 465 bine ulaştığı tespit edilmiştir. Halen gecekondulular 2 milyon 225 bin kişi yaşamakta, bu da şehirli nüfusunun % 20'sine yaklaşmaktadır. Toplam konut içinde gecekondular oranının bazı şehirlerdeki dağılımı şöyledir:»³¹

İzmir'de	% 24
İstanbul'da	% 40
Adana'da	% 49
Ankara'da	% 65».

Devamlı bir artış gösterdiği, özellikle de büyük şehirlerimizde önem kazandığı anlaşılan gecekondular sebebiyle, «54 ile ait 162 belediyede 986 adet gecekondulular bölgesinin bulunduğu ortaya çıkmıştır».³² Buna karşılık, 1969 yılına kadar tesis edilen gecekondulular  nleme bölgelerinin sayısı 243'tür.³³

Gecekondulular bölgelerinde yapılan bilimsel araştırmalar konunun önemi ve çeşitli yanlarını ortaya koymaktadır.³⁴ Yasa'nın işaret ettiği gibi, «Bugün memleketin en önemli sorunlarından biri gecekondulular topluluklarında yatmaktadır. Bu toplulukları ve bunları meydana getiren aileleri henüz yerleşmiş, dengesini bulmuş, hallerinden memnun topluluklar olarak düşünmek yanlış olur. Bu ailelerin şehir topluluğu içinde tam olarak yerleşme ve

29 Adı geçen kitap. s. 23.

30 Bk. Kalkınma Planı. İkinci Beş Yıl, Ankara 1967. s. 275. t. 132.

31 Bk. Milliyet, 24 Aralık 1968.

32 Bk. İmar ve İşk n Bakanlığı Çalışmaları. 1965-1969 Ankara 1969. s. 29.

33 Adı geçen kitap. s. 30.

34 Kitap halinde yayınlanan iki araştırmayla yetiniyoruz

— Yasa, İ., Ankara'da Gecekondulular Aileleri, Ankara 1966. X + 304 s.

— Hart, C. W. M., Zeytinburnu Gecekondulular Bölgesi, İstanbul 1969. VI + 269 s., (Cev. N. Saran).

kaynaşmaları uzun zamana ihtiyaç gösterecektir. Bu bakımdan gecekondü ailesine ve topluluğuna şimdilik şehrin geçiş yerlerinde yerleşmiş, geçiş halinde topluluklar olarak bakmak ve gerekli tedbirleri bu anlayışa göre almak zorunluluğu açıktır». ³⁵ Söylemeğe lüzum yoktur ki, gecekondü sorunu, ortaklaşa özellikleriyle bütün az gelişmiş ülkelerin sorunudur. ³⁶

ii. Ailenin yapısında meydana gelen değişmeler

Şehre göçle birlikte şehirdeki koşullar, kadının ev dışında çalışması ve yeni değer yargıları ile karşılaşma ailenin yapısında bir takım değişmeler meydana getirmektedir. Bunlardan ilki, şehre göçle birlikte «büyük aile»nin parçalanması ve «çekirdek aile» eğiliminin kuvvet kazanmasıdır. Kadının ev dışında çalışması ve «nakdi» bir gelir sağlaması onu erkekle eşit olmaya doğru götürmektedir. Bekârlık tercihinin yanı sıra, «az çocuklu aile» eğilimi ortaya çıkmaktadır. Köyle mülkiyet ilişkisinin devamı «poligami»ye yaygınlık kazandırdığı gibi ayrıca, nikâhsız olarak birlikte yaşama durumunu da yaratmaktadır. Son olarak da, şehre yerleşenlerin, çocuklarının yetişmesini kendilerine başkaygı yaptıkları söylenebilir.

iii. Sosyo-ekonomik durumlar*

Halen işgücü talebini fazlasıyla aşan vasıfsız işçi kitleleri önce işsizliğe sebep olmakta, gezici satıcılar ortaya çıkmakta, suçluluk eğilimi başgöstermektedir. Bilhassa, ailenin ve toplumun denetiminin azalması neticesinde

* Köyden şehre göç olayına bağlı olarak ortaya çıkan «intibak-uyum» sorunlarını ve şehirdeki yaşayışın sosyo-ekonomik etkilerini gösteren iki araştırma için bakılabilir:

— Arı, O. - Tütengil, C. O., Adapazarı'na Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması, Sosyolojik Konferansları, Yedinci Kitap, İstanbul 1967, s. 105-141.

— Arı, O. - Tütengil, C. O., İstanbul'a Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması, İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XXV, S. 4, s. 44-86.

35 Bk. Yavaş, İ., A.g.e., s. 236.

36 Brezilya «Favela»larını tanıtan ve Türkiye'de de büyük yankı uyandıran kitabın çevirisi için bk. Carolina Maria de Jesus, Cöplük, İstanbul 1970, Beşinci baskı, (Çev. B. Öztaprak). Gecekondü konusunun evrensel yanını gösteren bir yazımız için bk. Tütengil, C. O., Gecekondü Edebiyatı, Cumhuriyet, 18 Ekim 1964, s. 2.

«çocuk suçluluğu» önem kazanmaktadır. Büyük şehirlerde erkek nüfus oranının yüksekliği ile cinsî suçlar ve fuhuş arasında da bir münasebet kurmak mümkündür.

Büyük şehirlerde kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde karşılaşılan düzensizlikler ve güçlükler, iş kollarındaki yüksek işçi devri de köyden şehre göçün neticelerine eklenmelidir.

Bir kaç kelime ile de olsa, köyden şehre göç karşısında alınması gereken tutumu belirtmeliyiz. Aslında, «şehirleşme» hareketi, karşı konulacak bir hareket değil, düzenlenecek ve yön verilecek bir harekettir. Bunun da yolu «bölge planlaması» adı verilen «ekonomik faaliyetlerin, kültürel ve sosyal tesislerin memleket içinde bölgeler itibariyle muvazeneli bir şekilde dağılışını sağlamak»,³⁷ köy ile şehir arasındaki uçurumun üzerine «k ö p r ü»ler kurmaktır.³⁸

Görülüyor ki sosyal yapı sorunlarının nüfus artışı ve tarım hayatı ile ilgili olanları belli bir doğrultuda çözüm yoluna ulaştırmaktadır. Bu çözüm yolu «şehirleşme» ve «sanayileşme»nin dengeli bir biçimde yürütülmesidir. Kültürel durumun ıslahı ve eğitim seviyesinin yükseltilmesi de etkileri bakımından çok yanlı bir sosyal yapı sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. İktisadî ve sosyal kalkınma için gerekli ortamın hazırlanması ve personelin yetiştirilmesi eğitimin temel görevi olmaktadır. Böylece, çözüm yolları arasına «sosyal yatırımlar» adını verdiğimiz eğitim ve öğretim, sağlık, konut gibi insanın yetiştirilmesiyle ilgili olanı da katmak gerekir. Girişilen çalışmaların başarısı, geniş ölçüde, engellerin kaldırılmasına ve gelişme yolunun açılmasına bağlıdır. «İkili yapılar»dan doğan güçlükleri önlemek için «köklü reformlar»ın, tarım alanından idare hayatına kadar, tezel- den gerçekleştirilmesi şarttır.

37 Bk. Geray, C., Şehir Planlamasının Başlıca Tatbik Vastaları, Ankara 1960. s. 171.

38 Türkiye'de önem kazandığı görülen «bölge planlaması» çalışmalarına yeni bir örnek olarak bk. Marmara Bölgesi, Bölgesel Gelişme Şehirleşme ve Yerleşme Düzeni, Ankara 1970, 122 s., (İmar ve İskân Bakanlığı Yayını).

BİTİRİRKEN

Bu kitap «az gelişme»nin bütün sorunlarını ele almak amacıyla ve iddiasında değildir. Konuyu tespit ve ana çizgileriyle belirleme. Türkiye'nin az gelişmişler dünyasındaki rolünü ve yerini gösterme isteği bu çalışmanın çerçevesini çizmiştir.

Ayrıntılar bir yana bırakılıp, çok karmaşık olan «az gelişme» olayının özüne inilecek olursa sosyolojik bir sorunla karşılaşıldığı görülür. Temelde «az gelişme» olayı, iki veya daha çok (**dualiste** veya **pluraliste**) sosyal yapının karşılaşmasından doğan gerginlikler, bunalmalar, çatışmalar ve uyuşmazlıklar olayıdır. Her sosyal yapı ayrı bir dünya görüşüne, değişik değer yargılarına ve gerçekleşmesini amaç edindiği kapalı bir sisteme dayanır. Bunun içindir ki, temel düzenlemelere başvurarak sosyal yapı birliğinin gerçekleştirilmesi «az gelişme»yi yenmenin kaçınılmaz yoludur.

Bunun için yapılacak şey, toplumun bütün sosyal kurumlarında ve işleyişinde uyumlu bir bütüne götürecek «ortak amaç»larda birleşilmesidir. Bunu sağlayacak yöntemlerin seçilmesi ve uygulanması «raito»nun kullanılmasını gerektirir. Gelişme yolunu açıp temizlemeden, uygulamanın nimetlerine ve külfetlerine herkesin eşitçe katılmasını sağlamadan çıkış yolu bulunamaz. Yurt yöneticileri, aydınlar, iş adamları ve emekçiler mevcut düzeni kendi çıkarları doğrultusunda sürdürmek yerine çağdaş uygarlık düzeyine götürecek doğrultuda değiştirmek zorundadırlar. Başka türlü su döğmek olur.

«Üçüncü Dünya»nın düğümü iktisadi ve sosyal kalkınma için gücün nereden geleceği noktasında toplanmaktadır. Başka bir deyişle, «dış» ve «iç» kaynaklar arasında bir tercih yapmak sözkonusudur. Bize kalırsa, az gelişmiş ülkeler iktisadi bağımsızlığı kazanma ve devam ettirme yolunun kendi güçlerine ve kaynaklarına dayanma yolu olduğunu gözden uzak tutmamalıdır. Gerçi bu

yol meşakkatlidir, kaynakların seferber edilmesini zorunlu kılar; fakat hem en güvenilir yoldur, hem de milli menfaate en uygun olanı budur.

Türkiye'nin geçirdiği tecrübeler «İstiklâl-i tâm, bizim bugün, deruhte ettiğimiz vazifenin ruhu aslisidir» diyen Atatürk'ün az gelişmiş ülkelere gönderdiği ışıklı iz olarak ortada durmaktadır. «İstiklâl-i tamımızın temini ve idamesi» için «siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, harsî ve ilah...» alanlarda bağımsızlığı gerekli sayan Mustafa Kemal, kalkınmanın temel koşullarını da dile getiriyor. Siyasî bağımsızlıklarını kazanmakla amaçlarına ulaşamayan «Üçüncü Dünya» ülkelerinin Atatürk'ün sözlerinden ve Türkiye tecrübesinden alacakları dersler vardır.

Az gelişmiş ülkeleri, gelişmiş ülkeler karşısındaki aşağılık duyguları, hırçınlıkları ve umutsuzlukları değil, gerçek durumlarının bilincine vararak ana kitleye mal edecekleri «Büyük Uyanış»ları kurtarabilir. Kendi gerçeklerini kendi gözleriyle görmeden «Üçüncü Dünya» yolunu bulamaz. Örneğin, gelişmiş ülkelerin «Sömürge Sosyolojisi» kurlarının karşısına «Az Gelişmenin Sosyolojisi» ile çıkmaktan başka çıkar yol yoktur. Bunun içindir ki, 1960'larda Grenoble Üniversitesinde «Sömürge Sosyolojisi» derslerini dinlediğim Fransız meslekdaşıma teşekkür borcumu bu kitapla yerine getirmeye çalıştım.

Bibliyografya - Dizinler

BİBLİYOGRAFYA

1. Kitaplar

- ABADAN, N., Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları, Ankara 1964
- , Anayasa Hukuku ve Siyasî Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili, Ankara 1966.
- AKÇAM, D., Analar ve Çocuklar, İstanbul 1964.
- AKSOY, S., 100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul 1969.
- AKŞİT, B., Türkiye'de «Azgelişmiş Kapitalizm» ve Köylere Girişi, Ankara 1967.
- ARDANT, G., Le Monde en Friche, Paris 1959.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, Ankara 1952.
- BAADE, F., La Course A L'An 2000, Paris 1963, (Almanca-dan çev. M. Gardaz).
- BALANDIER, G., Les Pays 'Sous-Développés': Aspects et Perspectives, Fasikül I-II, Paris 1958-1959.
- BEŞİKÇİ, İ., Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar, Ankara 1969.
- , Doğu Anadolu'nun Düzeni. Sosyo-Ekonomik ve Etik Temeller, İstanbul 1969.
- BETTELHEIM, Ch., Sosyalist Planlama, İstanbul 1965, (Çev. K. Somer).
- BHAGWATİ, J., L'Economie Des Pays Sous-Développés, Paris 1966.
- BİCAN, M., Devrim İçin Gençlik Hareketleri, Ankara 1970.
- 1963 Yılı Öğrenci Hareketleri. (Dünya'da ve Türkiye'de), Ankara 1969.
- BİRKAN, S., Az Gelişmiş Ülkeler. Sosyal ve Ekonomik Kalkınma, İstanbul (ts.).
- BOZARSLAN, M. E., İslâmiyet Açısından Şeyhlik-Ağalık, Ankara 1964.
- , Doğu'nun Sorunları, Ankara 1966.

- BROCKINGTON, C. F., World Health, Londra 1958.
- BULUTOĞLU, K., 100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye, İstanbul 1970.
- CASTRO, J. de, Géographie de la Faim, Paris 1949.
- , Géopolitique de la Faim, Paris 1956.
- CEYHUN, D., Haç'lı Emperyalizm, İstanbul 1967.
- CİPOLLÀ, C. M., The Economic History of World Population, Londra 1964.
- CUVILLIER, A., Introduction A La Sociologie, Üçüncü Basım, Paris 1946.
- DAVIDSON, B., Afrika'da Millî Kurtuluş ve Sosyalizm Hareketleri, İstanbul 1965, (Çev. A. Tokatlı).
- DEMENY, P. - SHORTER, F. C., Türkiye'de Ölüm Seviyesi, Doğurganlık ve Yaş Yapısı Tahminleri, İstanbul 1968, (Çev. ler: B. Tekçe ve S. Berksan).
- DEMİR, A., Dünya Enerji Ekonomisi Üzerinde Bir Araştırma, Ankara 1968.
- DUVERGER, M., La Participation Des Femmes A La Vie Politique, Paris 1955.
- , De La Dictature, Paris 1961.
- , Institutions Politiques et Droit Constitutionnel, 7. Basım, Paris 1963.
- FINDIKOĞLU, Z. F., Tanzimatta İçtimai Hayat, İstanbul 1940.
- , Kooperasyon Sosyolojisi, İstanbul 1967.
- , kınma İle İlgisi, İstanbul 1966.
- FİNER, S. E., The Man On Horseback. The Role of the Military in Politics, Londra 1962.
- FOURASTİE, J., Le Grand Espoir du XXe Siècle, Paris 1958.
- , Pourquoi Nous Travaillons, Paris 1959.
- FREYSSINET, J., Le Concept de Sous-Développement, Paris 1966.
- GANNAGÉ, E., Economie du Développement, Paris 1962.
- Gelir Dağılımı Araştırması, Ankara 1966
- GENÇAY, M., Gecekondu Problemi, Ankara 1962.
- GENDARME, R., L'Economie de l'Algérie, Paris 1959.
- , La Pauvreté Des Nations, Paris 1963.
- GERAY, C., Şehir Planlamasının Başlıca Tatbik Vasıtaları, Ankara 1960.
- , Toplum Kalkınması Deneme Çalışmaları. Bünyan Örneği, Ankara 1967.

- GROUNWALD, K. - RONALL, J. O., Industrialization in The Middle East, New York 1960.
- GUİTARD, O., Bandoung et Le Réveil Des Anciens Colonisés, İkinci Basım, Paris 1965.
- , Üçüncü Dünya (Sömürgelerin Uyanışı), İstanbul 1966, (Çev. A. Angın).
- GUTTERIDGE, W., Armed Forces In New States, Londra 1962.
- GÜRTAN, K., Türkiye'de Nüfus Problemi ve İktisadî Kalkınma İle İlgisi, İstanbul 1966.
- HAMİDULLAH, M., Modern İktisat ve İslâm, İstanbul 1963, (Çev. S. Tuğ).
- HART, C. W. M., Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi, İstanbul 1969, (Çev. N. Saran).
- HELLİNG, B. ve G., Sosyolojik ve İstatistikî Bakımdan Türkiye'de Köy, Ankara 1956, (Çev. A. E. Uysal).
- HİÇ, M., Büyüme Teorileri ve Az Gelişmiş Ekonomiler, İstanbul 1967.
- İmar ve İskân Bakanlığı Çalışmaları. 1965-1969, Ankara 1969.
- JESUS, C. M. de, Çöplük, Beşinci Baskı, İstanbul 1970, (Çev. B. Öztoprak).
- JULİEN, C., Amerikan İmparatorluğu, Ankara 1969, (Çev. ler: T. Saraç - A. Gülercan).
- Kalkınma Planı, (Birinci Beş Yıl). 1963-1967, Ankara 1963.
- Kalkınma Planı, (İkinci Beş Yıl). 1968-1972, Ankara 1967.
- KARAL, E. Z., Atatürk'ten Düşünceler, İkinci Basım, Ankara (ts.).
- KAZGAN, G., Tarım Ekonomisi ve İktisadî Gelişme, İstanbul 1966.
- , İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, İstanbul 1969.
- KELEŞ, R. Y., Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri, Ankara 1961.
- , Türkiye'de Bölgelerarası Dengesizlikler, Ankara 1964, (Ayrı Baskı).
- Kemal Fahir, Bozkırdaki Çekirdek, İstanbul 1967.
- KOÇTÜRK, O. N., Yeni Sömürgecilik Açısından Gıda Emperyalizmi, Ankara 1966.
- , Besin ve Beslenme, İstanbul 1967.
- KODAMANOĞLU, N., 1966 Mali Yılı Millî Eğitim Bakanlığı

- ve Üniversiteler Bütçesi Üzerinde C.H.P. Grubu Adına Yozgat Milletvekili Nuri Kodamanoglu'nun Millet Meclisi Genel Kurulunda Yapmış Olduğu Konuşma, Ankara (ts.).
- KÖNİĞ, R., Geri Kalmış Denilen Alanların Sosyolojisine Giriş, İstanbul 1958, (Çev. B. Akarsu).
- KUREŞİ, E. İ., Faiz Nazariyesi ve İslâm, İstanbul 1966, (Çev. S. Tuğ).
- KÜÇÜKÖMER, İ., Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerin İlişkileri Üzerine, İstanbul 1966.
- LACOSTE, Y., Les Pays Sous-Développés, Dördüncü Basım, Paris 1963.
- , Géographie du Sous-Développement, Paris 1965.
- , Az Gelişmiş Ülkeler, İstanbul 1965, (Çev. Y. Gürbüz).
- , Sınıf Açısından Az Gelişmişlik, İstanbul 1966, (Çev. S. Avcioğlu).
- LAROQUE, P., Les Classes Sociales, Paris 1959.
- , Sosyal Sınıflar, İstanbul 1963, (Çev. Y. Gürbüz).
- , Toplum Sınıfları, İstanbul 1969, (Çev. N. Önel).
- L'Education Dans Le Monde. Organisation et Statistiques. Paris 1955.
- Les Sciences Sociales En France, Paris 1937.
- LEVI-STRAUS, C., Face et Histoire, Paris 1952.
- LIEUWEN, E., Arms And Politics In Latin America, New York 1961.
- LÜTEM, İ., Yeni Anayasalar, Kitap III, Ankara 1953.
- Marmara Bölgesi, Bölgesel Gelişme, Şehirleşme ve Yerleşme Düzeni, Ankara 1970.
- MASEFIELD, G. B., Famine: Its Prevention and Relief, Londra 1963.
- MERAY, S. L., Devletler Hukukuna Giriş, İkinci Cilt, 2. bası, Ankara 1962.
- Mesken Dâvamız, Ankara 1962.
- Méthodes et Problèmes de l'Industrialisation Des Pays Sous-Développés, New York 1955.
- MOUSSA, P., Les Nations Proletaires, Üçüncü Basım, Paris 1963.
- MYRDAL, G., Théorie Economique et Pays Sous-Développés, Paris 1959.

- , *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, Londra 1963.
- Namık Kemal, *Renan Müdafaaanamesi*, İstanbul (ts.).
- NURKSE, R., *Az Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Teşekkülü*, İstanbul 1964, (Çev. Ş. Adalı).
- OHLİN, G., *Nüfus Kontrolü ve Ekonomik Kalkınma*, Ankara 1969.
- OKA, M. - PERCEVAL, I., *Japen Kalkınması ve Türkiye*, İstanbul 1966, (Çev. F. Naci).
- Organisation Internationale Du Travail 1919-1959, Dördüncü Basım, Cenevre 1959.
- ÖZBUDUN, E., *The Role of Military in Recent Turkish Politics*, Harvard 1966.
- PAYZIN, Z., *Türkiye’de Yerleşim Sorunları ve Bölgeler Arası Dengesizlikler*, Ankara (ts.).
- PENDLE, G., *A History of Latin America*, Londra 1963.
- Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton 1964.
- RABİN, Ch., *The Revival of Hebrew*, İkinci Basım, Kudüs 1958.
- SAMUELSON, P. A., *İktisat*, Ankara 1965, (Çev. Y. Demirgil).
- SAUVY, A., *Théorie Générale de Population*, İkinci Basım, C. I, Paris 1956.
- , *De Malthus à Mao Tsé-Toung*, Paris 1958.
- SLOCUM, W. L., *Agricultural Sociology*, New York 1962.
- SOULE, G - EFRON, D. - NESS, N. T., *Latin America in the Future World*, 1945.
- SOYSAL, M., *Anayasaya Giriş*, İkinci Basım, Ankara 1969.
- STALEY, E., *The Future of Underdeveloped Countries*, Gözden Geçirilmiş Basım, New York 1961.
- TAYLAK, M., *Saltanat, 2. Meşrutiyet ve 1. Cumhuriyet’te Öğrenci Hareketleri*, Ankara 1969.
- TEKİNALP, *Türk Ruhu*, İstanbul 1944.
- The Landless Farmer in Latin America*, Cenevre 1957.
- Third World Food Survey*, Roma 1963.
- THORNBURG, M. W. - SPRY, G. - SOULE, G., *Türkiye Nasıl Yükselir*, İstanbul 1950.
- TİNBERGEN, J., *Shaping The World Economy*, New York 1962.
- Trade Policy Toward Low-Income Countries*, New York 1967.

- TUNAYA, T. Z., Siyasî Müesseseler ve Anayasa Hukuku, İstanbul 1969.
- TUNCER, B., Nüfus Artışı ve Türkiye Ekonomisi, Ankara 1968.
- , Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu, Ankara 1968.
- TÜRKAY, O., Gizli İşsizlik, Ankara 1968.
- Türkiye'de Orta Sınıf - Sosyal ve Ekonomik Bünyemizdeki Yeri Semineri, Ankara 1963.
- Türkiye'de Yakıt Problemi ve Hal Çareleri, Ankara 1962.
- Türkiye'de Ziraî Makinalaşma, Ankara 1954.
- TÜTENGİL, C. O., İctimai ve İktisadî Bakımdan Türkiye'nin Karayolları, İstanbul 1961.
- , Köyden Şehire Göç Meselesi, İstanbul 1963.
- ULAŞ, B., Milletlerarası Kurumlar, Ankara 1966.
- Unesco Nedir?, Ankara 1963, (Çev. Z. H. Karabuda).
- ÜLGENER, S. F., Millî Gelir, İstihdam ve İktisadî Büyüme, İkinci Baskı, İstanbul 1966.
- ÜLKEN, Y., XX. Yüzyılda Dünya Ekonomisi, İstanbul 1964.
- WALLİCH, H. C., The Cost of Freedom. A New Look at Capitalism, New York 1960.
- WRONG, H. D., Population and Society, New York 1963.
- YASA, İ., Ankara'da Gecekondü Aileleri, Ankara 1966.
- YAVUZ, F., Memleketimizde Toplum Kalkınması (Köy Kalkınması), İkinci Baskı, Ankara 1969.

2. Makaleler ve süreli yayınlar

- AKDAĞ, M., XII. Yüzyıl Ortalarından XVI. Yüzyıl Ortalarına Kadar Olan Sürede Türkiye'nin Sosyal Sınıfları ve İktisadî Hayatı Üzerine Genel Bir Bakış, *Türkiye'de Orta Sınıf - Sosyal ve Ekonomik Bünyemizdeki Yeri Semineri*, Ankara 1963.
- AKMAN, D., İtalya'da Bölge Planlaması ve Bölge Planlama Çalışmaları, *Planlama*, C. I, S. 3, (İlkbahar 1962).
- AKSÖZ, İ., Türkiye Ziraatindeki Âtıl İş Gücü ve Bunun Değerlendirilmesi, *İktisadî Kalkınmanın Ziraî Cephesi*, İstanbul 1965.
- AKTAN, R., İktisaden Az Gelişmiş Memleketlerin Başlıca Ekonomik Meseleleri ve Kalkınma İmkânları, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. IX, S. 2, (Ankara 1954).
- Ant*, S. 47, (21 Kasım 1967).

- ARDAL, C. Z., Milletlerarası Malî Organizasyonlar, Bunların Kalkınma Gayretlerindeki Roller ve Memleketimiz, *İstanbul Ticaret Odası Mecmuası*, C. 83, S. 8-10, (Ağustos-Ekim 1966).
- AREN, S., Şehirleşme Hareketleri, *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi*, C. IV, s. 1-4, (1949).
- ARI, O. - TÜTENGİL, C. O., Adapazarı'na Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması, *Sosyoloji Konferansları, Yedinci Kitap*, İstanbul 1967.
- , İstanbul'a Göç ve Çalışma Hayatına İntibak Araştırması, *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XXV. S. 4, (1968).
- Aylık İstatistik Bülteni*, S. 91., (1961).
- AZEVEDO, T. de, Les Elites De Couleur Dans Une Ville Bésilienne, *Race et Société*, Paris 1953.
- BAADE, F., Kalkınan Memleketlerin Bünye Meselelerine Mîsal Olarak, Türkiye, *İ. Ü. Orman Fakültesi*, Seri B, C. X, S. 2, (Çev. S. Uslu).
- BALANDIER, G., Sociologie des région sous-développés, *Traité de Sociologie*, Paris 1958.
- BERKES, N., Azgelişmişliğin Tarihsel Nedenleri, Yön, S. 182-190, (23 Eylül 1966 - 18 Kasım 1966).
- BİROU, A., Difficultés d'un développement équilibré en Italie, *Economie et Humanisme*, S. 130, (Ocak - Şubat 1961).
- Bulletin. Année Internationale de l'Education* 1970, s. 5, (Aralık 1969)
- Cahiers Internationaux*, S. 50, (1953).
- CASANOVA, P. G., Société Pluraliste et Développement Le Cas Du Mexique, *Tiers-Monde*, C. IV, S. 15, (Temmuz - Eylül 1963).
- CİLLOV, H., Aile Planlaması Eğiliminde Yeni Gelişmeler, *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XXV. S. 4, (1968).
- , Aile Planlaması Eğilimindeki Gelişmeler Hakkında Anket Sonuçları, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XXV, s. 4 (1968).
- Cumhuriyet*, 24 Şubat - 3 Mart 1965, 2000 Yılında Dünya.
- DARKOT, B., Altıncı Genel Nüfus Sayımı, *Türk Coğrafya Dergisi*, Yıl XII, S. 15-16, (1955).

- EKİN, N., İşçi Devrinin Nazarî Esasları, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XIX, S. 1-4, (İstanbul 1960).
- , Sanayimizde Yüksek İşçi Devrinin Tesisleri ve Bu Hususta Alınabilecek Tedbirler, *İktisat Fakültesi Mecmuası* C. XX, S. 1-4, (İstanbul 1960).
- , Memleketimizde İşçi Devri Mevzuunda Yapılan Araştırmalar ve Ortaya Koydukları Neticeler, *Sosyal Siyaset Konferansları*, Kitap IX-X, İstanbul 1960.
- FELEK, B., Beyin transferleri, *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1967.
- FINDIKOĞLU, İctimaî Sınıflar, 1944-1945 Üniversite Serbest Konferansları, İstanbul 1946.
- FİNER, S. E., At Sırtındaki Adam. Ordunun Politikadaki Rolü, Yön, S. 48, (Çev. M. Tunçay).
- GERAY, C., Toplum Kalkınması ve Toprak Reformu, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XXI S. 3, (Ankara 1967).
- GOLDSCHMİDT, A., The Development of the U. S. South, *Scientific American*, C. 209, S. 3, (Eylül 1963).
- HALMAN, T., Beyin göçü, *Milliyet*, 27 Mayıs 1969.
- İş ve İşgücü Bülteni, Yıl 10, S. 110, (Şubat 1970).
- JOHNSON, J. J., The Latin-American Military As A Politically Competing Group In Transitional Society, *The Role Of The Military In Under-Developped Countries*, Princeton 1962.
- KARAL, E. Z., Atatürk'ü Hatırlamak, *Türk Dili*, S. 194, (Kasım 1967).
- KAZGAN, G., Şehirlere Akın ve İktisadî Değişme, *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XIX, S. 1-4, (1960).
- , İktisadî Kalkınmada Bölgesel Farklaşma ve Devlet Müdahalesi, *İktisat ve Maliye*, C. VIII, S. 1, (15 Nisan 1961).
- , Doğu-Güneydoğu Anadolu'nun Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XXIV, S. 1-2, (İstanbul 1965).
- KAZGAN, H., Kalkınma'da İtalyan Örneği, *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1965.
- , Güney İtalya'nın Kalkınmasında Devletin Rolü, *İstanbul Ticaret Odası Mecmuası*, C. 78, S. 7-8, (Temmuz - Ağustos 1962).
- KESSLER, G., Çalışma Bakanlığımızın Teşkilâtı Hakkında Düşünceler, *Türk Ekonomisi*, S. 50, (1947).

- KURDAŞ, K., Türkiye Ekonomisinde Süratli Bir Kalkınmayı Engellileyici Temel Faktörler, *Sanayide Yatırım ve Sermaye Terakümü*, İstanbul 1963.
- KURTKAN, A., Türkiye'de İctimai Sınıflar, 1960-1961 Ders Yılı *Sosyoloji Konferansları*, İstanbul 1962.
- KÜÇÜKÖMER, İ., Önsöz: Japon Kalkınması ve Türkiye, *Japon Kalkınması ve Türkiye*, İstanbul 1966.
- LACHARRIÈRE, G. de, Aspects actuels du classement d'un pays comme «sous-développé», *Tiers-Monde*, C. V. S. 18, (Nisan - Haziran 1964).
- Le Courrier*, Yıl XXII, (Temmuz 1969).
- LEVY, C., Les Critères du sous-développement, *Le «Tiers Monde»*, *Sous-développement et développement*, S. 27, (Paris 1956).
- l'Observateur de l'OCDE*, S. 38, (Şubat 1956).
- Milliyet*, 13-16 Nisan 1963, 2000 Yılına Doğru Yarış.
- Milliyet*, 24 Aralık 1968.
- Milliyet*, 10 Nisan 1970.
- Nüfus Planlaması Haberleri*, S. 30, (Haziran 1969).
- , S. 37 (Nisan Mayıs 1970).
- Paris Match*, La Bataille de Français, S. 975, (16 Aralık 1967).
- PREBİSCH, R., Latin Amerika'nın İktisadi Kalkınması ve Belli Başlı Sorunları, A. Ü. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. XVIII, S. 1, (Çev. B. Kuruç).
- REUTER, E., Türkiye'de Şehirleşme Temayülleri, *Aylık Siyasî İlimler*, S. 126, (Eylül 1941).
- , Şehirlerimizin Nüfus Gelişmesi, *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi*, C. I, S. 4, (1946).
- RİEL, J. Van, L'hygiène du travail dans les pays en voie de développement, *Revue de l'Institut de Sociologie*, S. 8, (1961).
- SARC, Ö. C., Türkiye'de Şehirleşme Temayülleri, İ. Ü. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. IX, S. 1-2, (1948).
- SAUVY, A., Introduction à l'étude Des Pays Sous-Développés, *Population*, Yıl 6, S. 4, (Ekim-Aralık 1951).
- , La population des pays sous-développés, *Lectures On Economic Development*, İstanbul 1958.
- , Bir Gelişme Okulu: İtalya, *Varlık*, S. 562, (15 Kasım 1961, çev. İ. Akay).
- Scientific American* C. 209, s. 3, (Eylül 1963).

TANYOL, C., Traktör Giren 50 Köyde Nüfus Hareketlerinin ve İctimai Değişmelerin Kontrolü, *Sosyoloji Dergisi*, S. 13-14, (İstanbul 1959).

T. C. Resmî Gazete, S. 11 976, (10 Nisan 1965).

TENKER, L., Japon İktisadî Kalkınma Modeli ve Türk İktisadî Kalkınması, *Planlama*, G. I, S. 4, (Kış 1963).

The American Economic Review, C. XLI, S. 3, (Haziran 1951).

The Times, 19 Kasım 1963.

Tiers-Monde, C. III, S. 11, (Temmuz-Eylül 1962).

TÜMER, M., Beyin göçü, *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1969.

TÜTENGİL, C. O., Gecekondu Edebiyatı, *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1964.

———, Ord. Prof. Dr. G. Kessler'in sosyoloji Tarihimizdeki Yeri ve Türkiye'deki Yayınlarının Bibliyografyası, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XXIII, S. 3-4, (1964).

———, Atatürk ve «Mazlum Milletler», *Türk Dili*, S. 170, (Kasım 1965).

———, Türkiye'nin Sorunları ve Prof. Dr. Fritz Baade, İ. Ü. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XXIV, S. 1-2 (1965).

———, Ziya Gökalp'ın İktisadî Görüşleri, 1964-1965 Ders Yılı *Sosyoloji Konferansları*, Beşinci Kitap, İstanbul 1965.

———, Tezek ve Atom Reaktörü, *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1966.

ÜLGENER, S. F., İktisadî Gelişmenin Şartları ve Sınırları. Az Gelişmiş Memleketlerin İstihlâk ve Yatırım Me-selelerine Toplu Bir Bakış, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XVI, S. 1-4, (İstanbul 1956).

ÜLKEN, H. Z., Le Rôle Social Des Classes Moyennes En Turquie et En Proche-Orient, *Sosyoloji Dergisi*, S. 12, (İstanbul 1958).

Yön, S. 204, (24 Şubat 1967).

3. İstatistikler, raporlar ve yıllıklar

Annuaire Statistique de l'Unesco 1968, Louvain 1969.

ARSLAN, R., A Report on Southern Italy, Lahey 1967, (Çoğaltma).

Demografic Yearbook 1963, New York 1964.

- Economic Surveys By The OECD. Turkey 1963, Paris 1963.
F.A.O. Türkiye Raporu, Ankara 1962.
Genel Nüfus Sayımı. Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri.
24.10.1965, Ankara 1969.
İstatistik Cep Yıllığı 1969, Ankara (1970).
Milletlerarası Çalışma Bürosu Misyonu Tarafından Türkiye
Cumhuriyeti Hükümetine Sunulan Rapor, Ankara
1950.
Millî Eğitim Hareketleri. 1927-1966, Ankara 1967.
Report on the World Social Situation, New York 1957.
Statistical Yearbook 1967, New York 1968.
Tarımsal Yapı ve Üretim. 1968, Ankara 1970.
The Economy of Turkey, The Johns Hopkins Press 1951.
TUNA, O. - EKİN, N. - YAZGAN, T., Türkiye'den F. Alman-
ya'ya İşgücü Akımı ve Meseleleri, 1. Rapor, İstan-
bul 1966.
Türkiye Millî Geliri. Toplam Harcamaları ve Yatırımları.
1938, 1948-1968, Ankara 1969.
Yearbook of Labour Statistics 1969, Cenevre 1970.
Yearbook of National Accounts Statistics 1963, New York
1964.

Dizinler

1. Başlıca konular

- Açık işsizlik 81
Atom Reaktörü 92
Az gelişmiş bölgeler 23, 40, 41, 42
Bandung Konferansı 16
Besin yapıtaşları 52
Beyin göçü 63, 64
Bölge planlaması 201
Buğday ırkı 55.
Burjuvazinin rolü 31.
Büyük Uyanış 78.
CARE 73, 171.
Caudillismo 172.
Demografik yol 182.
Dünya Sağlık Örgütü 72, 174.
Düşük kalori ülkeleri 51.
FAO 51, 175.
Fransız Devrimi 16.
Gecekondular 198.
Gizli açlık 51.
Gizli işsizlik 80, 81.
Güney Sandığı 42.
İki İtalya 43.
İkili yapılar 144, 146.
İktisadi feodalite 139.
İşçi devri 83, 87.
İşgücü ihracı 87.
İşgücü seferberliği 166.
Japon kalkınması 32.
Kemal Atatürk denemesi 29.
Köylü-işçi tipi 83.
Le Play Okulu 26.
Mazlum milletler 18.
Mevsimlik işsizlik 86.
Milletlerarası Çalışma Örgütü 68, 176.
Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası 177.
Milletlerarası Para Fonu 177.
Milletlerin uyanışı 16.
Mustafa Kemal ülküsü 17.
Nüfus patlaması 23.
Sınıf piramidi 137.
Tanzimat'ın ikiciliği 148.
Teknolojik işsizlik 86.
Tezek 92.
Toplum kalkınması 167.
Türk (Atatürk) Devrimi 18, 148.

UNCTAD 110.
UNESCO 60, 61, 176.
UNICEF 73, 175.
Üçüncü Dünya 14, 16, 23, 56, 90,
94, 109, 133, 141, 155, 157, 169,
172, 173, 178, 202.

Yeni sömürgecilik 116.
27 Mayıs Rejimi 144.
Yoksul sınıflar 168.
Yüksek kalori ülkeleri 51.

Zaman faktörü 95.

2. İnsan adları

ABADAN, N., 67, 87, 207.
ADALI, Ş., 82, 162.
AKARSU, B., 156, 210.
AKAY, İ., 43, 215.
AKÇAM, D., 69, 207.
AKDAĞ, M., 139, 212.
AKMAN, D., 69, 212.
ANGIN, A., 16, 209.
AKSOY, S., 136, 207.
AKSÖZ, İ., 86, 212.
AKŞİT, B., 196, 207.
AKTAN, R., 150, 212.
ARDAL, C.Z., 177, 213.
ARDANT, G., 168, 191, 207.
AREN, S., 197, 213.
ARI, O., 200, 213.
ARSLAN, R., 44
ATATÜRK (Mustafa Kemal Pa-
şa) 17, 18, 79, 203, 207, 209,
210.
AVCIOĞLU, S., 31, 50, 83, 210.
AZEVEDO, T., 27, 213.

BAADE, F., 49, 50, 54, 104, 125,
165, 166, 177, 207, 213, 216.
BALANDIER, G., 36, 50, 137, 207,
213.
BARKER 177.
BERKES, N., 34, 213.
BERKSAN, S., 129, 208.
BEŞİKÇİ, İ., 46, 207.
BETTELHEIM, Ch., 16, 37, 38,
207.
BHAGWATI, J., 100, 207.
BİCAN, M., 80, 207.
BİRKAN, S., 50, 207.
BIROU, A., 42, 213.
BOUVIER-AJAM, M., 137.
BOZARSLAN, M. E., 46, 148,
207.
BROCKINGTON, C.F., 51, 71,
121, 208.
EULNES 55.
BULUTOĞLU, K., 110, 208.
BUREAU, P., 26.
CASANOVA, P.G., 151, 213.
CASTRO, J. de, 51, 54, 181, 208.
CEYHUN, D., 30, 208.
CİLLOV, H., 186, 213.
CIPOLLA, C. M., 117, 132, 238.
C'UVİLLIER, A., 26, 208.
DARKOT, B., 137, 213.
DAVIDSON, B., 116, 208.
DEMANGEON 26.
DEMENY, P., 129, 208.
DEMİR, A., 89, 208.
DEMİRGİL, Y., 21, 211.
DJILAS, M., 137.
DUVERGER, M., 67, 141, 142,
208.

- EAST 54.
 EFRON, D., 170, 211.
 EKİN, N., 83, 87, 214.
- FELEK, B., 64, 214.
 FINDIKOĞLU, Z.F., 44, 140, 208, 214.
 FINER, S. E., 173, 208, 214.
 F. Naci 33, 211.
 FOURASTRIE, J., 133, 208.
 FREYSSINET, J., 29, 208.
- GANNAGÉ, E., 49, 50, 146, 163, 165, 208.
 GARDAZ, M., 50, 165.
 GENÇAY, M., 198, 208.
 GENDARME, R., 20, 28, 29, 63, 68, 109, 146, 149, 208.
 GERAY, C., 166, 167, 168, 201, 208, 214.
 GOLDSCHMIDT, A., 42, 214.
 GÖKALP, Z., 110, 111, 216.
 GRUNWALD, K., 109, 157, 209.
 GUITARD, O., 16, 209.
 GUTTERIDGE, W., 173, 209.
 GÜLERCAN, A., 64, 209.
 GÜRBÜZ, Y., 50, 137, 210.
 GÜRTAN, K., 126, 129, 209.
- HALMAN, T., 64, 214.
 HAMİDULLAH, M., 29, 209.
 HART, C. W. M., 199, 209.
 HATİPOĞLU, Ş.R., 91.
 HELLING, B.G., 86, 195, 197, 209.
 HİÇ, M., 38, 209.
- JESUS, C. M. de, 200, 209.
 JOHNSON, J. J., 172, 214.
 JULIEN, C., 64, 209.
- KARABUDA, C. H., 176, 212.
 KARAL, E. Z., 18, 209, 214.
 KAZGAN, G., 46, 110, 132, 135, 146, 195, 209, 214.
 KAZGAN, H., 45, 214.
 KELEŞ R. Y., 46, 192, 209.
 Kemal Tahir 51, 209.
 KESSLER, G., 140, 214, 216.
 KOÇTÜRK, O.N., 51, 52, 56, 59, 209.
 KODAMANOĞLU, N., 66, 209.
 KÖNİĞ, R. 156, 210.
 KUCSZINSKI 54.
 KURDAŞ, K., 108, 215.
 KUREŞİ, E. İ., 29, 210.
 KURTKAN, A., 140, 215.
 KURUÇ, B., 172, 215.
 KÜÇÜKÖMER, İ., 33, 109, 210, 215.
 KUZNETZ, S., 38.
- LACOSTE, Y., 16, 31, 35, 36, 49, 56, 77, 83, 95, 100, 103, 110, 150, 160, 210.
 LACHARRIÈRE, G., 20, 215.
 LAROCQUE, P., 137, 210.
 LENGLEY, E., 19.
 LEOD, A. N. Mc., 24.
 LEVI-STRAUSS, C., 27, 210.
 LÉVY, C., 50, 68, 215.
 LIEUWEN, E., 172, 210.
 LÜTEM, İ., 76, 210.
- MALTHUS 16, 23, 120, 163, 184, 211.
 MARX 82.
 MASEFIELD, G. B., 56, 210.
 MERAY, S. L., 174, 210.
 MOUSSA, P., 20, 22, 210.

- Muhammed 148.
MURY, G., 137.
MYRDAL, G., 16, 40, 78, 95, 96,
158, 210.
- Namık Kemal 28, 211.
NEHRU, P., 19.
NESS, N.T., 170, 211.
NICHOLLS 86, 195.
NKRUMAH 116.
NURKSE, R., 82, 161, 162, 211.
NYERERE 20.
- OHLIN, G., 182, 211.
OKA, M., 33, 211.
- ÖNOL, N., 137, 210.
ÖZBUDUN, E., 144, 211.
ÖZTOPRAK, B., 200, 209.
- PAYZIN, Z., 46, 211.
PENDLE, G., 169, 211.
PENK 54.
PERCEVAL, İ., 33, 211.
PERROUX, F., 36.
PREBISCH, R., 172, 215.
Prens Sebahattin 26.
- RABIN, Chr. 76, 211.
RATZEL, 26.
RENAN, E., 28, 211.
REUTER, E., 197, 215.
RIEL, J. Van, 71, 215.
RONALL, J. O., 102, 157, 209.
- SAMUELSON, P. A., 21, 23, 211.
SARAÇ, T., 64, 209.
SARAN, N., 199, 209.
SARC, Ö. C., 197, 215.
SAUVY, A., 14, 16, 23, 43, 49, 68,
120, 184, 211, 215.
- SCHUMPETER, J. A., 158.
SHORTER, F. C., 129, 208.
SINGER, H. W., 24, 31, 151.
SLOCUM, W. L., 132, 211.
SOMER, K., 16, 38, 207.
SOULE, G., 77, 170, 211.
SOYSAL, M., 143, 211.
SPRY, G., 77, 170, 211.
STALEY, E., 21, 22, 211.
- TANYOL, C., 196, 216.
TAYLAK M., 61, 211.
TEKÇE, B., 129, 208
TEKİNALP 197, 211.
TENKER, L., 33, 216.
THORNBURG, M.W., 77, 170,
211.
TINBERGEN, J., 98, 163, 171, 211.
TOKATLI, A., 116, 208.
TOYNBEE, A. J., 20.
TSE-TOUNG, M., 16, 23, 120,
184.
TUĞ, S., 30, 209.
TUNA, O. 87, 217.
TUNAYA T.Z., 143, 212.
TUNCER, B., 65, 110, 112, 119,
128, 129, 212.
TUNÇAY, M., 173, 214.
TÜMER, M., 64, 216.
TÜRKAY, O., 81, 84, 212.
TÜTENGİL, C. O., 18, 77, 79, 88,
93, 111, 140, 166, 195, 200, 212,
213, 216.
- ULAŞ, B., 174, 212.
USLU, S., 165, 213.
U-THANT 20.
UYSAL, A. E., 197, 209.
- ÜLGENER, E. F., 41, 150, 212,
218.

ÜLKEN, H. Z., 140, 216.
ÜLKEN, Y., 164, 174, 212.

VANONI 42.

WALLICH, H. C., 158, 212.
WILKIE, W., - L., 157.
WRONG, H.D., 125, 212.

YASA, İ., 199, 212.
YAVUZ, F., 167, 212.
YAZGAN, T., 87, 216.

3. Yer adları

ABD 21, 22, 23, 25, 42, 54, 55, 56,
57, 58, 61, 62, 63, 71, 72, 88, 89,
94, 95, 96, 98, 99, 102, 104, 107,
108, 112, 113, 114, 117, 118,
119, 120, 121, 123, 125, 132.

Adana 106, 199.

Adapazarı 200.

Afganistan 21, 57, 62, 72, 96.

Afrika 17, 18, 19, 21, 34, 51, 53,
55, 60, 75, 88, 89, 93, 103, 123,
124, 134, 164.

Akdeniz 25, 27.

Almanya 21, 24, 43, 58, 65, 87,
90, 97, 102, 104, 107, 108, 112,
117, 130, 132, 217.

Amozonya 52.

Amerika 124.

Anadolu 140.

Angola 21, 62, 96, 97, 109, 130.

Ankara 106, 186, 198, 199.

Arjantin 21, 36, 52, 54, 61, 62, 99,
118, 120, 123, 125, 130, 171,
191.

Arnavutluk 22, 62, 72, 118, 120,
121, 123, 185.

Artvin 73.

Asya 17, 18, 19, 22, 34, 60, 88,
89, 93, 98, 103, 124, 173.

Avrupa 22, 26, 31, 34, 37, 38, 39,
40, 41, 42, 51, 53, 55, 60, 68,
84, 87, 88, 89, 93, 98, 103, 124,
134, 175, 185, 190.

Avustralya 21, 22, 51, 54, 57, 62,
68, 70, 87, 94, 120, 130, 132.

Avusturya 21, 54, 72, 90, 94, 97.

Balkanlar 173.

Baltık 173.

Batı Hint Adaları 22.

Belçika 21, 24, 54, 58, 61, 62, 72,
89, 90, 94, 96, 97, 99, 102, 107,
117, 130, 132.

Bir. Arap C. 54, 62, 120, 130.

Birmanya 109.

Bolivya 22, 52.

Brezilya 21, 22, 61, 72, 96, 109,
114, 130, 171.

Bulgaristan 22, 62, 72, 89, 99, 118,
121, 123, 125, 130.

Burma 22.

Bursa 106.

Cenevre 108, 175, 176.

Cezayir 22, 54, 62, 96, 119, 130.

Columbia 175.

Çad 72.

Çarlık Rusyası 32.

Çekoslovakya 21, 61.

Çin 22, 25, 33, 98, 183.

Dahomey 62.

Danimarka 21, 54, 57, 62, 63, 72,
96, 98, 99, 102, 117, 119, 130,
132.

Dimyat 111.

Doğu - Güney Doğu Anadolu 23, 46, 196.
Dominik 22.

Ekvator 22, 120.
El Salvador 22, 102.
Endonezya 22, 72, 104.
Ereğli 112.
Erzurum 46.
Eskişehir 106.

Fas 21, 114, 120, 130.
Filipin 22.
Finlandiya 21, 57, 72, 94, 97, 117.
Florida 42.
Formoza 22.
Fransa 21, 24, 41, 54, 57, 58, 63, 65, 67, 72, 89, 90, 94, 96, 97, 98, 99, 102, 107, 117, 118, 120, 121, 123, 125, 130, 132.

Gabon 119, 130.
G. Afrika Birliği 21, 36, 89, 94, 98, 99, 118, 121, 123, 130, 132.
Gana 21, 61, 97, 119, 151.
Gaziantep 106.
Giresun 73.
Guatemala 22, 70, 120, 121, 130.
Gümüşhane 73.
Güney Amerika 93.
Güney İtalya 36, 42, 44, 45.
Güney Rodezya 21.

Habeşistan 21, 57, 61, 72, 89, 94, 96, 109, 151.
Haiti 22.
Hindistan 19, 22, 25, 28, 52, 54, 55, 56, 57, 61, 63, 72, 76, 88, 89, 94, 95, 97, 104, 117, 119, 125, 132, 151, 191.

Hollanda 21, 25, 54, 57, 72, 94, 102, 107, 112, 118, 120, 121, 123.
Honduras 22.

Irak 22, 24, 54, 57, 61, 72, 89, 94, 96, 102, 109, 130.

İngiltere 21, 24, 31, 41, 54, 56, 57, 72, 88, 89, 94, 96, 97, 98, 102, 104, 107, 108, 114, 120, 125, 130, 132.
İran 22, 24, 54, 61, 62, 63, 72, 89, 96, 102, 109, 114, 130.
İrlanda 21.
İspanya 21, 27, 33, 36, 41, 42, 54, 57, 58, 62, 76, 84, 90, 98, 107, 114, 117, 130.
İsrail 21, 22, 25, 54, 57, 61, 62, 72, 76, 89, 94, 97, 99, 102, 109, 119, 120, 130.
İstanbul 73, 106, 186, 198, 199, 200.
İtalya 21, 23, 27, 41, 42, 44, 56, 57, 58, 62, 76, 84, 90, 94, 97, 98, 102, 114, 117, 130.
İsveç 21, 25, 54, 57, 58, 61, 65, 72, 89, 96, 97, 107, 117, 120, 121, 123, 125, 130.
İsviçre 21, 25, 41, 54, 57, 58, 65, 67, 89, 94, 96, 98, 102, 107, 112, 117, 125, 130.
İzmir 106, 198, 199.

Japonya 21, 22, 32, 36, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 68, 72, 76, 88, 89, 94, 96, 97, 98, 99, 102, 104, 107, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 130, 132, 184.

Kamboçya 22.

- Kamerun 22.
 Kanada 21, 43, 57, 61, 62, 70, 72,
 96, 97, 99, 102, 114, 118, 119,
 121, 123, 130, 132.
 Kayseri 106.
 Konya 21, 89, 97, 164.
 Kıbrıs 84, 94.
 Kolombiya 22, 30, 171.
 Kongo 21, 130.
 Kongo 106.
 Kore 22.
 Kosta Rika 22, 97,
 Kuveyt 61, 94.
 Kuzey Amerika 51, 54, 60, 68,
 88, 89, 93, 98, 103, 123, 134.
 Kuzey Rodezya 21.
 Küba 21, 54, 62, 72, 96, 109, 130.

 Laos 22.
 Latin Amerika 17, 27, 34, 36, 51,
 54, 55, 60, 68, 88, 98, 103, 123,
 131, 134, 142, 169, 170, 171,
 172, 173.
 Liberya 21.
 Libya 21.
 Lübnan 22, 62.
 Luxemburg 102.

 Macaristan 21, 99, 117, 118, 121,
 123.
 Madagaskar 21.
 Malaya 22.
 Mali 96, 119.
 Malta 87.
 Manaus 51.
 Marmara Bölgesi 201.
 Meksika 21, 22, 54, 57, 61, 63, 70,
 72, 94, 97, 98, 104, 114, 118,
 121, 123, 130, 142.
 Mezzogiorno 23.

 Mısır 22, 56, 70, 109, 117, 191.
 Mozambik 22.

 Nepal 22.
 New York 175.
 Niezeland 22.
 Nijerya 22, 63, 72.
 Nikaragua 22.
 Nizip 196.
 Norveç 41, 52, 54, 72, 90, 98, 119.

 Okyanusya 22, 51, 54, 60, 88, 89,
 93, 98, 124, 134.
 Orange 132.
 Orta Doğu 25, 27, 68, 84, 173.

 Pakistan 22, 56, 57, 61, 72, 89,
 94, 96, 99, 130.
 Paraguay 22, 52.
 Paris 176.
 Peru 22.
 Polonya 21.
 Portekiz 21, 54, 57, 61, 62, 76, 84,
 90, 98, 107, 114, 117, 130.
 Porto Riko 21, 36, 102.
 Punta-del-Este 171.

 Rize 73.
 Roma 175.
 Romanya 22, 57, 72, 97, 99.
 Ruanda 22.

 Sardunya 42.
 Senegal 119.
 Seylan 22, 57, 72, 94, 109.
 Sicilya 42.
 Siera Leone 22.
 SSCB 21, 22, 32, 62, 72, 88, 97,
 98, 99, 104, 117, 118, 119, 120,
 121, 123, 130, 132.

Sudan 22, 57, 72, 89, 97, 130.
Suriye 22, 24, 54, 57, 62, 72, 89,
94, 97, 102, 114, 130.
Saudi Arabistan 22, 62, 72.

Şili 21, 109, 117.

Tanzanya (Tanganyika) 19, 22.

Tayland 22, 109.

Trabzon 73.

Trakya 73.

Transval 132.

Tunus 22, 54, 62, 89, 114, 130.

Türkiye 16, 17, 18, 19, 22, 23, 32,

33, 34, 41, 45, 46, 52, 54, 56,

57, 61, 62, 65, 66, 67, 68, 70,

72, 73, 76, 77, 80, 84, 86, 87,

89, 90, 91, 92, 94, 97, 98, 99,

100, 101, 102, 103, 104, 107, 108,

119, 120, 121, 127, 128, 129,

130, 135, 136, 138, 139, 140,

143, 147, 148, 149, 151, 155,

157, 165, 175, 176, 177, 178,

182, 185, 186, 189, 190, 192,

194, 196, 197, 200, 202.

Uganda 22.

Uruguay 21, 51, 171.

Uzak Doğu 51, 54, 98, 124, 134.

Ürdün 22, 61.

Venezuela 21, 25, 36, 72, 94, 99,
191.

Vietnam 22, 72

Wachington 32.

Yakın Doğu 51, 56, 124, 134.

Yaşlı Güney 42.

Yemen 22.

Yeni Zelanda 21, 22, 51, 54, 57,

62, 68, 72, 94, 97, 114, 120,

130, 132.

Yozgat 177.

Yugoslavya 16, 22, 54, 57, 62, 72,

84, 89, 97, 99, 118, 120, 121,

123, 130.

Yunanistan 21, 22, 54, 57, 62, 72,

84, 89, 98, 102, 104, 107, 117,

118, 121, 123, 130.

Zambiya 74, 97.

Zeytinburnu 199.

K ı s a l t m a l a r

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
b.	basım, baskı
Bir. Arap C.	Birleşik Arap Cumhuriyeti
Bk.	
bk.	bakınız
B.I.T.	Milletlerarası Çalışma Bürosu
C.	Cilt
CARE	Heryere Amerikan Yardım Kooperatifi
Çev.	Çeviren
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
F.	Federal
F.A.O.	Dünya Besin ve Tarım Örgütü
G.	Güney
IBRD veya BANK	Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası
I.L.O. veya O.I.T.	Milletlerarası Çalışma Örgütü
IMF veya FUND	Milletlerarası Para Fonu
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
n.	not
OCDE veya OECD	İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
O.M.S. veya W.H.O.	Dünya Sağlık Örgütü
p.	paragraf
R.I.A.	Rahim içi araç
s.	sayfa
S.	Sayı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
t.	tablo
(ts.)	tarihsiz
UNCTAD	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konf.
UNESCO	Birleşmiş M. Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNICEF	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
UNO veya ONU	Birleşmiş Milletler Örgütü

Tablolar

Tablo 1.	İtalya'nın Güneyinde ve Kuzeyinde Faal Nüfusun İktisadi Kesimlere Göre Bölünüşü	44
Tablo 2.	Beslenme ve Nüfus Artışı İlişkileri	53
Tablo 3.	Gıda Üretiminde İndeks Sayıları	53
Tablo 4.	1961 ve 1966 Yıllarında Çeşitli Ülkelerde Tarımsal Besin Maddeleri Üretimi İndeks Sayıları	54
Tablo 5.	Buğday, Mısır ve Pirincin Hektar Başına Kilogram Olarak Üretimi	55
Tablo 6.	Gelişmiş ve Az Gelişmiş Ülkelerde Beslenme ...	56
Tablo 7.	Çeşitli Ülkelerde Adam Başına Düşen Günlük Kalori ve Protein	57
Tablo 8.	Bazı OCDE Ülkelerinde Adam Başına Düşen Günlük Kalori Miktarları	58
Tablo 9.	Türkiye'de Adam Başına Bir Yılda Tüketilen Bazı Gıda Maddeleri	59
Tablo 10.	Okur-Yazar Olmayanların Durumu	60
Tablo 11.	100 000 Nüfusa Karşılık Yüksek Öğrenim Görenler	62
Tablo 12.	İlköğretim 100 Kabul Edildiğine Göre Bazı Ülkelerde Orta ve Yüksek Öğretimin Durumu ..	63
Tablo 13.	Kalifiye İnsanların ABD'ye Göçü	64
Tablo 14.	Az Gelişmiş (A) ve Gelişmiş (B) Ülkeler Grubunda Ölüm Yolaçan Başlıca Hastalıklar	71
Tablo 15.	Çeşitli Ülkelerde Bir Doktora Düşen İnsan Sayısı	72
Tablo 16.	Tarım Kesiminde Çalışması Gerekli Olmayan Nüfusun En Çok ve En Az Olduğu Aylara Göre Dağılımı	85
Tablo 17.	Tarım Kesiminde Gizli İşsizlik	85
Tablo 18.	Tarım Dışı Sektörlerde İşgücü Talebi, Arzı ve İşsizlik	85
Tablo 19.	Ülkeler Grubuna Göre Dünyada Enerji ve Nüfusun Dağılışı	88
Tablo 20.	Bazı Ülkelerde Enerji ve Nüfusun Dağılışı	88
Tablo 21.	Kıtalar ve Çeşitli Ülkelere Göre Adam Başına Enerji Tüketimi	89
Tablo 22.	Bazı OCDE Ülkelerinde Adam Başına Yılda Elektrik Tüketimi	90

Tablo 23. Enerji Kullanımında Muhtelif Kaynakların Payları	91
Tablo 24. Kıtalarla Göre Adam Başına Düşen Milli Gelir Ortalaması	93
Tablo 25. 1958 ve 1966 Yıllarında Çeşitli Ülkelerde Adam Başına Düşen Milli Gelir	94
Tablo 26. Çeşitli Ülkelerde Bin Kişiyeye Düşen Günlük Gazete Sayısı	96
Tablo 27. Çeşitli Ülkelerde Baskı ve Yazı Kâğıdı Tüketimi ...	97
Tablo 28. Bazı OCDE Ülkelerinde Bin Kişiyeye Düşen Telefon Sayıları	97
Tablo 29. Çeşitli Ülkelerde Adam Başına Düşen Milli Gelir Bakımından Büyüme Hızları	98
Tablo 30. Çeşitli Ülkelerde 1953 ve 1966 Yıllarında Toplam ve Adam Başına Üretim İndeksleri	99
Tablo 31. Çeşitli Ülkelerde Dolar Olarak Adam Başına Milli Gelir	102
Tablo 32. Bazı Ülkelerde Adam Başına Çelik Tüketimi ...	104
Tablo 33. Üç Ana Sektörde Çalışan Nüfus	105
Tablo 34. Büyük Şehirlerde Sanayileşme	106
Tablo 35. Sektörlerin Gayrisafi Milli Hasıla İçindeki Payları	106
Tablo 36. Bazı OCDE Ülkelerinde Tabii Nüfus Artışı Oranı ve İstihdam	107
Tablo 37. İhracatın Belli Ürünlerde Toplanması	109
Tablo 38. Ana Grupların İhracat Dağılımındaki Oranları ...	111
Tablo 39. Sektörlerin Faktör Fiyatları İle Net Yurtiçi Gelirlerdeki Payları	116
Tablo 40. Bazı Ülkelerde Kaba Ölüm Oranları	117
Tablo 41. Çeşitli Ülkelerde ve Yıllarda Kaba Ölüm Oranları	118
Tablo 42. Çeşitli Ülkelerde Doğuşta Yaşama Ümidi ...	119
Tablo 43. Çeşitli Ülkelerde Çocuk Ölümü Oranları	120
Tablo 44. Çeşitli Ülkelerde ve Yıllarda Çocuk Ölümü Oranları	121
Tablo 45. Çeşitli Ülkelerde ve Yıllarda Kaba Doğum Oranları	123
Tablo 46. Bölgelere Göre Dünyada Nüfus Artışı	124
Tablo 47. 1930 ve 1966 Yıllarında Kıtalarla Göre Dünya Nüfusu, Artış Oranları ve Yoğunluk	124
Tablo 48. Dünya Nüfusunun Artış Hızı	125
Tablo 49. Başlıca Üç Yaş Grubuna Göre Gelişmiş ve Az Gelişmiş Ülkelerde Nüfusun Bileşimi ...	126
Tablo 50. Kaba Ölüm ve Doğum Oranları	127
Tablo 51. Doğuşta Ortalama Hayat Süreleri ...	128

Tablo 52. Nüfusun Üç Anayaş Grubuna Dağılımı	129
Tablo 53. Faal Nüfusun İktisadi Faaliyet Dallarına Göre Bölünüşünde Tarımla Uğraşanlar Oranı	130
Tablo 54. Çeşitli Ülkelerde ve Yıllarda Tarımda Çalışan Faal Nüfus Oranları	132
Tablo 55. Dünyanın Çeşitli Bölgelerinde Gıda Üretimi	134
Tablo 56. Tarım İşletmelerinin Durumu ve Dağılımı	136
Tablo 57. Türkiye Nüfusunun Gelişmesi Tahminleri	185
Tablo 58. Çeşitli Ülkelerde 20 bin + Nüfuslu Şehirlerle Sa- nayideki İşgücünde Artış Oranı	191
Tablo 59. Türkiye'de Şehir ve Kır Nüfusu Oranları	192
Tablo 60. Türkiye'de Nüfus Büyüklüklerine Göre Şehir Sayıları	192
Tablo 61. Şehir Büyüklüğüne Göre Toplam Şehir Nüfusu İçinde Şehirleşme Oranı	193
Tablo 62. Tarım İşletmelerinde Toprak Parçaları	194

Not: Tablolarda (*) la belirtilen yıllara ait rakamlar yayınevi tarafından eklenmiştir.

İÇİNDEKİLER

Sunuş Yazısı ...	5
Ö n s ö z	7
İkinci Baskı İçin	10

Birinci Bölüm

KONUNUN GENEL GÖRÜNÜŞÜ ve KAPSAMI 13—4*

I. Az Gelişmenin Niteliği

1. Konunun Adlandırılması	14
2. Konunun Önem Kazanması ve Türkiye ...	17
3. Üçlü Ayırma Denemesi	20

II. Az Gelişmeyi Etkileyen Faktörler

1. Coğrafya Faktörü	24
2. Irk Faktörü	26
3. Din Faktörü	27
4. Tarihi Sebepler	31

III. Az Gelişmiş Ülkelerin Yeryüzündeki Dağılışı ve Büyük Sanayi Öncesi Avrupa Ülkeleriyle Mukayesesi

A. Az Gelişme Tipolojileri	35
B. Az Gelişmiş Ülkelerin «Büyük Sanayi» Öncesi Avrupa Ülkeleriyle Mukayesesi	37

IV. Bölgesel Az Gelişme

1. Genel Durum	40
2. İtalya Örneği: «Mezzogiorno»	42

İkinci Bölüm

AZ GELİŞMENİN ÖLÇÜLERİ ve TÜRKİYE'NİN DURUMU

49—151

I. Sosyo-Kültürel Bakımdan Ölçüler

A 1. Beslenme Yetersizliği	51
A 2. Okur-Yazar Olmama	60
A 3. Kadınların Farklı Statüsü	66
A 4. Çocukların Çalıştırılması	68
A 5. Sağlığı Korumada Yetersizlik	69

A 6. Milli Bütünlüğün Zayıflığı	74
A 7. Bilinçlenme	77

II. İktisadi Bakımdan Ölçüler

B 1. Gizli ve Açık İşsizlik	80
B 2. Az Enerji Tüketimi	87
B 3. Ortalama Milli Gelirin Düşüklüğü ...	93
B 4. Sınırlı Bir Sanayileşme	103
B 5. İktisadi Bakımdan Gelişmiş Ülkelere Bağlılık	108
B 6. Şişkin Bir Ticaret Kesimi	114

III. Sosyal Yapı Bakımından Ölçüler

C 1. Nüfusun Özellikleri ve Yapısı	117
a. Yüksek ölüm oranı, ortalama yaşın düşüklüğü, çocuk ölümleri	117
b. Doğurganlığın yüksek olması	122
C 2. Tarımla Uğraşanların Çokluğu ...	129
C 3. Orta Sınıfların Zayıflığı	136
C 4. Demokratik Kurumların Yokluğu ve Otoriter Yönetim Eğilimi	141
C 5. Geri Kalmış Sosyal Yapılar ...	144

IV. Az Gelişmeyi Tanımlamanın Güçlüğü 149

Üçüncü Bölüm

KONUNUN SOSYAL YÖNLERİ ve SOSYAL YAPIDA DEĞİŞİKLİK İHTİYACI

... 155—178

I. Sosyolojik Yönler

1. İki Ayrı Sistem Arasındaki Çatışma ...	155
2. Çok Hızlı İktisadi Değişmeler	157
3. Karmaşıklık, İç İçe Girmişlik ve Karşılıklı Etkilerde Görülen Giriftlik	157
4. İktisat Dışı Sebeplerin Önem Kazanması ...	158

II. İktisadi Gelişmenin Sosyal ve Kültürel Şartları

1. Sanayi-Tarım Tamamlanması	161
2. Kısır Döngüler	161
3. İnsan ve Kalkınmadaki Yeri	164

III. Sosyal Yapıya Değiştirecek Reformlara Duyulan İhtiyaç 169

IV. Milletlerarası İhtisas Kurumları ve Az Gelişmiş Ülkeler

Sağlık alanında	174
Tarım ve beslenme alanında ...	175
Çalışma alanında ...	176
Kültür alanında ...	176
İktisat alanında ...	177

Dördüncü Bölüm

SOSYAL YAPI SORUNLARI ve BAZI ÇÖZÜM YOLLARI

... 181—172

I. Nüfus Artışı Karşısında Aile Planlaması ...	181
II. İnsangücü Sorunları	
1. Toplum Yapısı İle İlişkisi	186
2. Az Gelişmiş Ülkelerdeki Özellikleri ...	187
3. Çelişik Durumlar ...	188
III. Köyden Şehre Göç	
1. Genel Görünüş ...	190
2. Türkiye'deki Durum	192
A. Sebepler	
i. Şehirleşme	192
ii. Tarım kesiminin özellikleri	193
iii. Traktörün etkileri ...	195
iv. Kuşak'ların köye bakışı	197
B. Neticeler	
i. Konut sorunu	198
ii. Ailenin yapısında meydana gelen değişmeler	200
iii. Sosyo-ekonomik durumlar	200
Bitirirken	202
Bibliyografya-Dizinler ...	207—217
1. Kitaplar	207
2. Makaleler ve süreli yayınlar ...	212
3. İstatistikler, raporlar ve yıllıklar ...	216
Dizinler	
1. Başlıca konular	219
2. İnsan adları	220
3. Yer adları	223
Kısaltmalar	227
Tablolar	228

TUTENGİL'İN KİTAP VE BROŞÜRLERİ

Ziya Gökalp Bibliyografyası (İstanbul 1954), *Köy Enstitüsü Üzerine Düşünceler* (İstanbul 1948), *Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi* (İstanbul 1949), *Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar. Gazetelerle Dergiler. 1869-1953* (İstanbul 1954), *Prens Sabahattin* (İstanbul 1954), *Ziya Gökalp Üzerine Notlar* (İstanbul 1956 ve 1964), *Montesquieu'nün Siyasî ve İktisadî Fikirleri* (İstanbul 1956), *İçtimai ve İktisadî Bakımdan Türkiye'nin Karayolları* (İstanbul 1961), *Türkiye'de Bölge Basını ve Diyarbakır Gazeteciliği* (İstanbul 1962), *Köyden Şehire Göç Meselesi*, (İstanbul 1963), *Doktor Rıza Nur Üzerine Üç Yazı - Yankılar - Belgeler* (Ankara 1965), *Diyarbakır Basını ve Bölge Gazeteciliğimiz* (İstanbul 1966), *Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı* (İstanbul 1966), *Köy Sorunu ve Gençlik* (İstanbul 1967), *Sakarya Basını* (İstanbul 1968), *Ağrı Dağındaki Horoz* (İstanbul 1968)), «Yeni Osmanlılar»dan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği. 1867-1967 (İstanbul 1969), *Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metod* (İstanbul 1969, 1971, 1975), *Türkiye'de Köy Sorunu* (İstanbul 1969), *Az Gelişmenin Sosyolojisi* (İstanbul 1970, 1971, 1980), *Atatürk'ü Anlamak ve Tanımlamak* (İstanbul 1975), *Temeldeki Çatlak* (İstanbul 1975), *Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları* (İstanbul 1975, 1977, 1979), *Montesquieu* (İstanbul 1977), *Ziya Gökalp: Yeni Türkiye'nin Hedefleri* (Sadelerştirme, İstanbul 1977).

BİRİNCİ BASKININ YANKILARI

«Az Gelişmenin Sosyolojisi» adlı kitabın yayımlanması basında geniş yankılar uyandırdı. Bu yazılardan bazı bölümleri sunuyoruz:

TÜTENGİL'İN KİTABI

«Dr. Cavit Orhan Tütengil'in İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi yayınlarında yeni bir kitabı çıktı. (Az Gelişmenin Sosyolojisi) adını taşıyan bu eser, uyanan Türkiye'de büyük bir ihtiyaca cevap vermekte, ve bu değerleriyle yalnız üniversitelinin değil, her meslekten aydın vatandaşın kitabı niteliğini kazanmaktadır.

İnsan nerede olduğunu ve nereye gittiğini öğrenmek için çevresine bakınır. Bir ülkenin nerede olduğu, ve nereye gittiği de çevresiyle kıyaslanınca bilinir. **Cavit Orhan Tütengil'in** kitabında Türkiye'nin dünya ulusları arasındaki durumunu saptayan bol bol rakam, istatistik ve analiz vardır... Cavit Orhan Tütengil'in kitabından bir çok yeni gerçek öğrenecek ve pek çok soruya cevap bulacaktır aydın vatandaş».

İlhan Selçuk

(Cumhuriyet, 8 Ekim 1970)

BİLİMSEL AÇIDAN

«(Az gelişmiş), (geri kalmış) ya da Bettelheim'in bilimsel bakımdan daha doğru olduğunu ileri sürdüğü (sömürülmüş, baskı altında tutulmuş ve ekonomisi bozulmuş) ülkeler deyimi ve deyimlerine yabancı sayılabilir miyiz artık? Türkiye bu deyimle yol açan olayın saptanmasında tarihsel bir rol de oynamıştır üstelik; **Mustafa Ke-**

mal'in önderliğinde, bir yandan batı emperyalizmine ve batı kapitalizmine karşı çıkmış; Anadolu toprakları üstünde yenilgiye uğratmış ve hem Asya, hem de Afrika ülkelerinin uluslarına bağımsızlık savaşları için örnek olmuştur.

Konuya yurdumuzda bir çok yazar-çizer ve bilim adamı eğilmiştir ama içlerinde bütün boyutlarıyla ve derinliğine inme Cavit Orhan Tütengil'e ve yeni çalışması (Az Gelişmenin Sosyolojisi)'ne aittir. Tütengil, az gelişmişliği her yanıyla inceliyor, dünyadan ve yurdumuzun çeşitli kesimlerinden bilmediğimiz, görmediğimiz örnekleri birbiri ardına sıralıyor.

Tütengil'in daha önceki yıllarda yayınladığı (Az Gelişmiş Ülkelerin Toplumsal Yapısı) ile birlikte yeni çalışması (Az Gelişmenin Sosyolojisi) Türkiye aydınlarının üzerinde önemle durması gereken kitaplardan -şu sayıları bir türlü artmayan, kendi ulusal sorunlarımızı işleyen kitaplardan- biri olma niteliğini taşıyor.

Tarık Dursun
(*Milliyet*, 13 Ekim 1970)

BÜTÜN YÖNLERİYLE AZ GELİŞMİŞLİK

«Cavit Orhan Tütengil'in yeni çıkan kitabı (Az Gelişmenin Sosyolojisi)'ni günlerdir okuyorum... Tütengil'in kitabı bilimsel bir yapıttır. Ama bilimselliğin yansızlığı, akılcılığı, sentezciliğinin yanısıra, ustalıkla yazılmış bir edebî denemenin niteliklerini de taşıyor. (Az Gelişmenin Sosyolojisi) çağdaş sorunlarla ilgili aydınların muhakak okumaları gereken bir kitap. Hem bir kez okunup geçilecek türden de değil. Türkiye'nin neden az gelişmiş bir ülke olduğunu, bu az gelişmişlikten kurtulmanın yollarını anlamak, öğrenmek istiyorsanız bu kitabı okuyacaksınız... Az gelişmişlikten kurtulmak, (gerçek durumun bilincine) varmakla olacak. Tek tek. Hep birlikte».

Oktay Akbal
(*Cumhuriyet*, 16 Ekim 1970)

AZ GELİŞMENİN SOSYOLOJİSİ

«Tütengil'e göre az gelişmişlik (iktisadî ve içtimai) bir durumdur; bir ülke bu anlamda az gelişmiş olabilir, ama bundan o ülkenin (manevî alanda), daha başka bir deyimle, kültür alanında geri kalmış olduğu sonucu çıkarılamaz. Tütengil bunun tarihsel sebeplerden ileri geldiğini belirtiyor, geçmişten bugüne kalan kültür birikiminin (iktisadî ve içtimai) bir olgu olan az gelişmişlikle ilgili olmadığına dikkati çekiyor. Tütengil'in aydınlığa kavuşturduğu bu nokta gerçekten çok önemlidir. Bununla birlikte Tütengil, kitabında sadece (iktisadî ve içtimai) anlamda az gelişmiş bir ülkenin seçkin bir kültür düzeyinde bulunabileceği gerçeğini saptamakla yetinmiş, (geri kalmışlığın manevî alanlara da teşmilini engelliyen) halk kültüründen, az gelişmişlikten kurtulma yolunda dinamik bir etken olarak yararlanma sorununa değinmemiştir. Tütengil gibi seçkin bir sosyolog ve kültür adamından, bundan sonraki çalışmalarında kültür sosyolojisinin sorunlarına yönelmesini görmek isteriz.»

Ali Hikmet [Hilmi Yavuz]
(Cumhuriyet, 22 Ekim 1970)

AZ GELİŞMİŞLİK

«Amerikan iktisatçısı Singer (Az gelişmiş bir ülke zürafaya benzer. Kolaylıkla tanıyamazsınız ama, görünce hemen tanırırsınız) demişti. Doç. Dr. Cavit Orhan Tütengil, son yayınlanan (Az Gelişmenin Sosyolojisi) adlı eserinde, bu esrarlı zürafa'nın tanımlamasını yapmağa çalışmaktadır. Dr. Tütengil'in kitabı bu tanımlamada belirli bir kolaylık sağlayacak olan sayısal malzeme yönünden zenginliği kadar, yazarın az gelişmiş, ya da geri bıraktırmış toplumlar karşısındaki saygılı tavrıyla da derhal ilgiyi çekmektedir.

(Kendi gerçeklerini kendi gözleriyle görmeden Üçüncü Dünya yolunu bulamaz. Örneğin, gelişmiş ülkelerin

«Sömürge Sosyolojisi» kurlarının karşısına «Az Gelişmenin Sosyolojisi» ile çıkmaktan başka çıkar yol yoktur) yargısıyla bitirdiği eser ile Doç. Dr. Cavit Orhan Tütengil, her türden okurun elinden düşürmeyeceği bir kaynak kitap vermiş bulunmaktadır».

Ali Gevgilili
(*Milliyet*, 24 Ekim 1970)

ÜÇÜNCÜ MUTLULUK

«Bugüne bugün üçüncü dünyanın pek imrenilecek bir hali yok. Bir fikir edinmek istiyorsanız, sayın Cavit Orhan Tütengil'in yeni yayınladığı kitabı karıştırıverin. Kara kara manzaralar, tüyler ürpertici rakamlar, açlık, yoksulluk, çaresizlik, üstüne üstüne alabildiğine bir üreme, bir çoğalma ki, karnı tok zenginler, boğazlarından kesip de şu aç yoksullara verseler bile, doyuramazlar bu karınca sürüsü gibi insanları».

Azra Erhat
(*Yeni Ufuklar*, S. 222, s. 7, Kasım 1970)

AZ GELİŞMENİN SOSYOLOJİSİ

«Cavit Orhan Tütengil'in bu kitabı az gelişmiş ülkelerin genel özelliklerini toplayan, dilimizdeki ilk derli toplu el kitabıdır... Kitabın en önemli yönü istatistiklere, özellikle mukayeseli olarak geniş ölçüde başvurmastır».

Yazar, kitabını siyasal bağımsızlığın az gelişmişler için hiçbir anlam ifade etmediğini, Atatürk'ün dediği gibi, (Malî, iktisadî, adlî, askerî, harsî ve ilh.) alanlarda da bağımsızlığın bu ülkeler için şart olduğunu söyleyerek bitiriyor. Bu çalışma, sistematik tasnif ve tanımları bol istatistikî malûmatı ile her zaman başvurulacak eserdir».

İlber Ortaylı
(*Devrim*, S. 55, s. 4, 3 Kasım 1970)

YENİ YAYINLAR/AZ GELİŞMENİN SOSYOLOJİSİ

«Nüfus artışı ile iktisadî kalkınma arasındaki sıkı ilişkiler hatırlanırsa, eserin demografik sorunlarla uğraşanları da ilgilendireceği kendiliğinden ortaya çıkar. Nitekim her bölümde konunun nüfusla ilgili yönleri incelenmekte, ayrıca 2. ve 4. bölümlerde, az gelişmiş ülkelerin nüfusla ilgili sorunlarına özel bir ağırlık verilmektedir. Az gelişmiş ülkelerin ve bu ülkelerle ilgili sorunların nüfus bilimciler için de ilginç olmaya yüz tuttuğu bilinmektedir. Ayrıca Türkiye'nin az gelişmişler dünyasındaki durumunu da inceleme olanağı sağlayan eser, demografik araştırmalar için yararlı bir kaynak olabilir».

(Nüfus Haberleri, Hacettepe Nüfus Etüdleri Enstitüsü Bülteni, S. 14, s. 3, Aralık 1970).

cavit orhan tütengil

1921 yılında Tarsus'un Sebil köyünde doğdu. Bir köy öğretmenin oğludur. İlk ve ortaokulu Tarsus'ta okudu. Parasız yatılılık sınavını kazandığı İstanbul Haydarpaşa Lisesi'ni 1940 yılında bitirdi. Yüksek Öğretmen Okulu öğrencisi olarak 1944 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü ve 1958 yılında aynı üniversitenin İktisat Fakültesi'ni bitirdi.

1944 - 1953 yılları arasında Antalya ve Diyarbakır Liselerinde 'felsefe', Keçiçe ve Aksu Köy Enstitülerinde de 'meslek dersi' öğretmeni olarak bulundu. 1950 - 1951 öğretim yılı, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, mesleki incelemelerde bulunmak üzere gönderildiği Fransa'da geçirdi. Askerliğini topçu subayı olarak Erzincan'da yaptı.

1953 yılında İktisat Fakültesi'nde 'sosyoloji asistanı' olarak görev aldı. 1956 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde savunduğu "Montesquieu'nün Siyasi ve İktisadi Fikirleri" adlı doktora tezi ile Türk Dil Kurumu Bilim Ödülünü (1957) kazandı. 1960 yılında "İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları" adlı çalışmasıyla doçent oldu.

1962 - 1963 öğretim yılı, kendisine İngiliz yaşayışını tanıma ve 'British Museum' da çalışma olanağını veren İngiltere'de geçirdi. Rıza Nur'un elyazması kitaplarını da Ziya Gökalp'in Londra'da yayınlanan 'ilk' yazısını bularak kamuoyuna tanıttı. Arkadaşları ile birlikte 1942 yılında İstanbul'da 'Degirmen' ve 1953 yılında da Diyarbakır'da 'Çizgi' adlı fikir - sanat dergilerini çıkarmıştır.

İktisat Fakültesi'nde ve fakülteye bağlı Gazetecilik Enstitüsü'nde öğretim üyesiyken 7 Aralık 1979 günü insanlık düşmanı katillerce katledildi.

fotoğraflar:

ön kapak: Gültekin ÇİZGEN/arka kapak: Oktay AKBAL